

ZITTING VAN WOENSDAG 19 AUGUSTUS 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

VISSER.

Verhoor van Daniël De Clercq, oud 37 jaar,
van heruep technoloog, thans zonder
betrekking te Haarlem.

4978. De Voorzitter: Wij hebben u voornamelijk
uitgenoodigd om de afdeling voor te lichten, om-
dat wij weten, dat gij u te Haarlem beweegt op het
gebied, waarover de enquête loopt. Het is, dunkt
mij, het best, de lijst van vraagpunten te volgen, dan
kunt gij ons omtrent de verschillende onderdeelen
de algemeene inlichtingen geven, die gij noodig
acht, en komen wij onder de hand waarschijnlijk
wel op speciale punten.

Hebt gij ons dan in de eerste plaats het een of
ander mede te deelen omtrent den arbeidsduur?

A. De arbeidsduur is te Haarlem, met name
in de bouwvakken, veel te lang. Wij bemerken dit
op onze openbare leeszaal; daar komen de menschen
zeer weinig in den zomer, omdat de leeszaal om
10 uur sluit en het werk pas om 9 uur wordt
geëindigd in den zomer.

4979. V. Ons is vrij algemeen medegedeeld, dat
de werkdag 's zomers loopt van 's morgens 6 tot
's avonds 8 uur, behoudens het overwerk, dat som-
tijds daarna plaats heeft.

A. Ik zal dit niet tegenspreken, maar er wordt
zeer veel overgewerkt. Eergisteren kwam ik om
half tien over den Schoterweg, en toen verlieten de
werklieden juist hun werk, het nieuwe schoolgebouw.

4980. V. Geloof gij, dat de werklieden over
het algemeen tegen overwerk gestemd zijn?

A. Ja, maar wegens de lage loonen, zijn zij wel
op overwerk aangewezen.

4981. V. Wij hebben een enkelen getuige gehad,
die zeide, liever niet korter te willen werken, want
dat hij niet wist, wat hij met zijn ledigen tijd zou
moeten doen. Geloof gij, dat zulke werklieden
zeldzame uitzonderingen zijn?

A. Ik geloof, dat er velen zijn, die niet weten,
wat zij met hun tijd moeten doen; maar van hen,
die deelnemen aan het vereenigingsleven, zal er
niet één zoo spreken. In Haarlem wordt niets
gedaan om de menschen er op te wijzen, dat zij
hun tijd beter kunnen doorbrengen. Er zijn twee
bibliotheken, een van het Nut en een van „Weten
en Werken”. Ik heb het bewijs, dat, wanneer zij
weten, waar hun avond door te brengen, zij daarvan
gaarne gebruik maken. Dezen winter bijv. kwam ik
als Voorzitter van Volksbelang op het idee, om
een cursus te laten houden over eerste hulp bij
ongelukken. Men zeide mij, dat er slechts zeer
weiniggen zouden komen, maar ik wilde het probeeren.

In de zaal van „Weten en Werken”, ons gratis
afgestaan, die ongeveer 250 menschen kan bevatten,
heeft toen Dr. Haremaker op vier verschillende
avonden voordrachten gehouden. Voor die voor-
drachten waren gratis kaarten verkrijgbaar gesteld,
en het getal aanvragen was grooter dan het getal
kaarten; waaruit wel blijkt, dat, wanneer men den
werkman — mits gratis, want geld kunnen zij er
niet voor missen — iets nuttigs aanbiedt, hij daarvan
gebruik maakt.

Toen hebben wij aan het eind van den cursus
boekjes, handelende over eerste hulp bij ongelukken,
verkrijgbaar gesteld voor geringen prijs.

Verder hebben wij een cursus geopend om hun
den loop van zon, maan en sterren te verklaren.
Doctor Heringa heeft zich daartoe zeer bereidwillig
geleend, terwijl Dr. Van der Ven de toestellen van
Teyler geleend heeft.

Wij konden niet te veel van „Weten en Werken“ vergen, op welks goedheid wij reeds zooveel aanspraak gemaakt hadden. Wij hebben nu een request bij den Raad ingediend om een lokaal te bekomen om dezen winter een cursus te kunnen houden, en hopen nu maar, dat daarop gunstig zal worden beschikt.

4982. *V.* Hoeveel menschen waren er in de zaal bij den eersten cursus?

A. De zaal was geheel vol en er was voortdurend aanvraag om kaarten. Het heeft mij zeer pijnlijk aangedaan, dat twee politie-agenten eerst te vergeefs verlof hadden gevraagd om de cursussen bij te wonen; later hebben zij die geregeld bijgewoond en zelfs, hetgeen zij geleerd hebben, in practijk kunnen brengen. Ook is het tweemaal met eene vrouw gebeurd, dat zij kon toonen met vrucht van den cursus te hebben gebruik gemaakt.

4983. *V.* Was er van de zijde der organiseerders een poging gedaan om van het gemeentebestuur verlof te krijgen voor die politie-agenten?

A. Neen, wij hadden alleen gehoord, dat het gevraagd werd.

4984. *V.* Waren er ook vrouwen, die met het oog op haar gezin aan den cursus deelnamen?

A. Zeker, sommigen brachten zelfs kleine kinderen mede. Ik vind, dat men voor alle zaken de vrouw noodig heeft, wil men de ontwikkeling krachtig bevorderen.

4985. *V.* Welke waren de onderwerpen, die behandeld werden?

A. Professor Esmarch heeft een „Leitfaden“ geschreven. Men heeft die gebruikt voor den eersten cursus; er zijn ook verschillende platen bij gegeven, en naar aanleiding van dit alles heeft Dr. Haremaker den cursus gehouden.

In Duitschland neemt dit kolossaal op; men geeft dien cursus aan alle gemeente-ambtenaren, politiebeambten, brievenbestellers, enz.

4986. *V.* Is het een soort populaire verbandleer?

A. Ja. Na afloop van den cursus wordt een bewijs van bekwaamheid uitgereikt; de aanwijzingen van den cursus, die dit bewijs heeft, moeten in geval van ongelukken opgevolgd worden.

4987. *V.* Wat zeiden met name de vrouwen van dien cursus in Haarlem?

A. Zij waren er over uit, vooral de pop van papier maché wekte veel belangstelling.

4988. *V.* Heeft men zich tot één cursus bepaald?

A. Ja. Van dit jaar zijn wij van plan het weer te doen.

4989. *V.* Gij zeydet zoo straks: „men moet het gratis doen, want geld kunnen ze er niet voor missen“. Velen zeggen juist, dat men bij zulke zaken iets moet heffen, ter verhooging van de belangstelling. Intusschen toch deeldet gij mede, dat het boekje van Dr. Bosson door velen werd gekocht, daarvoor bleken zij dus wel iets over te hebben?

A. Ja, maar niet allen. Ik had het liever gratis gegeven. Ik acht het beter de gelegenheid gratis open te stellen, zoodat ieder er gebruik van kan maken; wil men echter een bus plaatsen of collecteren bij het nitgaan, daar heb ik niets tegen.

4990. *V.* Is bij den cursus een van die middelen toegepast?

A. Neen, want wij hadden het lokaal geheel gratis, en daarom wilde ik het niet doen. Misschien had ik het gedaan om in de kosten van de boekjes te voorzien, doch ik wist dit niet vooruit.

4991. *V.* Geloof gij, dat het voornamelijk z.g. vereenigde werklieden waren, die den cursus bijwoonden, of kwamen ze van alle kanten opzetten?

A. Ik heb kaarten gestuurd naar de verschillende fabrieken, en aan de chefs gevraagd, of er deelnemers voor waren. Er waren veel werklui van Beynes en de Katoenmaatschappij en de Broodfabriek „de Volharding“. Voor het meerendeel waren het echter vereenigde werklieden.

4992. *V.* Gij hebt uw mededeeling omtrent den bedoelden cursus aangevoerd als bewijs, dat er wel gebruik van wordt gemaakt, indien er iets voor de werklieden wordt gedaan, tot nuttig besteden van hun vrijen tijd. Kunt gij ons in verband hiermede iets mededeelen omtrent het ontstaan en de werking van de openbare leeszaal, waarop gij voorheen doeldet?

A. Met genoegen. Het was mijne opvatting, dat drankmisbruik het best bestreden kan worden, door den werkmans in staat te stellen den avond nuttig en gezellig door te brengen. Wel zijn er gelegenheden om boeken mede naar huis te nemen, maar dat gelden geen couranten en volks- en vakbladen; en aangezien vrijgezels in den regel indirect genoodzaakt worden hun heil op straat te zoeken, meende ik, dat het, in navolging van hetgeen in Engeland en Amerika gebeurt, zijn nut kon hebben een openbare leeszaal te stichten. Een poging om daartoe een lokaal te krijgen van het „Nut“ mislukte, doch bij „Weten en Werken“ waren wij gelukkiger. Aanvankelijk gratis, later voor de kosten van het gas, hebben wij een lokaal gekregen, behalve voor de Zon- en Maandagen. Op Maandag moest het gebruikt worden voor boekuitdeeling, en de concierge wilde zijn Zondag vrij houden. Thans hebben wij nogmaals pogingen gedaan om den Zondag er ook te mogen wezen, omdat die dag voor dat doel juist de beste is.

Toen wij zoover waren, hebben wij een circulaire gestuurd aan verschillende redacties van dagbladen, tijdschriften, enz. met verzoek om op vrijgeveige wijze het goede doel te steunen, en daarop hebben wij veel succes gehad; alleen de Nieuwe Rotterdamsche Courant, het Nieuws van den Dag, De Standaard en De Tijd hebben niet mede willen werken.

Daarop is een algemeene vergadering belegd en hebben zich een 20-, 30tal personen aangemeld, die mede wilden werken. Mijn idee om een commissie te benoemen, waarvan een der leden iederen avond daar ter plaatse zou zijn om inlichtingen te verstrekken en behulpzaam te zijn op de een of andere wijze, bleek in de practijk evenwel

onnodig te wezen. De commissie bestaat wel, maar de commissieleden hebben daaraan van den beginne af slecht de hand gehouden. Ik betreur dit intusschen niet, want de zaak marcheert uitstekend, en de leden, die de zaak interesseert, komen toch wel af en toe. Wij hebben nu een budget van \pm f 200, dat bijeengekregen is door bijdragen, die wij verzameld hebben door kaarten rond te zenden, terwijl elk van de 40 commissieleden een gulden 's jaars minstens betaalt.

Wij hebben thans ook een aardige bibliotheek verkregen door medewerking van de uitgevers Tjeenk Willink, Thieme, Gouda Quint en anderen, en bezitten, behalve de boeken, ongeveer 100 couranten en tijdschriften en illustraties, zoodat het Haarlemsche leesmusem zelfs jaloersch op ons is.

4993. V. Zijn er ook werklieden in het bestuur opgenomen?

A. Neen.

4994. V. Dat treft mij, waar de zaak van u is uitgegaan; hoe komt dat?

A. Ik kon het er niet door krijgen.

4995. V. Bij uw medewerkers niet?

A. Neen. Ik heb ontzaglijk veel moeite gehad om den toegang gratis te krijgen; dat is ten slotte met 1 steun meerderheid gelukt, maar werklieden in het bestuur dat ging niet; trouwens het komt er nu niet meer op aan, want de zaak marcheert en er ligt een klachtenboek, terwijl een bode aanwezig is om de menschen te helpen.

4996. V. Bemerkt gij ook, of de werklieden het zelf betreuren, dat zij geen aandeel aan het bestuur hebben?

A. Neen; want het bestuur heeft eigenlijk niets te doen.

4997. V. Er liggen in de leeszaal bladen van alle richtingen?

A. Ja, socialistische, Christelijke, Katholieke bladen en blaadjes, alles ligt er; wij laten de menschen zelf de keus doen.

4998. V. En krijgt gij ook bezoek van menschen van alle richtingen?

A. Ja, alleen zou ik niet durven zeggen, dat er Katholieken komen, al liggen Katholieke couranten ook ter lezing. Orthodoxe Protestanten komen echter wel.

4999. V. Gij spraakt ook van een bibliotheek; mogen de boeken mede naar huis genomen worden, of blijven die ter plaatse?

A. Zij blijven ter plaatse.

5000. V. Komt het voor, dat de bezoekers geregeld een boek kunnen lezen?

A. Ja, de jongelui; de werkman heeft minder tijd en komt maar een uurtje de couranten lezen.

5001. V. Van welken leeftijd zijn die jongelui?

A. Nooit beneden de 15 jaar.

5002. V. Vindt gij het niet bedenkelijk, om jongens beneden een zekeren leeftijd in de gelegenheid te stellen met een onontwikkeld leesonderscheidingsvermogen maar alles te lezen?

A. De boeken, die te hoog voor hen gaan, begrijpen zij toch niet; trouwens, die jongens nemen voornamelijk geïllustreerde boeken.

5003. V. Hoe groot is het bezoek?

A. Ons hoogste bezoek is 40 geweest, maar gewoonlijk is het \pm 20 per avond.

5004. V. Ik deed deze laatste vraag ook in verband met hetgeen gij in het begin hebt gezegd, dat de werklieden des zomers zóó lang werken, dat zij daarna niets meer kunnen doen, maar dat dit 's winters beter gaat. Constateert gij dat ook in de leeszaal?

A. Ja; zoodra de tijd aanbreekt, dat er later gewerkt wordt, dan vermindert het bezoek.

5005. V. Geloof gij niet, dat dit mindere bezoek hiermede samenhangt, dat de menschen des zomers er de brui van geven om in een kamer te gaan zitten?

A. Dat geloof ik niet.

5006. V. De leeszaal wordt waarschijnlijk niet uitsluitend door werklieden bezocht?

A. Neen, maar toch voornamelijk.

5007. V. Gaat de werkman er dadelijk na afloop van zijn arbeid heen, of gaat hij eerst naar huis om zijn Zondagsche plunje aan te trekken?

A. Neen, hij gaat naar huis om te eten, maar komt in zijn werkmanspak in de leeszaal.

5008. V. Hebt gij nooit waargenomen — dat is het geval in een andere stad, waar de leeszaal niet eens gratis is — dat b.v. kantoorheeren of onderofficieren een werkman den rug toedraaien, wanneer hij in zijn werkmanspak komt?

A. Daarvan heb ik nooit iets gemerkt.

5009. V. Het tot dusver medegedeelde was in uw gedachtengang toelichting van uwe stelling, dat er des zomers door den werkman te lang gewerkt wordt. Wat acht gij echter op het oogmerk een wenschelijke grens van arbeidsduur?

A. Ik vind, dat dit afhangt van het soort werk. Maar volgens hun eigen verklaringen verlangen de werklieden, wanneer het over de 10 uren heenkomt, zóó sterk naar rust, dat zij zelfs bijna niet meer voortkunnen.

5010. V. Wordt 10 uren vrij algemeen beschouwd als het desideratum?

A. Neen, zij zouden er echter over het algemeen wel mede tevreden zijn. Maar het principe is, dat de arbeidstijd niet langer mag zijn, dan de behoefte vordert. Ik geef toe, dat de werklieden nu wel over het algemeen niet in staat zijn dit punt te beoordeelen, maar zij meenen, dat, zoolang er werklozen rondloopen, er niet zulk een langen tijd gewerkt mag worden.

Overigens geloof ik, dat men over het algemeen, vooral in het bouwvak, met een arbeidsdag van 10 uren wel vrede zou hebben. In het request van het Werkliedenverbond aan den gemeenteraad, betreffend in bestekken voor uitbestedingen van gemeentewegen op te nemen bepalingen, wordt ook gevraagd om dien arbeidsdag met een loon van 25 cents per uur. Dit request werd door bijna alle democratische vereenigingen in Haarlem gesteund.

5011. V. Wat wilt gij met den naam democratische vereenigingen aanduiden?

A. Wij hebben een bestuurdersbond van alle vereenigingen, die zich met het algemeen belang bemoeien.

5012. V. Zich bemoeien met het algemeen belang — dat is een eigenaardige definitie van het begrip democratische vereenigingen. Rekent gij „Patrimonium“ en den „Roomsche-Katholieken Volksbond“ ook daaronder?

A. Zeker.

5013. V. Ik weet niet, of beide die vereenigingen gesteld zouden zijn op den naam van democratische vereenigingen; doch hebben zij sympathie betuigd voor het adres?

A. Zij hebben zich, hoewel zij daartoe zijn uitgenoodigd, niet bij ons aangesloten, daar zij op zich zelf meenden te moeten blijven. Ik weet echter wel, dat zij er niet tegen waren.

5014. V. Hebben zij het adres ondersteund?

A. Neen.

5015. V. Waarvan schrijft gij dat toe?

A. Ik weet er geen reden voor. Persoonlijk zijn de menschen er voor, maar als vereeniging willen zij niet mededoen.

5016. V. Begrijp ik het goed, dat heeft het adres eene dubbele strekking: niet alleen om een korteren arbeidsduur te verkrijgen met evenveel verdienste als tegenwoordig, maar ook om in dien korteren arbeidstijd meer verdienste te krijgen thans, want f 15 per week is zeker niet het normale loon. Gesteld dat de gemeente dit tweede denkbeeld verwierp, doch wilde treden in het eerste, zoudt gij denken, dat dan dit reeds warme sympathie bij de werklieden zou vinden?

A. Neen; ik geloof, dat zij daar in hun welbegrepen eigenbelang tegen zouden moeten zijn, want wanneer een arbeider niet zóódanig betaald wordt, dat hij fatsoenlijk kan leven, zal hij voortdurend genoodzaakt zijn, zijn eigen glazen in te gooien en overal te loopen om nog iets meer te verdienen. Wanneer hij in 10 uren evenveel verdient als nu in 12, zal hij overal zijn makkers concurrentie aandoen. Dit antwoord hebben wij ook aan de Raadscommissie gegeven.

5017. V. Ik begrijp volkomen, dat deganen, die het adres hebben ingediend, op bevrediging hopen van hun tweeledigen wensch. Wordt echter naar uwe meening kwaad gesticht, wanneer met korteren arbeidstijd de verdienste dezelfde blijft als bij dien langeren werktijd tot nu toe?

A. Niet direct voor het individu, maar wel indirect voor de beweging. Wanneer zij, na 10 uren gewerkt te hebben, nog overal loopen om een uurtje er bij te verdienen, zal men zeggen: „ziet gij wel, zij willen nog meer werken“.

5018. V. Gij meent, dat de verleiding te groot zal zijn, omdat zij dan nog zullen kunnen werken en tegenwoordig te veel op zijn?

A. Ja; niet alleen op zijn, doch ook geen tijd over hebben, zooals dan het geval zal zijn, om bij anderen wat te verdienen.

5019. V. Zijn u niet gevallen bekend, dat menschen ook thans na afloop van hun dagtaak nog karweitjes trachten waar te nemen?

A. O ja. Niet één zal dat van de hand slaan; zelfs al moet hij 's Zondags werken, en dat vind ik treurig. Maar het loon is zóó laag, dat men er wel toe gedwongen is.

5020. V. Ik vind dat ook een betreuenswaardig verschijnsel, maar zijn de wijze van Zondagviering en het Maandaghouden niet ook dikwijls oorzaak, dat de menschen een minder goed weekgeld maken, dan zij zouden kunnen? Ons is zulks herhaaldelijk verzekerd geworden.

A. Daar is iets van aan, maar dat wordt toch al veel beter.

5021. V. Bestaat dat euvel niet in het bijzonder bij sigarenmakers en metselaars?

A. Van de laatsten weet ik het wel, maar van sigarenmakers kan ik het niet zeggen, omdat die meer in huis werken.

5022. V. Met verschillende getuigen hebben wij gesproken over het voorheen door u bedoelde adres aan den raad betreffend besteksvoorwaarden. Verscheidenen, die er in principe niet tegen waren, koesterden de vrees, dat van de inwilliging het indirecte gevolg wel eens zou kunnen zijn, dat de verhooging van het standaardloon er toe leidde, dat particulieren minder zouden laten werken. Acht gij dat bezwaar gegrond?

A. Integendeel. Elke cent, dien de werkman ontvangt, wordt weder omgezet in verbruiksartikelen; en hoe meer verbruik, hoe meer welvaart.

5023. V. Onder één voorwaarde, ja, dat er evenveel gewerkt wordt. Maar men vreest juist, dat dit niet het geval zal zijn als bijv. het standaardloon 25 cent wordt; dat er dus minder te werken zal zijn, en de werklieden als geheel dus minder centen zullen krijgen om hun koopkracht te verhoogen.

A. Dat zal het geval zijn met luxe zaken, maar noodzakelijke werken zal men niet nalaten, omdat het arbeidsloon, dat dan toch maar een betrekkelijk klein deel vormt van den productieprijs, wat verhoogd is. Daarbij: dat deel van het arbeidsloon, dat nu bespaard blijft, wordt toch uitgegeven, laat ons zeggen, om het zoo kras mogelijk tegenover elkander te stellen, aan een buitenlandsche reis, dus daaraan heeft men in Haarlem niet. Wordt het loon met het bedrag verhoogd, dat wij wenschen, dan wordt dit in Haarlem zelf besteed, de menschen koopen er wat meer voor, gaan beter wonen. Onze

grootste consumenten zijn altijd de werklieden; verhoogt men hun koopkracht, dan moet dit aan de nijverheid ten goede komen, terwijl beter gevoede, tevredene arbeiders beter werk leveren dan slechter betaalde en ontevredene.

Dit, hetgeen wij wenschen, is de goede richting; daarvoor heb ik de bewijzen opgedaan gedurende een reisje in België. In alle bestekken van de voorsteden van Brussel en van Brussel zelf, benevens in die van Ledenberg, een voorstad van Gent, wordt een minimum-loon voorgeschreven; en dat werkt zóó uitstekend, dat alle stemmen, die er vroeger tegen waren, verstomd zijn. De loonen worden door de *chambres syndicales* (vakverenigingen) vastgesteld en door de gemeente overgenomen in hare bestekken. In Parijs stelt men „seriën” van loonen vast voor de bestekken.

5024. *V.* Zijt gij ten aanzien van Parijs zeker van hetgeen gij zegt? Ik meen, dat de administratieve rechter het besluit van den gemeenteraad, dat inderdaad inhield wat gij aanduidt, vernietigd heeft als in strijd met de vrijheid van arbeid.

A. Ik heb mijn mededeelingen wel ter plaatse ontvangen, maar niet van leden van den raad.

5025. *V.* Er wordt vaak gewezen op de moeilijkheid, bij het voorschrijven van een minimum-loon gelegen in het stuk- of akkoord-werk. Is het u bekend, hoe dit in België ondervangen wordt?

A. Ik geloof, dat in België stukwerk verboden is. Wij hebben het bezwaar wel gevoeld, en daarom hebben wij een weekloon gevraagd van f15, bij 10 uren werk daags; men kan dan, als dat gemakkelijker is, een uurloon toepassen van 25 cts.

5026. *V.* Beoogt gij in uwen gedachtengang afschaffing van stukloon, of behoud van het stukloon, met gegarandeerd weekloon?

A. Afschaffing van stukloon is niet noodzakelijk, want wij spreken van een minimum-loon van f15. Er kan dus meer verdiend worden. Overigens zijn allen tegen stukloon, om het kolossale misbruik, dat er van gemaakt wordt.

5027. *V.* In hoever misbruik? Is het niet de vaste gewoonte, dat, indien de werkman bij stukloon niet komt tot zijn uurloon, het uurloon toch wordt nitbetaald?

A. Dat is zoo. Maar gesteld het omgekeerde, dat het stukloon boven het uurloon gaat, dan wordt het tarief steeds verminderd, hoewel het altijd iets hooger blijft.

5028. *V.* Verscheiden getuigen, uit fabrieken, hebben ons gezegd, dat zij het met stukloon 20 % à 25 % boven hun uurloon brachten. Sommigen voegden er bij: „meer mogen wij niet.” Is dit dan niet juist?

A. Dat is juist het bezwaar, maar in het algemeen bedraagt het stukloon niet zoo heel veel meer dan het uurloon. Ik heb er niets op tegen, dat de menschen betaald worden naar de hoeveelheid, die zij maken, maar er wordt aan beide kanten misbruik van gemaakt.

Enquête. — Haarlem.

5029. *V.* Is het uwe ervaring, dat nachtarbeid en Zondagsarbeid te Haarlem in de laatste jaren verminderd zijn?

A. Nachtarbeid komt in Haarlem over het algemeen weinig voor, en de Zondagsarbeid vermindert.

5030. *V.* Heeft wel eens de bijzondere aandacht van u en uwe medeleden van den Bestuurdersbond getrokken de nachtarbeid, die in den drukken tijd, eenige weken vóór Paschen tot Pinksteren, verricht wordt door behangers?

A. Het heeft niet bepaald onze aandacht getrokken, maar ik heb het wel van menschen van het vak gehoord.

5031. *V.* Een werkgever in dat vak verklaarde ons, dat het publiek tot die wijze van werken dwingt, omdat in dien tijd allen geholpen willen zijn. Is in uw kring nooit overwogen, de medewerking van het publiek daartegen in te roepen?

A. Wij doen het reeds met de bakkers, en als dat resultaat heeft, zullen wij het ook met andere vakken beproeven.

5032. *V.* Wie verstaat gij onder „wij”?

A. Gewoonlijk „Volksbelang.”

5033. *V.* Niet de Bestuurdersbond?

A. Neen.

5034. *V.* Wat is „Volksbelang”?

A. Eene vereeniging van 400 leden, in 1889 opgericht, oorspronkelijk met het oog op de verkiezingen. Thans echter is het eene zuiver economische vereeniging. Wij stellen ons ten doel de bevolking van Haarlem zooveel mogelijk voor te lichten en te helpen, door het tot stand brengen van instellingen van algemeen nut, het houden van voordrachten, enz. Zoo is, behalve de leeszaal en de kinderspeeltuin, ook weder de ambachtsschool, wanneer zij tot stand komt, aan het initiatief van „Volksbelang” te danken.

Wij vinden de samensmelting van eene politieke en eene economische vereeniging niet goed, omdat de politiek te veel verdeelt.

5035. *V.* Is dus het plan van de ambachtsschool ook van „Volksbelang” uitgegaan?

A. Ja, later zijn de heeren Geijl, Dyserinck, Beynes en anderen er bij gekomen, en hebben wij het gaarne aan hen overgelaten, omdat wij reeds zoo dikwijls een beroep op de beurs van het publiek hadden gedaan.

5036. *V.* Heeft de vereeniging geen bepaald program, maar neemt zij alles ter hand, wat haar op het oogenblik in verband met de omstandigheden wenschelijk voorkomt?

A. Juist. Haar doel is het opwekken van sociaal en economisch leven, en het ondersteunen en tot stand brengen van inrichtingen van algemeen nut.

5037. *V.* Bestaat de vereeniging voor het meerendeel uit werklieden?

A. Ja, doch gelukkig zijn er ook velen uit den goeden stand.

5038. V. Zijn het werklieden van verschillende richting?

A. Er zijn enkele Katholieken en een paar van Patrimonium bij.

5039. V. Is ook niet van die vereeniging het denkbeeld van een volksbad uitgegaan?

A. Ja, en dit denkbeeld is overgenomen door het Witte Kruis. Verder hebben wij eene schaakvereeniging opgericht, doch ongelukkig, evenals te Utrecht is geschied, de fout begaan om te jonge leden aan te nemen, waaraan de oudere werklieden, gelijk ik achteraf gehoord heb, aanstoot hebben genomen, daar het hen hinderde door zulke jongens te worden geslagen. De werkman leert het schaken anders zeer goed en doet het met veel ambitie.

5040. V. Heeft het denkbeeld van een volksbad warme instemming van de zijde der werklieden gevonden, of wordt de behoefte er aan niet erg gevoeld?

A. Bij de werklieden, die met ons mede doen, vindt het denkbeeld warme instemming, en het zal goed werken, daar het in Koog aan de Zaan en Zandijk ook uitstekend gaat.

5041. V. Is het plan ook om schoolkinderen daarvan gebruik te laten maken?

A. Neen, daar is het schoolbad voor. De Raad had aangenomen om een schoolbad toe te voegen aan de nieuw op te richten school, doch dit is afgestuit op de kosten. De burgemeester was er intusschen tegen om de zaak in de doofpot te stoppen, en de proef zal nu aan de school van den heer Valken genomen worden. Ongelukkig is de heer Valken er zelf tegen, omdat hij, naar hij zegt, toch reeds tijd te kort komt. Ik heb hem trachten te overtuigen en gezegd, dat de kinderen, na een bad genomen te hebben, zooveel beter kunnen leeren; doch het baat niet.

5042. V. Doet dat „Weten en Werken“, waarvan gij straks sprakt, nog meer voor de ontwikkeling dan reeds door u werd medegedeeld?

A. Het meeste heb ik er al van verteld. Gedurende de wintermaanden worden er ook séns per week lezingen gehouden, jammer genoeg zonder gedachtenwisseling. Verder worden er boeken uitgedeeld aan hen, die de voordrachten bijwonen, en dat zijn weder houders van een kaart, die f 2.50 kost en die hun door een lid gegeven is. Het gebouw heeft vele en goede lokalen en een groote zaal, zoodat het uitmuntend geschikt zoude zijn voor een volksgebouw. Al die lokalen worden echter voor verschillende doeleinden verhuurd om de rente te dekken.

5043. V. Gij betreurt het, dat die voordrachten niet gevolgd worden door gedachtenwisseling. Wat voor soort van voordrachten zijn het dan, die er gehouden worden?

A. Sommige in den trant van 't Nut, om de menschen aangenaam bezig te houden; maar er zijn er ook bij, die de strekking hebben om te leeren

en te ontwikkelen, de beweging van het geld, aardrijkskundige voordrachten, enz. En met gedachtenwisseling bedoelde ik meer het gelegenheid geven aan de hoorders om vragen te doen of opmerkingen te maken.

5044. V. Ik kom tot een ander onderwerp. Wordt de arbeidswet in Haarlem, zoover gij weet, trouw nageleefd?

A. Niemand stoort er zich tot nog toe veel aan. Sedert een paar maanden echter wordt er meer werk van gemaakt en is er een inspecteur van politie rond gegaan.

5045. V. Ik bedoelde minder, wat de overheid doet tot handhaving van de wet, dan wel of zij maar nageleefd wordt?

A. Daarop kan ik niet antwoorden. Dikwijls komen er klachten bij mij, dat jongens of meisjes te lang moeten werken, maar die menschen kennen de wet niet en weten niet precies, wat al of niet mag.

5046. V. Gelden die klachten ook groote fabrieken of meer kleine werkplaatsen?

A. Alleen de laatste.

5047. V. Wel bleekerijen?

A. Daar weet ik niet van.

5048. V. Gij wijst er op, en ik geloof terecht, dat de menschen, de arbeidswet niet kennende, dikwijls meenen, dat zij overtreden wordt, ook waar dit niet het geval is. Is door de vereenigingen, waarin gij een voorname rol speelt, wel eens overwogen om de menschen wat wegwijs te maken in zake de arbeidswet?

A. Ja wel, maar wij meenen van de autoriteiten toch geen medewerking te zullen hebben. Ik heb o. a. gehoord, dat men verschillende malen aangifte is gaan doen van overtredingen van de arbeidswet bij de politie, maar dat dit niets heeft gegeven.

5049. V. Als gij spreekt van autoriteiten, van wier medewerking gij geen goeden dunk hebt, denkt gij dan ook aan den Inspecteur van den arbeid, den heer Struve?

A. Neen, ik had moeten zeggen: het gemeentebestuur.

5050. V. Meent gij niet, dat het een goeden invloed zou hebben, wanneer een werkmansvereeniging of eene vereeniging, werkende in het belang van den werkman, gegevens verzamelde en die ter plaatse indiende, waar het behoort?

A. Ja wel, dat hebben wij ook wel gedaan, maar als dan niet spoedig effect van zulk een poging wordt gezien, dan bekoelt de ijver van de werklieden spoedig. Er moest snel recht kunnen worden gedaan, zoodat de werkman gevolgen zag van zijn klacht; dat zou helpen.

5051. V. Kunt gij bepaalde werkplaatsen opnoemen, waar gij weet, dat de wet overtreden wordt?

A. Neen, maar de overtredingen worden voornamelijk gepleegd door loopjongens te lang te houden

Deze vallen nu als zoodanig wel buiten de wet, maar zij vallen er toch als werkjongens wel onder. Hetzelfde doet zich voor bij de loopmeisjes van naaisters.

5052. *V.* Heeft de arbeidswet, zooals zij nu is ten aanzien van jeugdige personen en vrouwen, uwe wenschen bevredigd?

A. Neen; mijn ideaal is, dat niemand arbeid zal verrichten alvorens zijn opvoeding te hebben voltooid in het vak, dat hij zich gekozen heeft en althans niet vóór zijn 14de jaar.

5053. *V.* Zoudt gij niet terugdeinzen voor de financiële gevolgen, die dit voor de gezinnen zou hebben?

A. Dat regelt zich, evenals het zich geregeld heeft, toen de arbeid beneden het 12de jaar verboden werd. Wat voor mij bovendien een sterk motief is, is dit, dat wij bij verbod van arbeid beneden de 14 jaar geen leerplicht noodig zullen hebben. Als er gelegenheid is om school te gaan, maar niet om te arbeiden, zullen de kinderen tot het 14de jaar van zelf onderwijs genieten.

5054. *V.* Is dat geheel juist? Aangenomen dat zoodanig verbod van arbeid werkt als leerplicht, dan blijven de meisjes over, die voor het meereendeel niet uit werken gaan in fabriek of werkplaats. Moet nu, naar uwe meening, voor die meisjes geen leerplicht bestaan?

A. Ik geloof het niet, wanneer men slechts zorgt, dat die meisjes niet direct kunnen verdienen. Wanneer er waren goede kook-, huishoud- en vak-scholen, enz., dan zouden de ouders de meisjes wel daarheen zenden.

5055. *V.* Geldt deze uwe meening voor de meer ontwikkelden of voor het gros der huisgezinnen?

A. Voor allen. De financiële quaestie beheerscht hier alles, en wanneer men die kan buitensluiten, dan zal men ook tot andere resultaten komen.

5056. *V.* Het meisje, dat haar moeder in het huishouden helpt, levert toch geen rechtstreeksch geldelijk voordeel, en verlaat niettemin te vroeg de school?

A. Het onderwijs zou daarnaar moeten geregeld worden. In Frankrijk en België kunnen miuvernogenden hunne kinderen op al die scholen kosteloos plaatsen.

5057. *V.* Ons is medegedeeld, dat de burgeravondschool en de herhalingsschool nog lang niet bezocht worden, zooals het moest zijn. Geloof gij, dat een bevredigend bezoek van die inrichtingen te verkrijgen zal zijn zonder wettelijke maatregelen?

A. Ik geloof niet, dat dit zal gaan zonder beperking van den arbeidsduur. Wanneer een jongen den ganschen dag op een fabriek gewerkt heeft, zal hij weinig lust hebben om daarna weder op de schoolbanken te gaan zitten. Er moge een enkele zijn, die het doet met het vooruitzicht om later wat meer te kunnen verdienen; maar ik geloof, dat hier de verleiding werkelijk te groot is.

5058. *V.* Wilt gij hiermede te kennen geven,

Enquête. — Haarlem.

dat de wetgever den arbeidstijd voor jeugdiger personen nog meer moet beperken, dan reeds het geval is?

A. Ja zeker.

5059. *V.* Spreken de ouders wel eens in dien geest tot u?

A. Zeer zeker.

5060. *V.* Heeft het dus destijds in uw kring een pijnlijken indruk gemaakt, dat de poging, bij de behandeling van de arbeidswet gedaan, om den arbeidstijd voor jongens beneden de 14 jaren op 9 uren te brengen, mislukt is?

A. Ja, men vindt over het algemeen den arbeidsduur veel te lang.

5061. *V.* Wat de huisvesting van den arbeider betreft, hebben vrijwat getuigen ons er op gewezen, dat in het oude gedeelte der stad nog slechte toestanden bestaan, maar tevens met ingenomenheid gewezen op de huizen, die in de latere jaren aan de peripheriën der stad zijn ontstaan.

Houdt gij het er voor, dat tengevolge van de coöperatieve bouwverenigingen ook de gewone huizenverhuurders langzamerhand beter zijn gaan bouwen?

A. Daarop durf ik geen antwoord geven.

5062. *V.* Zijt gij van oordeel, dat de toestand van vele woningen in de oude stad nog van dien aard is, dat van gemeentewege behoort te worden ingegrepen?

A. Zeer zeker. Vijf jaren geleden heeft „Volksgezondheid” een ernstig onderzoek in loco ingesteld; waarvan door den heer Nachenius een uitvoerig rapport is opgemaakt en door de vereeniging aan den Raad is ingezonden. Dit rapport is door den Raad echter eenvoudig ter zijde gelegd en heeft dus niets gegeven. De leden van „Weldadigheid naar vermogen” kunnen ook over den toestand meespreken. Ook door den Volksbond is dit jaar een rapport opgesteld, omdat de Bond meende, dat slechte woningen aanleiding geven tot drankmisbruik. Bij den Raad is dan ook een request tot verbetering ingediend. De Raad heeft er zich afge- maakt met te zeggen, dat er een commissie voor armenzorg bestond, waarin voornamelijk doctoren zitting hadden, en dat het eigenlijk op haar weg ligt eene verbetering tot stand te brengen. Dezen hebben het echter te druk om zich er mede bezig te kunnen houden. Wel heeft de Raad eene opgave verzocht van de slechte woningen, door den Volksbond bedoeld. Verder heeft Volksbelang een request ingediend om eene bouwpolitie in het leven te roepen, doch daarvan is ook niets gekomen, en één van de raadsleden gebruikte daarbij het treurig argument, dat men ook *b* moest zeggen, indien men *a* had gezegd, en dit te duur zou worden.

5063. *V.* Thans is weer een nieuw onderzoek op handen, niet waar?

A. Ja, de Raad heeft dit toen aan „Volksgezondheid” opgedragen, en deze vereeniging heeft het aangenomen.

5064. *V.* Zegt gij, wat de betere gedeelten van de stad betreft, als de Leidsche vaart en het Rozen-

priëel, dat de woningen daar voldoen aan redelijke eischen van het werkmansleven?

A. Dat geloof ik wel; alleen geloof ik, dat het drinkwater en de privaten nog wat te wenschen overlaten.

5065. V. Wat het drinkwater betreft, is men immers door de nieuwe concessie van de gemeente Amsterdam aan de Duinwatermaatschappij in de onmogelijkheid nieuwe aansluitingen te maken?

A. Ja. Er is echter nog iets, wat ik niet goed vind, nl. dat men de arbeiderswoningen te veel in één wijk bouwt, zoodat de afstand tusschen de standen er door wordt versterkt. De goeoden zien alleen de slechte arbeiders, want de goede arbeiders zijn overdag aan hun werk en 's avonds ziet men hen niet. In Londen en Glasgow heeft men dit beter gedaan, oude gedeelten van de stad geraseerd en daar arbeiderswoningen gebouwd. De huurprijs van de goede woningen is dan niet hooger dan van de slechte, omdat de huisjesmelkers zijn buitengesloten.

5066. V. Worden de bouwverenigingen in Haarlem steeds meer populair?

A. Ja. Het verheugt mij intusschen zeer, dat onlangs door een van de bouwverenigingen is besloten, de huizen in gemeenschappelijk bezit te houden.

5067. V. Door welke overweging is men daartoe gekomen?

A. Dat men anders wel tijdelijke verbetering krijgt, maar geen blijvende, daar de huisjes toch langzamerhand weer in handen van verhuurders overgaan.

5068. V. Ons is gezegd, dat de statuten bepalen, dat een huisje niet overgedragen kan worden aan iemand, die reeds een vast eigendom bezit?

A. Dat is mij onbekend.

5069. V. De heer Kolkman maakt mij de opmerking, dat dit wellicht alleen een der jongere vereenigingen betreft; dus voor de oudere kan uw bezwaar gelden.

A. Mijn opvatting is, dat de weduwe, die achterblijft, of ook de werkman zelf, met het oog op mogelijke verandering van woonplaats, beter doet voor de aflossing, die hij bij een bouwvereniging te storten heeft, een levensverzekering te nemen; en als men hen op al de practische bezwaren van dat zeer ver verwijderde „eigendomsrecht” wijst, laten de meesten zich ook overtuigen. Veel beter is het dan om voor dat geld verdere uitbreiding aan de coöperatie te geven door oprichting van een winkelvereniging, bijv.

5070. V. Hebt gij ook iets mede te deelen omtrent drankmisbruik?

A. Ja, dat is een treurige zaak, waartegen wij ten krachtigste ten strijde trekken door woord en daad; hier ondervinden wij grooten steun van de Middernachtszending en de geheel-onthouders, wier werk boven mijn lof is verheven.

Het aantal vergunningen in Haarlem is ver boven het maximum: 208 in plaats van 104, en in den strijd daartegen hebben wij niet veel medewerking van het gemeentebestuur.

Wij hebben gevraagd om de kroegen te sluiten op de lotingsdagen. Ons is geantwoord, dat de burgemeester daartoe het recht niet had. Wij hebben daarop gegevens verzameld van verschillende autoriteiten, die beweerden, dat de burgemeester krachtens een zeker artikel van de gemeentewet die bevoegdheid wel had. Thans is het openingsuur gesteld op 7 uur, terwijl het vroeger was met zonsopgang. Dit is al een verbetering, maar ik zou zoo gaarne willen, dat van gemeentewege krachtig de hand werd gehouden aan de drankwet. Wanneer dat geschiedde, zou men in vele gevallen kunnen komen tot intrekking van de vergunning, en zouden in allen gevalle de kroeghouders wel op hun tellen passen en geen drank meer schenken aan personen, die niet frisch meer zijn, en aan kinderen geen drank medegeven. Wanneer het gemeentebestuur er toe kon komen om een bepaald politieagent aan te stellen voor het toezicht, liefst een Middernachtszending of een geheel-onthouder, dan zou dit een heele boel goed doen. Bovendien verlangen deze menschen niets liever dan actief op te treden.

5071. V. Hoe brengt gij de bestrijding van het drankmisbruik zoo in verband met de Middernachtszending?

A. Die spant zich erg in tegen het drankmisbruik, en dat ligt in den aard der zaak; want prostitutie en misbruik van sterken drank hangen samen.

5072. V. Waar gij meent, dat de drankwet slecht wordt nageleefd, doelt gij daar ook op clandestiene drankwinkels?

A. Zeker; er zijn plaatsen, waar men geen vergunning heeft en toch sterken drank tapt; dan zet de klant zijn hoed over het glas, of hij koopt een glas bier en krijgt een borrel cadeau.

5073. V. Heeft de nieuwe bepaling der verordening omtrent het openingsuur der kroegen reeds gunstig gewerkt?

A. Ik geloof het wel, want in den vroegen morgen werd wel sterke drank gedronken, maar de wijziging geldt alleen voor de kermis.

5074. V. Ik meen, dat in het algemeen is bepaald, dat de kroegen niet vóór 7 uur mogen geopend worden?

A. Het kan zijn. Dergelijk verbod om heel in de vroege sterken drank te tappen werkt altijd goed, vooral wanneer men handelt als in Amsterdam en koffie verkrijgbaar stelt voor de werklieden.

5075. V. Weet gij, of in werkplaatsen en fabrieken veel misbruik van sterken drank wordt gemaakt?

A. Veel weet ik niet, maar misbruik wordt er gemaakt. De menschen zeggen: „wanneer men hard werkt, moet men drank hebben”, en toch bewijzen de afschaffers onder de werklieden, dat het niet noodig is. Het is ook ongelukkig, dat de patroons op hunne werkplaatsen niet een streng toezicht daartegen houden.

5076. *V.* Elders hebben wij vernomen van een gasfabriek, waar onder anderen de stokers verbazend veel sterken drank dronken. Is u daarvan voor Haarlem iets bekend?

A. In Haarlem is dat zeer zeker het geval. In een te Haarlem uitkomend volksblaadje is daarop gewezen; maar toen ik er den vorigen directeur, den heer Gobet, over sprak, zeide hij, dat hij een enkelen borrel voor de stokers niet kwaad vond.

5077. *V.* Aan de fabriek te Haarlem worden immers aan de stokers verfrisschende dranken uitgereikt?

A. Indien dit plaats heeft, moet het thans onder den nieuwen directeur zijn.

De werklieden zeggen zelf: „sluit Schiedam, maar zoolang er kroegen zijn, maken wij er gebruik van“.

5078. *V.* Geeft volgens uwe wetenschap de wijze, waarop het loon wordt uitbetaald, soms aanleiding tot drankmisbruik?

A. Ja, bijv. bij het wisselen van geld in kroegen, wanneer de menschen per ploeg worden uitbetaald. De Bestuurdersbond heeft aan al de aannemers een schrijven gericht om in gepast geld uit te betalen, en van één, den heer London, hebben wij een bevredigend antwoord gekregen, dat hij in het vervolg met gepast geld zou uitbetalen; sedert heeft hij dit dan ook trouw gedaan.

5079. *V.* Geloofst gij, dat het in het bouwvak niet alleen bij groote aangenomen werken, maar ook in de gewone burgerpraktijk, waar het loon van ieder man bekend is, voorkomt?

A. Dat zou ik niet gaarne onderstellen.

5080. *V.* Hebt gij nooit iets dergelijks van den aannemer Geijl gehoord?

A. Ik zou het niet met zekerheid durven zeggen.

5081. *V.* Onze bijzondere aandacht is gevestigd op een kolen-factor De Vaal, die de sjouwers in zijn eigen kroeg uitbetaalt; wat weet gij daarvan?

A. Hij wil zelfs niet hebben, dat zijne lieden in eene andere kroeg gaan drinken. Wanneer zij bij hem in het werk zijn, en niet spoedig genoeg komen om jenever te halen, gaat hij hun zelf den flesch met drank brengen. Daarbij laat hij hen uren op het geld zitten wachten, waarna zij dikwijls het halve loon aan den baas in zijn eigen kroeg moeten afstaan. Het is zelfs zóó erg geweest, dat ik, toen ik nóg directeur van de stoom-verffabriek was, de diensten van De Vaal niet meer wilde gebruiken.

5082. *V.* Kan die De Vaal dezelfde zijn, die ons is aangeduid als puinbaas?

A. Hij doet alles, wat er te lossen of te varen valt, en is daarvoor ook zeer goed ingericht. Overigens is hij een actief, flink man, die zijn kinderen een goede opvoeding geeft.

5083. *V.* Is hij de eenige sjouwersbaas of lossier, van wien u bekend is, dat hij in een kroeg uitbetaalt?

A. Hij is eigenlijk *de* lossier in Haarlem.

5084. *V.* Heeft hij veel menschen in zijn dienst?

A. Dat hangt er van af, of er veel werk is. De sjouwers komen in dien tijd altijd bij De Vaal; en indien zij tot de klanten behooren, heeft hij wel werk voor hen, anders niet.

5085. *V.* Hoeveel menschen heeft hij gewoonlijk ongeveer in dienst?

A. 30 à 40, meen ik.

5086. *V.* Gij zegt, dat hij *de* lossier is; doch hoe schiktet gij het dan, toen gij geen menschen van hem meer wildet hebben?

A. Ik had toen een anderen man, een zekeren Schrijnders, die vroeger bij De Vaal had gewerkt en nu graag zelf wat wilde doen. Hij maakte vroeger ook misbruik van sterken drank, doch is later afschaffer geworden. Hij heeft mij beloofd geen sterken drank meer te drinken en ook zijn lieden er niet toe aan te zetten; en zoover ik weet, heeft hij zijn woord wel gehouden.

5087. *V.* Waar betaalt Schrijnders dan uit?

A. In zijn eigen huis. Hij werkt ook voor de Haarlemsche katoenmaatschappij.

5088. *V.* Ons is gezegd, dat De Vaal thans de lossier weder is voor de stoomverffabriek. Is dit zoo?

A. Ja. Hij heeft mij indertijd aangeboden om een jaar voor niets voor mij te werken, indien ik Schrijnders weg deed. De stoomverffabriek heeft nu waarschijnlijk een voordeelig aanbod aangenomen.

5089. *V.* Zonder bepalingen omtrent de plaats van uitbetaling te maken?

A. Ja, voor zooverre mij bekend.

5090. *V.* Wij zijn van zelf gekomen op de stoom-verffabriek, waarvan gij tot vóór korten tijd directeur waart. Door twee getuigen is ons gezegd, dat daar loonen van 8 à 9 ct. per uur worden uitbetaald, doch door een werkman van die fabriek is dit ontkend. Wat hebt gij ons hieromtrent te zeggen?

A. De loonen worden altijd per week uitbetaald. Er was een oud man, wien ik f 4.50 in de week gaf, opdat hij niet naar het armhuis zou behoeven te gaan, waar hij erg tegen opzag. Dat was eigenlijk geen arbeider van de fabriek. Overigens waren de laagste loonen f 8.50.

5091. *V.* Worden er geen menschen als losse werklui af en toe in dienst genomen?

A. Heel weinig. Zij worden ook per dag betaald.

5092. *V.* Is daarop van toepassing, dat f 8.50 het minste loon is?

A. Ja.

5093. *V.* Zoodat de verklaring, dat volwassenen 8 en 9 cent per uur verdienden, pertinent onwaar was?

A. Ja.

5094. V. Was die man, die f 4.50 in de week kreeg, lang aan de fabriek geweest?

A. Hij was los werkmán, en ik gebruikte hem voor steenen bikken.

5095. V. Ik kom tot den middagrústtijd aan de stoom-verffabriek, waaromtrent wij vernamen, dat die gedurende uw directeurschap slechts een uur bedroeg, terwijl de werklíeden in de fabriek blijven. Acht gij het niet betreurenswaardig, dat de menschen niet naar huis gaan om te eten, ook met het oog op de belangen van het gezin?

A. Om naar huis te kunnen gaan, zouden onze werklíui zich, bij het gaan en terug komen, geheel moeten verkleeden en bij het gaan bovendien nog moeten wasschen; met een en ander zou zóóveel tijd verloren gaan, dat zij 2 uren zouden moeten hebben, en daarom is vóór een jaar of 10, na overleg met de werklíui, besloten om een uur te schaften in een daarvoor bestemd lokaal, en dan liever een uur vroeger naar huis te gaan, om wat meer aan den avond te hebben. Over de regeling is nooit klachte gerezen, anders zou ik er wel verandering in gebracht hebben.

5096. V. Het feit heeft mij getroffen, juist omdat gij u in het bijzonder met sociale aangelegenheden bezig houdt. Getuige Bottelier verklaarde, dat men algemeen liever naar huis ging om te eten.

A. Enkelen, zooals de smid en de machinist, doen dat ook, maar de meesten wonen te ver af.

5097. V. Maar zouden zij, indien er anderhalf uur voor stond, niet trachten dichterbij te komen wonen?

A. Ik heb hun dat dikwijls aangeraden. Maar in de buurt was weinig te krijgen, omdat de huizen der werkmánsvereeniging in den regel bezet zijn.

5098. V. Is dat schaftlokaal gezellig ingericht?

A. Ja, zoo gezellig als dat kan aan eene fabriek, waar men wegens den financielen toestand van de onderneming zeer zuinig moet zijn. Het is een afgeschoten lokaal met banken en tafels en eene gelegenheid om zich te wasschen.

5099. V. Hebt gij dikwijls dingen moeten nalaten aan de fabriek, omdat gij zeer zuinig moest zijn?

A. Ja helaas, anders had ik heel wat anders gedaan.

5100. V. Zegt gij op grond daarvan, dat men bij het beoordeelen van hetgeen in andere ondernemingen bestaat of niet bestaat, voorzichtig moet zijn in zijn afkeuring?

A. Zeer zeker; wanneer de toestand van de zaak het eischt, moet men alle luxe vermijden, maar voor gezondheid en veiligheid moet men alles doen, wat noodig is; anders doet men zijn plicht niet.

5101. V. Zijn op de stoomverffabriek geen toestanden, die het met het oog op gezondheid en veiligheid noodzakelijk zoude zijn op te heffen?

A. Ik geloof het niet. De Heer Struve is met mij rond geweest, maar heeft niets aangewezen, wat noodig zou zijn, dan een hekje.

5102. V. Is er geen omgang in de fabriek met giftige bestanddeelen?

A. Ja wel, maar alleen met loodwit, en dit wordt nooit droog verwerkt, doch met olie vermengd in wel is waar open bakken, doch dit is niet gevaarlijk, omdat het geen stof geeft.

5103. V. Geeft de eerste vermenging geen gevaar?

A. Neen, de ondervinding leert dat ook; want de man, die dit werk nu al 8 jaar doet, heeft er nog nooit hinder van gehad.

5104. V. Is er geen gevaar bij den olietel?

A. Bij brand is er altijd gevaar, als men zijn tegenwoordigheid van geest verliest, maar niet wanneer men die behoudt. Wanneer de vlam in den ketel slaat, heeft men eenvoudig den deksel er op te doen, dan is er geen gevaar; maar gaat men nu in den brandenden ketel, zooals ik elders gehad heb, zand in de vlamrende olie werpen, dan wel, want dan loopt de brandende vloeistof over den ketel.

5105. V. Het bedrijf is uit den aard der zaak vuil. Wordt er geregeld schoongemaakt? Ik doe die vraag, omdat een getuige uit de fabriek ons zeide: „schoonmaken wordt daar als luxe beschouwd“.

A. Er wordt aangeveegd, en ééns in het jaar worden de muren gewit; veel meer kan men niet doen.

5106. V. Meer in het bijzonder in een gedeelte van de fabriek schijnt veel stof te zijn. Is het juist, dat er pogingen zijn gedaan om het stof te verminderen, maar dat men daar niet voldoende in is geslaagd?

A. Ik heb indertijd een ventilator laten aanbrengen, en die werkte goed; maar of men er nu de hand niet meer aan houdt, dat weet ik niet.

5107. V. Getuige Bottelier deelde ons mede, dat hij gehoord had, dat het personeel verzekerd was tegen ongelukken. Wat is daarvan?

A. Ik ben een van de eersten in Nederland geweest, die dat gedaan heeft, voor zooverre mij bekend. Dertien jaar geleden heb ik eene verzekering gesloten bij de Germania.

5108. V. Wat zijn de verzekerde sommen?

A. f 4000 bij totale ongeschiktheid om te arbeiden, f 2000 bij dood, en voor gedeeltelijke blijvende invaliditeit per tarief.

5109. V. Het trof mij, dat Bottelier, werkend in een fabriek, waarvan gij directeur waart, zeide wel gehoord te hebben, dat het personeel verzekerd was, maar het niet te weten. Is dat niet door u aan de menschen medegedeeld?

A. Zeer zeker; ik heb ze zelfs gevraagd, of zij een persoonlijke verzekering wilden hebben.

5110. V. Wat gebeurt er, wanneer een man tijdelijk onbekwaam is om te werken?

A. Dan voorziet daarin ons ziekenfonds, dat gedurende de ziekte de helft van het loon uitkeert, terwijl de fabriek de andere helft betaalt.

5111. V. Zoodat bij ongelukken in allen gevallen het bedrag van het geheele loon wordt ontvangen?

A. Ja, maar het is nog slechts eenmaal voorgekomen.

5112. V. Bij ziekte slechts het halve loon te ontvangen is een kwaad ding. Voorzien de lieden daarin, door lid te zijn ook van een fonds buiten de fabriek?

A. Het meerendeel doet dat niet.

5113. V. Door meer dan één werkgever is ons gezegd, dat het met het oog op de mogelijke misbruiken niet aanging meer te geven dan half loon, en door meer dan één werkman is dit uit eigen ervaring bevestigd. Hebt gij reden daaromtrent eene meening uit te spreken?

A. Er zullen wel enkele malen misbruiken voorkomen. Maar daartegen kon door degelijk toezicht van de werklieden, die daarbij zelf financieel belang hebben, voldoende worden gewaakt.

Verder zou ik echter niet willen gaan, dan b. v. drie vierden van het werkloon te betalen en in den hulp van dokter en apotheker te voorzien.

5114. V. Geschiedt dit laatste niet bij de verf-fabriek?

A. Neen.

5115. V. Wat heeft u weerhouden de uitkeering te verhoogen en de hulp van dokter en apotheker in te voeren?

A. Ik had een mede-directeur, die mijne meeningen niet deelde.

5116. V. In verband met den financieelen toestand der fabriek?

A. Ja en neen. Wanneer de financieele toestand der fabriek het had toegelaten, zou ik zeer zeker mijn meening hebben doorgezet; maar nu dit niet het geval was, wilde ik niet te sterk aandringen. Ons groot meeningsverschil kwam echter hoofdzakelijk hierop neer: wanneer ik eene industrieele zaak opricht, gaat bij mij altijd de arbeid vóór het kapitaal; dit wil zeggen, dat het kapitaal eerst dan winsten mag afwerpen, wanneer de arbeid voldoende betaald is. Dit nu was bij ons het geval niet.

Mijn mede-directeur was daarentegen van oordeel, dat de eerste zorg moest zijn het kapitaal rente te doen opbrengen, en wij dan eerst mochten zien, of wij de werklieden iets meer konden geven, dan juist noodig was om hen in het leven te houden.

5117. V. Gij zegt, dat in de stoom-verffabriek de arbeid niet voldoende betaald werd; was dit met het kapitaal wel het geval? Genoot het ten minste eenige rente tot dusver?

A. Neen, in het geheel niet.

5118. V. Ons is gezegd, dat het weduwenfonds,

hetwelk er vroeger was, is opgedoekt, omdat de werklieden zelf er niet van wilden weten. Is dat zoo?

A. Ja. Twee malen heeft het geval zich voorgedaan, dat een der werklieden bij zijn overlijden een weduwe naliet, die toen door de werklieden zelf en door de directie geholpen moest worden. Ik heb toen gezegd, dat wij eene regeling moesten treffen voor een fonds. De contributie bedroeg 5 cent in de week. Toen er echter een potje was, wilden ze het liever deelen en dat hebben ze ook gedaan. Ik heb hun toen aangeraden om in het begrafenis-fonds van het Werkliedenverbond te gaan; de meesten hebben dit gedaan. Ik weet niet, of de tegenwoordige directie daaraan wel de hand zal houden.

5119. V. Betaalde de fabriek een gedeelte?

A. Neen; wij zorgden er alleen voor, dat het eens in de maand werd betaald.

5120. V. Werd er aan de fabriek 's zomers niet 11 uren gewerkt?

A. Ja. Toen ik aan de fabriek kwam, was de werktijd 13 uren, en ik heb dien tot 11 uren teruggebracht.

5121. V. Kunt gij zeggen, dat in dien korteren tijd evenveel verricht werd als in 13 uren?

A. Neen. Wij werkten te veel, naardat er orders inkwamen.

5122. V. Omtrent officieele organen, lichamen die door vertegenwoordigers van arbeiders en arbeidgevers worden gevormd, wensch ik u nog een vraag te doen. Verscheidene getuigen hebben gezegd, dat dit toch niets zou geven, omdat de werkman in bijzijn van patroons niet zou durven spreken zoodaals hij moest en zou willen. Hoe denkt gij hierover?

A. Ik geloof, dat het beter is om werklieden en patroons bij elkander in een vergadering te hebben, dan elk apart. De inrichting in België, waar een zoodanige raad besluiten kan nemen en de werklieden één afgevaardigde meer hebben dan de patroons, keur ik goed; maar ik kan mij voorstellen, dat, wanneer werkman en patroon sterk tegenover elkander stonden, de uitkomst voor den werkman nadeelig zou kunnen zijn.

5123. V. Ondanks de bezwaren zoudt gij echter een proef durven en willen nemen?

A. Zeker.

5124. V. Hebt gij nog omtrent andere punten mededeelingen te doen?

A. Ja, ik betreur het, dat er in Haarlem geen volksgaarkeuken is.

5125. V. Denkt gij daarbij meer bijzonder aan de ongetrouwden?

A. Ja, maar ook aan getrouwden, die veraf wonen.

5126. V. Wordt er door commensalen vaak geklaagd over de voeding?

A. Ja, de voeding is in Haarlem en in Holland in het algemeen slechter dan noodig is, omdat de vrouwen dikwijls niet kunnen koken en geen slag hebben om voor de noodige afwisseling te zorgen. Toen ik eens de opmerking maakte: „waarom eet je altijd aardappelen en niet eens erwten of bonen?“ kreeg ik ten antwoord: „dat is de zaak van de vrouw, die moet maar zien hoe zij rond komt“, en van daar, dat alles neerdraait op aardappelen met lawaaisaus.

5127. V. Met lawaaisaus, zegt gij. Eet de gemiddeld gestelde werkman in Haarlem dan niet altijd vet in het eten?

A. Bij loonen van f 8.— tot f 10.— wordt daarvoor 25 centen per week besteed.

5128. V. Ons werd toch medegedeeld, dat velen altijd vet in het eten krijgen?

A. Dat zijn dan lui, die het wat beter hebben.

D. DE CLERCQ.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van Jhr. Charles Frederik Van de Poll, oud 36 jaar, directeur van de Haarlemsche Katoenmaatschappij.

5129. De Voorzitter: De maatschappij, waarvan gij directeur zijt, is thans uitsluitend drukkerij en ververij, niet waar?

A. Ja, de weverij is \pm 5 jaar geleden opgeheven.

5130. V. Hoe talrijk is uw personeel?

A. De sterkte was gisteren als volgt: 124 mannen, 2 gehuwde vrouwen, 4 ongehuwde vrouwen, 1 weduwe, 28 jongens boven en 39 jongens onder de 16 jaar, 3 meisjes boven en 5 meisjes beneden de 16 jaar.

5131. V. Hebt gij een vasten minimum-leeftijd voor aanneming van jeugdig personeel?

A. Van 12 jaar af nemen wij degenen aan, die zich aanbieden.

5132. V. Eischt gij een bewijs, dat zij de lagere school geheel doorloopen hebben?

A. Neen, de schoolcommissie heeft daartoe ook tot mij het verzoek gericht, maar ik heb daaraan niet voldaan, omdat het belang van mijne werklieden medebrengt, dat de kinderen, als zij kunnen, wat inbrengen; en neem ik ze niet, dan leert de ondervinding, dat zij naar een ander gaan. Ik heb evenwel toch aan den wensch der commissie willen te gemoet komen en een school opgericht om de kinderen de gelegenheid te geven, hetgeen zij verzuimd hadden te leeren, nog in te halen. Ik liet daar onderwijs geven in lezen, schrijven en rekenen,

maar die school is tot mijn leedwezen opgeheven, omdat ik van de stad de vergunning niet kon krijgen om daarvoor langer het lokaal te gebruiken, dat ik van haar had.

Ik heb een brief gekregen van burgemeester en wethouders, dat zij mijn verzoek niet konden ondersteunen. Wij zien nu uit naar een ander lokaal.

5133. V. Gij zeidet daar te hebben afgezien van het vragen van een getuigschrift, omdat de kinderen toch niet langer school, maar bij een ander te werk gaan. Zoudt gij het intusschen toejuichen, indien de wetgever de leeftijdsgrens verhoogde, zoodat langduriger schoolbezoek in de hand werd gewerkt?

A. Ja, wanneer daarmee gepaard ging goed onderwijs, en tevens, dat de kinderen er van profiteerden. Het is mijne ondervinding, dat de kinderen, die tot hun twaalfde jaar de school bezocht hebben, hoogst onvoldoende onderwijs hebben genoten. Of het onderwijs dus een paar jaar langer duurt, daarin zie ik niet veel verschil, en dan is het maar beter, dat zij op een fabriek gaan en 's avonds lezen, schrijven en rekenen leeren. De kinderen veranderen bij verhuizing ook te dikwijls van school, en bij schoolverzuim worden de ouders niet altijd gewaarschuwd.

5134. V. Zou, indien de wetgever den maatregel nam om de leeftijdsgrens te verhoogen, gepaard met leerplicht, deze dubbele maatregel uwe instemming vinden?

A. Zeker, want een werkman, die niet lezen, schrijven en rekenen kan, heeft weinig kans om later vooruit te komen en bijv. meesterknaecht te worden.

5135. V. Was het onderwijs, dat van wege de fabriek gegeven werd, verplichtend?

A. Neen. Ik heb de geheele zaak laten loopen onder een commissie van werklieden zelf. De jongens, 46 in getal, werden in den beginne door een der werklieden, als weekcommissaris, uit de fabriek naar de school geleid en van daar teruggebracht. Ik heb altijd van alles, wat verplichtend is, een verkeerden invloed opgemerkt. Het is bovendien nog al curieus, dat, toen de zaak met de ouders besproken werd, een der vaders vroeg, of het onderwijs verplichtend was, daar hij in dat geval zijn kind niet mede zou willen laten doen. Overigens werd het onderwijs zeer door de ouders gewaardeerd.

5136. V. Waren er ook meisjes bij?

A. Neen; wij hadden maar 4 of 5 meisjes en vonden het toch ook niet goed, dat jongens en meisjes gezamenlijk dien avondtocht naar de op 5 of 6 minuten afstand gelegen school ondernamen. De school ving namelijk een half uur na het uitgaan der fabriek aan, zoodat de kinderen den tijd hadden om zich vooraf behoorlijk te wasschen en te kammen.

5137. V. Hoe lang heeft die school bestaan?

A. Ongeveer een half jaar. Wij hadden voor die school eerst een ledig lokaal van de fabriek willen bestemmen, maar wij hadden dit noodig voor de werkzaamheden. Toen hebben wij aan burgemeester en wethouders permissie gevraagd om de gemeenteschool van den heer Bakker te mogen gebruiken. Deze gaf daarin zelf onderwijs met behulp van den

onderwijzer Ten Thijen, die uit Hengelo afkomstig is en dus zeer goed met fabriekskinderen kan om-springen. Volgens verklaring van den heer Bakker zelf, die voor de zaak buitengewone toewijding aan den dag legde, had het onderwijs aan de school, zeer goede resultaten.

5138. *V.* Heeft de heer Bakker er niet met u over gesproken, dat het bijna ondoenlijk was een goede classificatie te maken?

A. Ja, hij ging uit van het standpunt, dat de kinderen goed onderlegd waren in lezen, schrijven en rekenen, overeenkomende met het attest betreffende het met goed gevolg doorloopen der lagere school. Van de 46 leerlingen waren er maar 8, aan wie hij zulk een attest had kunnen geven; 17 hadden de openbare school bezocht en de anderen waren op particuliere scholen geweest.

5139. *V.* Is het u bekend waarom uw verzoek om verlenging van het gebruik dier gemeenteschool een ongunstig onthaal heeft gevonden?

A. Neen. Mijn adres, dat aan burgemeester en wethouders was gericht, is in de Raadszitting ingekomen, doch de zaak is, naar ik vermeen, niet behandeld.

Ik heb toen met den heer Bakker en mijn *chef-de-bureau* gesproken, en zij hebben getracht een school in de buurt van de fabriek te krijgen, doch daarin zijn zij nog niet geslaagd.

5140. *V.* De kinderen, die bij u in de fabriek komen, zijn zeker niet uit de beste gezinnen, is het wel?

A. Het zijn meest kinderen van ouders, die niets verdienen. Wanneer ik jongens of meisjes nodig heb voor drukken en invullen, worden daarvoor liefst kinderen van werklieden aangenomen, doch dit kan niet altijd.

5141. *V.* De treurige ondervinding, die gij hebt opgedaan bij die inhalingsschool, kan dus niet als maatstaf dienen voor de ontwikkeling van de arbeidsklasse in Haarlem?

A. Neen, dat zou ik niet durven zeggen.

5142. *V.* Wat doen de jongens in den eersten tijd, dat zij op de fabriek zijn?

A. De jongens, die voor werkman worden opgeleid, moeten het garen fitsen, d. i. de strengen garen aftellen en tot groote bundels samenvoegen. Bij de hand-drukkerij hebben de kinderen niets anders te doen dan de chassis met verf in te smeren.

5143. *V.* Gij spreekt van twee categorieën van werkzaamheden. Is het noodig, dat die door personen van zeer jeugdigen leeftijd verricht worden?

A. Ja, de eene eischt groote vlugheid en vaardigheid met de vingers, ten einde niet door ruwheid den draad te doen breken; de andere bestaat in het helpen van den handdrukker. Maar toch zou dat best op het 14de jaar kunnen aanvangen, zonder schade voor de opleiding. Het is echter een geld-quaestie, want zulke kinderen verdienen van hun 12de tot 15de jaar 25 à 45 cent per dag.

5144. *V.* Is het loon voor kinderen niet verhoogd in de latere jaren?

A. O ja, alle loonen zijn hooger dan vroeger; 25 jaar geleden was het algemeen in Haarlem aangenomen daggeld voor fabrieksarbeiders *f* 0.90, nu *f* 1.25 of *f* 1.50.

5145. *V.* Heeft elke handdrukker een handlanger?

A. Ja, een jongen of een meisje; maar wij geven de voorkeur aan jongens, omdat jongens en meisjes bij het uitgaan van de fabriek veel last veroorzaken. Een maatregel, om de meisjes een kwartier vroeger te laten, weggaan geeft nog al moeilijkheid, omdat dan de drukker niets meer kan uitvoeren.

5146. *V.* Ligt aan die voorkeur om jongens te hebben ook het motief ten grondslag om in de toekomst geen vrouwelijke handdrukksters meer te moeten hebben?

A. Reeds nu hebben wij weinig vrouwen, een paar gehuwden en 4 ongehuwden, waarvan 2 handdrukksters. Ik ben er een tegenstander van, vrouwen op de fabriek te hebben, maar men kan er soms niet buiten, en sommige van die vrouwen zijn als kind gekomen en blijven dus hangen.

5147. *V.* Is het dus uwe bedoeling om de handdrukksters te laten uitsterven?

A. Ik neem zoo weinig mogelijk nieuwe aan; ons streven is altijd om de handdrukkerij tot een minimum te beperken, maar het groote voordeel van het gebruik van vrouwenarbeid zit daarin, dat een vrouw veel minder verdient dan een man. Wij hebben nu de fabriek ingericht tot het drukken met rollen, maar daarbij hebben wij altijd vrouwen nodig om in te vullen. Evenwel is het mogelijk, dat wij artikelen gaan maken, waarbij om de goedkoopte van vrouwenarbeid gebruik zal moeten gemaakt worden.

5148. *V.* Is het handdrukken, zooals het bij u wordt uitgeoefend, niet altijd loonend voor een man?

A. Voor sommige artikelen niet. Men werkt bij ons op zijn gemak, en nu kunnen die manlijke drukkers 5 stukken van 25 yards per dag maken, maar een vrouw maar ongeveer 3. De mannen verdienen alzoo 12 of 13 gulden in de week, maar de vrouwen veel minder.

5149. *V.* Doen de vrouwen even zwaar werk als de mannen?

A. Neen, er zijn genres, die de vrouwen niet kunnen maken.

5150. *V.* Vrouw Hoogveld deelde ons mede, dat ook zij vroeger zwaar werk had gehad, maar later lichter werk had gekregen.

A. Het drukken met groote zware platen hebben wij nooit door vrouwen laten doen, maar het is mogelijk, dat die vrouw vroeger zwaarder werk heeft verricht; zij is reeds zeer lang bij ons. Maar als de platen, waarmede gedrukt moet worden, zwaar en groot zijn, dan laten wij ze door mannen behandelen. Deze vrouw Hoogveld is een ongelukkig schepsel. Zij was vroeger gehuwd met een werkman van de fabriek, die dood is. Zij is nu ziekelijk, en ik heb haar daarom laten vragen, of zij niet liever wat ander werk

wilde hebben, naaiwerk of zoo, maar zij blijft liever in de drukkerij. Over het algemeen kan ik echter niet vinden, dat de vrouwen bij ons te zwaar werk hebben.

5151. *V.* Vrouw Hoogveld deelde ons mede, in vroeger jaren altijd zwaar werk te hebben gehad, dat staande moest verricht worden. Is dit laatste juist?

A. Het drukken wordt altijd staande verricht.

5152. *V.* Ook deelde zij mede, dat zij, vroeger een gezin hebbende met veel kinderen, zoo goed als geen nachtrust kon genieten, omdat zij 's morgens vroeg en 's avonds laat voor haar gezin moest zorgen, zoodat zij nu zóó uitgeput is, dat zij niet meer kan.

A. Ik geloof, dat de zaak wel wat pessimistisch is voorgesteld. Een meisje van de handdrukkerij is getrouwd en heeft een kind gekregen; toen ik nu zeide, dat ik geen getrouwde vrouwen op de fabriek wilde hebben, antwoordde zij, dat het werk haar volstrekt geen kwaad deed.

5153. *V.* Wij hebben van verscheidene getuigen gehoord, dat de meisjes van de Katoenmaatschappij niet al te best aangeschreven staan, dat zij ruw, onordelijk zijn. Acht gij dit juist?

A. Ik heb nog niets van dien aard vernomen; er zijn er geweest, die zich niet goed gedroegen, maar die zijn weggestuurd.

5154. *V.* Een getuige zeide ons ook, dat het werken op de fabriek de voorbereiding voor de prostitutie is.

A. Ik geloof, dat zij daartoe vrij wat meer aanleg krijgen als loopmeisjes bij modisten, enz. dan op de fabriek; de hoofdzaak is, dat de ouders wat op ze letten.

5155. *V.* En hebt gij bij ondervinding, dat de ouders dit doen?

A. Ja. Er zijn op de fabriek bijv. twee meisjes met lieve gezichtjes, maar die gedragen zich hoogst fatsoenlijk en behoorlijk.

5156. *V.* Hebt gij, sinds gij aan het hoofd der fabriek staat, nooit ontdekt, dat er misbruik gemaakt werd van meisjes door boven haar gestelden?

A. Ja. Eens moet een baas op de weverij getracht hebben een meisje, dat er werkte te verkrachten; die man is op staanden voet weggejaagd. Een tweede maal werd een baas, die slechts één meisje onder zich had, daarvan beschuldigd; maar dit geval kon niet bewezen worden. Ik heb hem toen, in plaats van dat meisje, een oude weduwe gegeven om hetzelfde werk te doen.

Het is wel gebeurd, dat de jongens en meisjes op het gras samen stoeiden, maar den maatregel, om de meisjes een kwartier vroeger te laten weggaan, hebben wij niet kunnen volhouden.

5157. *V.* Werken mannen en vrouwen afgescheiden?

A. Neen, dat kan niet op de handdrukkerij.

Bovendien, moet het goed, dat zich op verschillende plaatsen in de fabriek bevindt, op de plaats zelf door de meisjes aan elkander genaaid worden.

5158. *V.* Hoe lang is bij u de werktijd?

A. Dat varieert nog al eens naar mate er goed te verwerken valt. De normale arbeidsdag voor de rol- en handdrukkers, de graveurs en de smeden is 12 uren, voor de roodververs thans langer. Dezen werken van 6 uur 's morgens tot half 8 's avonds met een rusttijd van ongeveer 1½ uur.

5159. *V.* Is het niet juist, dat zij, die bij de verfketels zijn, vroeger komen?

A. Dat zijn vijf man, die 's morgens om vijf uur komen. Dit hangt ook al weer af van de vraag, of wij veel goed van derden hebben. Vroeger werkten wij alles voor eigen rekening en konden dan zelf het werk inrichten. Maar sedert 2 à 2½ jaar werken wij veel in loon voor Twente, en nu was het zaak de klanten, die vroeger elders lieten roodverven, niet te laten wachten.

5160. *V.* Geldt de door u genoemde werktijd overigens voor het geheele personeel, ook voor de drukkers?

A. De rol- en handdrukkers komen kwart voor zeven en werken, na zich verkleed te hebben, van 7 tot 12 uur. Om kwart over eenen gaat de bel weer; tegen half twee wordt er dan begonnen en tot 7 uur doorgewerkt.

5161. *V.* Zijn er onder de vrouwtjes ook, die kinderen hebben?

A. Neen. Met het oog op het eten klaarmaken, liet ik de vrouwtjes een half uur vroeger naar huis gaan, doch er was er eene, die prefereerde om dat niet te doen.

5162. *V.* Werken de handdrukkers op stuk?

A. Ja. De roodververs ook. Zij hebben een vast tarief, werken met elkaar en de geheele som wordt gedeeld.

5163. *V.* Wat zijn de verdiensten van de handdrukkers?

A. Zij kunnen gemiddeld rekenen op *f* 12 à *f* 13 in de week. Wij hebben er echter niet veel.

5164. *V.* En de roodverwers?

A. Die verdienen ruim *f* 12 in de week. Van den winter hebben zij veel langer gewerkt en *f* 14 à *f* 15 verdiend.

5165. *V.* Betreurt gij het niet, dat de roodverwers 's middags niet naar huis kunnen gaan om te eten?

A. Zeker, maar dat kan niet anders. De katoen moet, om met alizarine roodgeverfd te worden, voorafgeprepareerd worden in oliën en metaalzouten; daar nu de olie de eigenschap heeft zich ongelijk te verdeelen op het doek, mag er geen half uur tusschen beide operatiën verlopen. Wanneer er meer tijd tusschen verloopt, maakt men bonte stukken, die onverkoopbaar zijn.

5166. V. Het is dus om een technische reden, dat gij niet kunt stoppen; maar is het ondoenlijk om allen niet op denzelfden tijd naar huis te laten gaan, doch in twee groepen?

A. Dit is niet mogelijk, want men zoude te veel groepen krijgen, en die zouden op ongezette uren tehuis komen voor hun eten.

5167. V. Is het niet mogelijk den overgang van die groepen halverwege den rusttijd te stellen?

A. Niet allen doen dezelfde werkzaamheden. Eén ploeg is voor doek, één voor garen en één voor verschillende operatiën.

5168. V. Maar ik vroeg, of het uit een technisch oogpunt onmogelijk zou zijn, in een gedeelte van den dag eerst de eene daarna de andere helft naar huis te laten gaan?

A. Ja, want het personeel is natuurlijk zoo klein mogelijk en zou, om een dergelijke wisseling mogelijk te kunnen maken, aanmerkelijk moeten uitgebreid worden.

5169. V. Toch erkent gij zeker, dat het naar huis gaan zou zijn in het belang van het gezin?

A. Ja, maar alle belangen moeten samengaan. Ik zou niets liever willen dan dat de menschen thuis konden eten, maar het gaat niet.

5170. V. Wordt in een apart lokaal het gebrachte middageten gebruikt?

A. Neen, er is geen apart lokaal.

5171. V. Zou het niet mogelijk zijn daartoe een lokaal in te richten?

A. Ik heb er wel over gedacht, maar nog geen geschikt vertrek kunnen vinden voor dat doel.

5172. V. Ik kom even terug op de looneijfers in de ververij. Een getuige verklaarde, dat de treurige mededeeling was ontvangen, dat de directie het loon moest verminderen. Geldt dat alleen voor de ververij?

A. Ja, de zaak is deze: Wij maakten een soort goed voor Indië in groote hoeveelheden, waazomtrent wij ons misrekend hadden, zoodat wij voorzagen, dat de bestelling tot dien prijs na 4 maanden niet meer voortgezet zoude worden. En toen is, na overleg met het volk, besloten om de tarieven van de roodververij met 10 % te verlagen. Maar de f 12, waarover ik sprak, dateert van na die verlaging.

5173. V. Ik had van den getuige begrepen, dat de verlaging daarvan afging; dat was dus een vergissing?

A. Ja, dat is onjuist. Westenhoven verdient gemiddeld f 12 per week. Er zijn wel weken van f 15, maar ook van minder dan f 12. Van 1 Juli 1890 tot 1 Juli 1891 (deze data zijn gekozen, omdat de boeken met Juli worden afgesloten) waren zijn verdiensten f 687.07 + f 15.10 gratificatie = f 702.97 of gemiddeld f 13.50 per week.

5174. V. Grootere en kleinere ongelukken aan de machine, en vertraging en verzuim daaruit voortvloeiende, komen, meen ik, ten laste van den werkman?

A. Het geval heeft zich nog niet voorgedaan.

5175. V. Getuige Westenhoven deed het eenigszins wonderlijke verhaal, dat aan daggelders f 1.— à f 1.25 wordt betaald voor een dag van 12 uren, doch dat daarvan één uur afgaat, zoodat zij per week $5\frac{1}{2} \times f 1.25$ krijgen. Wat kan dat beteekenen?

A. Wij hebben zeer weinig daggelders; bijna alleen wordt gewerkt op tarief of per stuk, en daarenboven zijn de andere werklieden bijna allen op vast weekgeld; wordt evenwel iemand aangenomen op daggeld à f 1.25, dan ontvangt hij dat bedrag slechts voor 12 werkuren en naar rato minder.

5176. V. Komt veel nacht- en Zondagswerk voor in uw fabriek?

A. Wij hebben twee nachtwerkers, die tevens de ketels aanhouden, waarin zich garen bevindt, dat nog moet koken, en die tevens de vuren aanleggen, zoodat de stokers, die 's morgens komen, stoom op vinden, als de fabriek begint.

5177. V. Zijn dat altijd dezelfde menschen?

A. Ja, vroeger hadden wij er drie, nu nog twee; om de 3 weken hebben die een vrijen Zondagnacht met behoud van loon.

5178. V. Zijn die menschen gehuwd?

A. Ja.

5179. V. Vinden zij het niet onaangenaam, dat ze altijd 's nachts moeten werken?

A. Ik geloof het niet. De een doet dit liever dan zijn vroeger werk op de handdrukkerij. De ander is sedert lange jaren nachtwaker, maar heeft nooit gevraagd om tot zijn vroeger werk in de ververij te gaan.

5180. V. Wordt dat nachtwaken misschien hooger betaald?

A. Die menschen zijn van 7 uur 's avonds tot 7 uur 's ochtends in de fabriek, en verdienen f 1.15 per nacht + f 2.— gratificatie per week.

5181. V. Was niet vroeger bij u de werkdag tot 7 $\frac{1}{4}$ uur?

A. Ja, maar met het oog op de arbeidswet is die gebracht op 7 uur, want de menschen kunnen niet zonder de kinderen werken.

5182. V. Hebt gij die tijdsverandering als een groot ongerief beschouwd?

A. Neen.

5183. V. Geeft het bedrijf niet in sommige opzichten aanleiding tot voor de gezondheid minder gunstige toestanden?

A. Uit het enquête-rapport over Leiden heb ik gezien, dat men beweerde, dat het handdrukken zoo ongezond was. Naar aanleiding daarvan heb ik er met eenigen van mijn personeel over gesproken, en allen — waaronder één, die reeds 40 jaar dat werk verricht — verklaarden er geen hinder van te hebben. Het werk op de handdrukkerij, waar het nog al warm is, moet intusschen beschouwd worden als het ongezondste, evenals het ophangen van het doek en garen in de droogkamers.

5184. *V.* Constateert gij de warmte in de handdrukkerij?

A. Ja; die mag niet komen boven de 72 graden, maar meestal is zij hooger, omdat de menschen erg bang zijn voor tocht.

5185. *V.* Is de ventilatie, waarvan de werklieden niet gaarne gebruik maken, onder hun bereik?

A. Ja, het zijn de ramen.

5186. *V.* Kan er geen ventilatie-middel aangebracht worden buiten het bereik van de menschen?

A. Ik heb in overweging genomen om kokers in het dak te maken, maar dan trekt al de warme lucht weg en komt er bij het openen van een deur of raam nog sterker tocht. Ik geloof, dat het beter is slechts een kant open te zetten, dan om een gat in den zolder te maken.

5187. *V.* In de droogkamer heerscht natuurlijk een hooge temperatuur. Moeten de menschen er bij die hooge temperatuur in?

A. Neen, de droogkamer moet eerst wat afgekoeld worden. De deuren worden tegen elkander opengezet, alvorens de menschen er in mogen; toch is het noch een zeer warm werk. En zij gaan er wel eens te vroeg in, om aan het werk te kunnen komen, daar zij op stuk werken.

5188. *V.* Hoeveel uren per dag werken zij daarin?

A. Dat hangt van het aantal partijen af, maar men rekent, dat zij telkens 15 à 20 minuten achter elkander er in doorbrengen bij het ophangen, bij het afgooien \pm 25 minuten.

5189. *V.* Is door u in de latere jaren een en ander gedaan om de veiligheid der bewegende machine-deelen te verhoogen?

A. Ja, de heer Struve is zoo vriendelijk geweest de fabriek te bezoeken, terwijl ik bovendien een technicus uit Amsterdam heb laten komen. De door hen voorgestelde verbeteringen, zooals aan de kamraderen en de kalanders, zijn alle door mij ingevoerd.

5190. *V.* Komt gij, tengevolge van hetgeen na het bezoek van den inspecteur verricht is, tot de uitspraak, dat de fabrikant, wiens aandacht door zoovele zaken in beslag wordt genomen, door de instelling van het Staatstoezicht er veel eerder toe gevoerd wordt om verbeteringen van dezen aard aan te brengen?

A. Mijn ervaring is, dat een werkelijk deskundige, die goed op de hoogte van de zaak is, wanneer hij wildvreemd op een fabriek komt, den fabrikant op vele zaken zou kunnen wijzen, die, omdat deze ze dagelijks ziet, aan zijn oog ontsnappen. Bovendien wordt er te Mühlhausen een periodiek tijdschrift uitgegeven, dat veel nuttige wenken op dat gebied voor fabrikanten bevat.

5191. *V.* Hoe dikwijls wordt de stoomketel schoongemaakt?

A. Twee of drie ketels per week. Het afbikken geschiedt minstens ééns in het jaar. Wij hebben nu een toestel in gebruik, waardoor dit, naar men beweert, niet meer noodig zal zijn.

5192. *V.* Is de stoomketel geheel afgekoeld, wanneer hij wordt schoongemaakt?

A. Ja, de man moet er in, wanneer hij geheel koud is. Wij hebben altijd een of twee ketels, die niet werken.

5193. *V.* Volgens art. 10 van de wet op de stoomtoestellen van 1869 kan een keuring worden gevraagd voor die deelen, waarvoor geen keuring is voorgeschreven. Is daarvan door u wel eens gebruik gemaakt?

A. Neen, dat is niet noodig geweest. Wel heeft de heer Struve ons opmerkzaam gemaakt, dat koperen ketels als stoomtoestellen werden gebruikt. Wij hebben toen, conform de eischen van veiligheid, verbeterd.

5194. *V.* Worden de lokalen geregeld schoongemaakt?

A. Dit moeten de menschen zelf doen, maar er is tevens nog al eens een oude man, die den boel schoonmaakt en opknapt. Het ziet er echter niet altijd zoo knap uit, als ik het wel zou wenschen.

5195. *V.* Wanneer wordt het loon uitbetaald?

A. Des Donderdags. Vroeger werd het 's Zaterdag uitbetaald, maar het is veranderd, omdat een groot deel naar de kroeg ging.

5196. *V.* Heeft die verandering gunstig gewerkt?

A. Het is vóór mijn tijd geweest, maar men heeft mij verteld van ja.

5197. *V.* Is nooit van de zijde der werklieden het verzoek gekomen om weer op Zaterdag uit te betalen?

A. Nooit.

5198. *V.* Zijn er boeten?

A. Voor te laat komen en het moedwillig bederven van goed.

5199. *V.* Wie legt die boeten op?

A. De technische chef, na rapport van de bazen.

5200. *V.* Wordt tegen de oplegging van boete wel eens door de werklieden bezwaar gemaakt?

A. Neen, maar het bedrag overtreft in een jaar de f 80 niet. Die boete gaat voor de eene helft in het ziekenfonds, en strekt voor de andere om kleine tegemoetkomingen te geven, waar dat noodig is. Zij komen in geen geval ten bate der exploitatie.

5201. *V.* Heb ik een vroegere mededeeling goed begrepen, dat het lidmaatschap van het ziekenfonds niet verplichtend is?

A. Ja, vroeger heb ik dat verplichtend gesteld, maar ter wille van de oppositie heb ik het weder vrij gelaten. Het Reglement wordt trouwens zoo dikwijls gewijzigd, als zulks noodig blijkt.

5202. V. Heeft de opheffing der verplichting invloed gehad op de deelneming?

A. Zoo goed als allen zijn lid. Enkelen, die tot de socialistische partij behooren, hebben bedankt, omdat die partij ook een fonds heeft, waar de bijdrage geringer is, maar dan ook geen vrij dokter en apotheker wordt verstrekt.

5203. V. Kan de termijn van uitkeering uit het ziekenfonds verlengd worden?

A. Ja, en daarvan wordt nog al ruim gebruik gemaakt, omdat het fonds altijd werkt met een verlies-saldo van een f 400 à f 500, en aangezien het toch door hen niet betaald wordt, zijn zij nog al royaal in het toestaan van overweken.

5204. V. Wordt het tekort dan aangevuld door de maatschappij?

A. Neen, maar de heer Prévinaire heeft indertijd een broodfabriek opgericht, „de Volharding“, ten behoeve van het personeel; uit de baten van die fabriek wordt het fonds aangevuld.

5205. V. Wanneer een uwer werklieden een ongeluk krijgt bij den arbeid, komt dan de fabriek den man te gemoet, of wordt hij ook dan ondersteund uit het ziekenfonds?

A. Dan krijgt de man dezelfde ondersteuning, alsof hij gewoon ziek ware, en, omdat het tekort van het fonds toch aangezuiverd wordt, uit het ziekenfonds. Leverde dit laatste een batig saldo op, dan zou ik dezelfde ondersteuning door de fabriek laten betalen.

5206. V. Vindt gij niet, dat de werkgever verplicht is om, wanneer een werkman bij den arbeid in zijn dienst een ongeluk krijgt, dezen zijn vol loon te blijven uitbetalen?

A. Als algemeener regel, neen; wanneer het ongeluk niet is ontstaan door eigen schuld of roekeloosheid, dan wel.

5207. V. De grens tusschen eigen schuld of niet is vaak moeilijk te trekken, vooral omdat dagelijksche omgang met het gevaar uit den aard der zaak altijd min of meer roekeloos maakt. Hebt gij nimmer overwogen om uw personeel te verzekeren tegen ongelukken?

A. Ja wel, maar dat beschouw ik meer als een assurantie van den werkgever zelf dan als een voordeel voor den werkman, want als een man bij ons een ongeluk krijgt, waardoor hij ongeschikt wordt om te werken, dan hebben wij de gewoonte om die menschen zelf te gemoet te komen.

Bovendien heb ik een bezwaar tegen assurantie bij die maatschappijen tot verzekering tegen ongelukken. Ik vind de tarieven te eenvormig. Men zal aan een man, die een ongeluk krijgt en een gezin met 12 kinderen heeft, toch wel meer willen geven dan bijv. aan een vrijgezel. Twaalf jaar geleden heeft een man bij ons, door over eene machine te vallen, zijn been gebroken en is aan de gevolgen daarvan overleden. Zijne weduwe heeft steeds eene wekelijksche toelage van f 3.— gehad. Verder hebben wij een graveur

gehad, die voor ziekte op de oogen is moeten ontslagen worden en f 4.— pensioen per week krijgt. Andere ongelukken hebben wij niet gehad, voor zoverre mij bekend.

5208. V. Heeft uwe maatschappij afgeleefde werklieden, die door ouderdom niet meer kunnen werken?

A. Ja, wij hebben er een, die krijgt f 7.50, verder een van f 5.—, een van f 4.— en twee van f 3.— per week. Die laatsten zijn een weduwe, die door haar zoon geëxploiteerd werd, en de ander een oude Belg. Zij zijn thans beiden in het Roomsche Katholieke Armenhuis. Verder hebben wij aan de fabriek nog twee oudjes, die licht werk, op een bank zittende, verrichten en daarvoor f 1.25 per dag krijgen.

5209. V. Krijgt het gesticht die f 3.—?

A. Ja, hoeveel zakgeld zij daarvan krijgen weet ik niet, maar de Belg was zeer tevreden er heen te gaan.

5210. V. Wanneer men te kiezen heeft tusschen niets en een gesticht, dan is het begrijpelijk, dat men bijzonder tevreden is met een gesticht. Maar beschouwt gij het niet als betreurenswaardig, dat een man op dien leeftijd zich moet voegen naar de wel is waar noodzakelijke, maar strenge tucht, die in zulk een gesticht heerscht?

A. Zeker, maar zulk een weduwe bijv. is toch gelukkiger in een gesticht dan geëxploiteerd te worden door een verlopen zoon.

5211. V. Zoude eene regeling, waarbij het verzekeren van den ouden dag van den werkman verplichtend werd gesteld ten laste van den werkgever en den werkman beiden, uwe sympathie hebben?

A. Zeker, dit zou ook naar mijne bescheiden meening de eenige weg zijn om tot pensionneering te komen. Maar dan zou de maatregel voor de groote industrie in haar geheel moeten worden ingevoerd, anders zou de concurrentie onmogelijk kunnen zijn.

5212. V. Intusschen zoudt gij van zulk een maatregel voor geheel Nederland een voorstander zijn?

A. Dat durf ik niet zoo bepaald zeggen. Er zijn twee soorten van industrieën: de eene, die haar débouché in het binnenland vindt en in het land zelf eenigszins beschermd wordt, en de andere, die met het buitenland op overzeesche markten moet concurreeren. Voor de laatste zou een internationale wetgeving op het punt van pensionneering noodig zijn. Anders ben ik bang, dat dergelijke industrieën, en ik heb hier vooral het oog op de katoenindustrie, die enorm veel menschen gebruikt, in den maatregel een reden zullen vinden om op te houden.

5213. V. Zijt gij er, afgezien daarvan, voor in dezen zin, dat een werkman niet alleen pensioen krijgt, als hij zijn leven bij denzelfden patroon heeft doorgebracht, maar dat deze in elk geval moet bijdragen, en de werkman zijn aanspraak behoudt, ook al gaat hij naar een anderen patroon over. Met

andere woorden: wilt gij de pensioensbijdrage van den patroon beschouwd hebben als een gedeelte van het loon, waaraan eene speciale bestemming is gegeven?

A. Juist.

5214. V. Waar heeft bij u de uitbetaling van het loon plaats?

A. De uitbetaling van het loon heeft bij ons in de ateliers zelf plaats. Een van de employé's betaalt daar het loon.

5215. V. Is die maatregel ingevoerd, opdat de menschen terstond de fabriek kunnen verlaten?

A. Ja.

5216. V. Hebt gij ons nog iets mede te deelen omtrent het een of ander punt?

A. Ik wilde nog iets zeggen over de huisvesting. Dezelaatsoms veel te wenschen over. Sommigen betalen f 2 voor een krot, terwijl anderen voor f 2.25 een nette woning hebben. Een van de werklui, die met 4 zoons werkt, woont slechts in een woning van f 1.50, terwijl zij met hun allen f 30 verdienen.

5217. V. Dit is dus een geval van eigen schuld van de menschen?

A. Ja.

Wat den Zondagsarbeid aangaat, deze moet bij ons om 12 uur zijn afgelopen. De machinist en de smeeder, die dan aan de machine werken, verdienen alsdan 50 % meer, dan ze door de week krijgen.

Verder zijn er nog 2 mannen, die de kanalen van den schoorsteen op Zondag schoonmaken en daar f 2.25 mede verdienen.

5218. V. Dit is zeker onmisbare Zondagsarbeid?

A. Ja, daaraan kan geen eind worden gemaakt. Het zijn de kanalen van de vuren zelf.

5219. V. Is er nog iets, waarop gij onze aandacht kunt vestigen?

A. Ik wil ook nog onder uw aandacht brengen, dat de spaarbank, welke wij altijd aan de fabriek gehad hebben, in den laatsten tijd is omgewerkt geworden en met succes. Er wordt veel gebruik van gemaakt en de belangen er van worden door den heer Schröer met ambitie behartigd.

Ook interesseert het u misschien nog, dat voor elke 12 jaren onafgebroken werk (behalve bij verzuim wegens slapte) een gratificatie van f 25 wordt gegeven.

CH. VAN DE POLL.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van Jacob Verkoren, oud 47 jaar, opzichter over den gemeente-reinigingsdienst, te Haarlem.

5220. De Voorzitter: Hoe groot is het personeel, dat gij onder u hebt?

A. 80 man.

5221. V. Hoe is hun werktijd geregeld?

A. Zij werken gemiddeld 10 uren daags, 's winters wat korter, 's zomers wat langer.

Ik heb de werklieden verdeeld in categorieën.

De eerste vormen de ambachtlieden; dat zijn een wagenmaker, een smid, een smidsgezel, een scheepmaker, een kuiper, die werken winter en zomer van 's morgens 6 tot 's avonds 7 uur, met 2 uren schaft per dag; hun loonen varieren van 14 cts. tot 19 cts. per uur.

De voerlieden werken van 's morgens 6 tot donker in den winter, tot 7 uur 's avonds in den zomer, zij hebben ook 2 uren schafttijd en verdienen 12½ ct. per uur.

De hulp-vuilnis-ophalers werken van 's morgens 7 uur in den winter tot donker, in den zomer tot 7 uur 's avonds. De volwassenen daarvan hebben 12 cts., de niet-volwassenen 10 cts. per uur.

De beltwerkers werken van 's morgens 7 in den winter tot donker, 's zomers tot 7 uur 's avonds. Nu beginnen zij echter om 6 uur, omdat ik gebrek aan werk heb.

De tonnenwerkers, schuivenvoerders en hulp-schuivenvoerders werken even lang en hebben de eersten 14, de tweeden 13 en de overigen 12 cent per uur.

5222. V. Hebt gij ook jongens onder uw personeel?

A. Ja, 4 of 5, die over de verschillende werkzaamheden verdeeld zijn. Zij beginnen om 7 uur 's morgens.

Verder heb ik nog de baggerlieden, die beginnen 's morgen om 5 uur, werken 10 uren per dag en in den winter tot het donker is.

5223. V. Hoe komt het, dat de baggerlieden vroeger beginnen en vroeger eindigen?

A. Dat is steeds gewoonte geweest.

5224. V. Wij hebben een beltwerker als getuige gehad, die ons mededeelde, dat hij des zomers van 5¾ à 6 uur tot 's avonds 7 uur moest werken en dat zijn morgen- en avondrust slechts ¼ uur bedroeg, zoodat hij slechts 1½ uur rust had.

A. Zij mogen 2 uren rust hebben.

5225. V. Geloof gij dan, dat zij bij voorkeur korter rusten?

A. Er zijn er bij, die liever werken dan rusten.

5226. V. Dat is een mededeeling, die men niet dikwijls krijgt.

Geloof gij niet, dat één uur middag-rusttijd te weinig is, met het oog op de wenschelijkheid, dat de man eten kan met zijn gezin? Het treft mij, dat gemeentewerklieden slechts één uur middagrust hebben, terwijl te Haarlem toch de regel 1½ uur is.

A. Het is niet veel, maar zij hebben er nooit over geklaagd, anders zou ik het veranderd hebben.

5227. V. Het komt meer voor, dat er geen klachten inkomen, terwijl de toestand feitelijk niet deugt, en de menschen dat ook wel gevoelen.

A. Ik zal dit punt gaarne met het bestuur bespreken.

5228. V. Gaan zij geen van allen thuis eten?

A. De meesten eten thuis.

5229. V. De getuige, tot wien ik de vraag richtte, of wel eens gevraagd was om wat meer middagrust, antwoordde: „ja, wij hebben er over gesproken met den opzichter, den heer Verkoren, die ons zeide, dat hij een langeren rusttijd zou voorstellen, maar tot nu toe hebben wij daarniets van gehoord.“ Was dat niet juist?

A. Er zijn bij burgemeester en wethouders voorstellen aanhangig tot verbetering van loon en rusttijden.

5230. V. De zaak is dus nu in ieder geval in overweging?

A. Dat wel.

5231. V. Zijn de loonen in den laatsten tijd niet verhoogd?

A. Ook daartoe is een voorstel aanhangig.

5232. V. Getuige Souwer deelde mede, dat zijn loon op 18 cent per uur gebracht was en hij daardoor thans een weekloon van f 8.56 maakte.

A. Dit moet natuurlijk f 8.58 zijn. Maar wat nu zijn loonsverhoging aangaat, deze is eenvoudig een gevolg van verandering van werk geweest.

5233. V. Komen er voor de menschen nog buitengewone verdiensten bij?

A. De beltwerkers hebben het recht om de cokes, die zij vinden, mede naar huis te nemen, zoodat zij nooit cokes behoeven te koopen.

De voerlieden krijgen met kermis en Nieuwjaar fooien van de burgers, wat voor enkelen van hen, naar men mij verzekerd heeft, wel f 100 per jaar oplevert. Voor de tonnenlui en de hulp-vuilnis-ophaalers zijn de emolumenten veel minder, de voerlieden hebben bepaald het leeuwendeel.

5234. V. Geloof gij, dat de meesten van de lieden leven van hetgeen zij aan de reiniging verdienen, of doen hun vrouwen er meest nog wat bij?

A. Ik geloof, dat de meeste vrouwen er wat bij verdienen met schoonmaken, wasschen of het houden van een winkeltje.

5235. V. Hebt gij een streng boetestelsel?

A. Bijzonder streng op het misbruik van jenever.

5236. V. Moet gij de boete op sterken drank dikwijls toepassen?

Enquête. — Haarlem.

A. Het gebeurt wel eens, dat er met kermis één of twee tusschen uit gaan, die op straat in beschonken toestand gezien zijn.

5237. V. Datis in tijden van bijzondere verleiding; maar afgezien daarvan?

A. In den regel niet, omdat zij weten, dat ik er streng op ben.

5238. V. Wanneer iemand op straat dronken wordt gezien, wordt hij dan ontslagen?

A. Ja. Voor het gebruik van sterken drank wordt eene boete geheven.

5239. V. Wordt de boete door u opgelegd?

A. Zij wordt door een onderopzichter aangevraagd en door mij opgelegd.

5240. V. Komt het wel voor, dat iemand zich ten onrechte beboet acht en dientengevolge bij u zich komt beklagen?

A. Neen.

5241. V. Wat gebeurt er met die boeten?

A. Het bedrag daarvan wordt niet als loon uitbetaald en blijft in de gemeentekas.

5242. V. Is nooit overwogen om een zekere bestemming aan dat bedrag te geven?

A. Neen, het is te weinig. Wanneer iemand tien minuten te laat komt, krijgt hij een uur niet betaald.

5243. V. Moet hij dan toch dat uur werken?

A. Ja.

5244. V. Vindt gij dat juist?

A. Ja. Daardoor behoeft ik zoo weinig boeten toe te passen.

5245. V. Hoe gaat het in geval van ziekte?

A. Dan wordt gedurende 3 à 4 weken het volle loon uitbetaald. Daarna vraag ik aan den wethouder om het loon nog eenigen tijd te mogen uitbetalen, en dit wordt gewoonlijk toegestaan.

5246. V. Er wordt wel gezegd: „het gaat niet aan het volk loon uit te betalen, want dan houden velen zich maar ziek.“ Is dat uwe ondervinding niet?

A. Daarvan heb ik nooit hinder gehad.

5247. V. Is er contrôle in geval van ziekte?

A. De dokter moet een briefje geven, en een van de onderopzichters gaat het ziekgeld brengen.

5248. V. Toen ik den getuige Souwer vroeg, of het bedrag der uitkeering altijd hetzelfde was, zeide hij: „de heer Verkoren doet dit naar goedvinden“. Ik vroeg hem toen, of er dan nooit gereclameerd werd, waarop hij antwoordde, dat het toch niets gaf. Is dit juist?

A. Reclames krijg ik nooit.

5249. V. Diezelfde getuige verklaarde, dat hij

gedurende 5 weken niet zijn gewone loon, maar f 7.20 had gekregen. Is dat zoo?

A. Ja, maar dat was toen nog zijn volle loon.

5250. V. Oordeelt gij gunstig over uw personeel?

A. Ja, ik heb keuze genoeg.

5251. V. Maar zeker niet van het beste?

A. Ik moet boerenarbeiders hebben, geen wevers of kleermakers.

5252. V. Wat gebeurt er met de ouden van dagen?

A. Die doen het lichte werk, sorteeren, en als zij heelemaal niet meer kunnen, worden zij gepensionneerd. In dat geval verkeert er een, die nu 72 jaar is en f 2.— per week krijgt.

5253. V. Versta ik goed: f 2.— per week?

A. Werkelijk.

5254. V. Eu was die lang bij de reiniging in dienst geweest?

A. Van 1877 af bij de gemeente, vroeger bij de maatschappij, van welke de gemeente het heeft overgenomen.

5255. V. Zoudt gij een behoorlijke gemeentepensioensregeling niet wenschelijk achten?

A. Het zou nuttig wezen en aanmoedigend.

5256. V. Hebt gij nooit voorstellen in dien geest gedaan?

A. Eens heb ik het initiatief willen nemen, maar de wethouder heeft dat belet door te zeggen, dat dit behoorde tot de taak van burgemeester en wethouders.

5257. V. En hebben die een voorstel gedaan aan den raad?

A. Neen.

5258. V. Hadt gij over die regeling bepaalde denkbeelden?

A. Ja, ik was van oordeel, dat gedurende 12 jaren de gemeente en de werkman ieder 1 pct. van het loon moesten bijdragen, en dat vervolgens het 1 pct. van het volk wel voldoende zou zijn voor de behoefte.

5259. V. Maar dan hadt gij toch zeker niet uitgerekend, of daarmee een redelijk pensioen konde worden uitgekeerd?

A. Jā, ik had tot basis genomen den leeftijd van de menschen, die er waren, en meende 4 of 5 gulden pensioen in de week te kunnen geven; maar de vorige wethouder meende, dat er, om een fonds op te richten, andere uitvoerige berekeningen noodig waren.

5260. V. Wanneer betaalt gij het loon uit?

A. Vroeger 's Zaterdagmiddags tusschen 12 en 1 uur, maar burgemeester en wethouders hebben eenige jaren geleden bepaald, dat uitbetaald moet worden 's Vrijdagmiddags tusschen 12 en 1 uur.

5261. V. Hoe denkt gij over die wijziging?

A. Ik vind haar zeer goed, want vroeger had ik 's Zaterdagmiddags altijd menschen, die een borrel gebruikt hadden, en nu nooit meer.

5262. V. Kunt gij eene verklaring van dat verschijnsel geven, waarom wél bij uitbetaling op Zaterdag, en niet bij die op Vrijdag?

A. Neen, niet anders dan dat degenen, die misbruik van sterken drank maakten, langzamerhand verdwenen zijn.

5263. V. Gebruikt gij de oudjes niet voor het beltwerk?

A. Ja, dat is het gemakkelijkste werk.

5264. V. Maar staat daar niet tegenover, dat het werk in de open lucht moet worden verricht, dus bij weer en wind zonder beschutting?

A. Ja, maar er is een schaftkeet, en als het regent, kunnen zij daar in gaan schuilen.

5265. V. Een schaftkeet? Getuige Souwer verklaarde, dat de menschen, om hun voedsel te gebruiken, maar hier of daar in de voddendoors of de tuigenkamer gingen zitten.

A. Dat zal wel, als zij wat ver van die schaftkeet werk hebben; maar een schaftkeet is er.

5266. V. Daar hebben zij dan toch niet veel aan, voor zoover zij op te grooten afstand er van werken. Is die keet eenigermate ingericht om te schaften?

A. Ja, er staan banken en een tafel.

5267. V. Toen ik dien getuige vroeg, of het op de belt zwaar werk was, zeide hij: „voor een oud man, als ik ben, wel. Het ergste is, dat men altijd in weer en wind moet staan; schuilen is niet doenlijk, want dan komt het werk niet af“.

A. Hij wist van te voren, dat hij in weer en wind zou moeten werken; een boerenarbeider moet dit evenzeer doen. En wil hij schuilen, dan moet hij maar een eindje loopen.

5268. V. Is die keet ver gelegen van de plaats, waar hij werkt?

A. Ongeveer 200 meter.

J. VERKOREN.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLEMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van Jacobus Adrianus Beekelaar, oud 30 jaar, bakkersknecht in de Broodfabriek «de Volharding», te Haarlem.

5269. De Voorzitter: Hoe talrijk is het personeel?

A. 20 man.

5270. V. Is het in de laatste jaren verminderd?

A. Neen.

5271. V. Hoe is de werktijd?

A. Wij beginnen Zondagmiddag om 12 uur tot Maandagmorgen 6 à 7 uur; Maandagavond van 6 uur tot Dinsdagmorgen 6 à 7 uur; dat gaat zoo voort tot Vrijdagochtend 6 à 7 uur. Verder Vrijdagavond van 6 uur tot Zaterdagmiddag 12 uur en van Zaterdagavond 11 uur tot Zondagmiddag 12 uur. Dan krijgen wij den zoogenaamden vrijen Zondag. 's Maandag werken wij weer van 's morgens zessen tot 's avonds zessen, en dat gaat zoo op dezelfde wijze voort tot Vrijdagavond. Maar dan komen wij denzelfden Vrijdagnacht om 12 uur weer op en werken dan in eens door tot Zaterdagavond 7 of 8 uur. Op die wijze werken wij 176 à 182 uren in de veertien dagen.

5272. V. De eene week zijt gij dus vrij van Zondagmiddag 12 uur tot Maandagochtend 6 uur, en de andere week van Zaterdagavond 7 of 8 uur tot Zondagmiddag 12 uur, derhalve den eenen Zondag vóór 12 uur en den anderen Zondag na 12 uur?

A. Ja.

5273. V. Gij hebt dus nooit een geheel vrijen Zondag tot uwe beschikking?

A. Neen. In verband daarmee heeft verleden jaar de directeur ons een geheele week vrij gegeven en dit jaar een halve week.

5274. V. Waarom is het nu slechts een halve week geweest?

A. Dat weet ik niet.

5275. V. Is toen het loon doorgedaan?

A. Ja.

5276. V. Is wel eens een poging bij den directeur gedaan om gedeeltelijke afschaffing van den Zondagsarbeid te verkrijgen?

A. Neen, de directeur wordt door de concurrentie van de Haarlemsche brood- en meelfabriek gedwongen.

5277. V. Zijt gij overtuigd, dat uw directeur het doen zou, indien hij kon?

A. Ja.

5278. V. Het is de heer Schroër, niet waar?

A. Ja.

5279. V. Geloof gij, dat aan den Zondagsarbeid geheel een einde zou kunnen worden gemaakt?

A. Neen, op de fabrieken moet men 's Zondagsavonds beginnen om 's Maandagmorgens brood te verkrijgen.

5280. V. Maar de arbeid op Zondagvoormiddag, kan die wel vervallen?

A. Ja, dat is niet onmogelijk.

5281. V. Zoudt gij dan echter 's Zaterdagavond misschien langer moeten werken?

A. Ja, doch wij zouden dat niet gaarne doen, want langer dan 18 uren kan men toch niet staan, althans niet goed werken. Er zou dan meer personeel moeten zijn. Iedere bakkersknecht, die een beetje hart heeft voor zijn vak, wil op Zaterdag graag 18 uren werken; maar de zaak zou alleen te vinden zijn door voor dien éenen dag noodhulpen te nemen, en dat kan heel goed, want er zijn, ook onder de bakkersknechts, altijd menschen, die geen vaste betrekking verlangen en liever nu hier dan daar werken. Zoo kon men in den influenza-tijd zooveel noodhulpen krijgen, als men wilde, en wij hebben er heden nog een stuk of drie. En te meer zou dat kunnen, omdat maar de twee fabrieken en een paar particuliere bakkers van Zaterdag op Zondag werken.

5283. V. Hoe laat zou in den Zondagavond het werk moeten beginnen?

A. Dat zou moeten beginnen om 6 uur, met uitzondering van den deegmaker, die er altijd 2 uren vroeger moet wezen.

5284. V. Ons werd medegedeeld, dat de Haarlemsche Coöperatieve bakkerij eerst 's Zondagsavonds om 12 uur begint en toch voor den Maandagklaar komt. Hoe kan dat daar dan gaan?

A. Dat kan best, maar wij hebben op Zandvoort een depóthouder, die moet 's avonds om half tien laden, omdat hij het brood anders niet bij zijn klanten kan brengen, voordat zij naar hun werk gaan. Als wij nu Zondagnacht pas beginnen, dan zou die man het brood niet op tijd bij zijn klanten kunnen brengen. Zoo hebben wij ook depóthouders te Velsen en te IJmuiden, en wanneer wij één zoo'n klant verliezen, dan is dat even goed of een gewoon bakker honderd klanten verliest, want zoo'n man neemt brood voor wellicht 100 gezinnen.

5285. V. Maar zou het dan toch zóó te regelen zijn, dat de eene week de Zondag geheel vrij was en de andere tot des avonds 6 uur?

A. Ja, dat zou kunnen.

5286. V. Is er niet eene beweging te Haarlem ontstaan om in die richting te werken?

A. Ja, de vereeniging "Vólkswelzijn" heeft een circulaire opgemaakt om aan de particulieren te vragen, dat zij zullen verklaren niet voor Zondagavond 5 uur versch brood te verlangen, dan behoeven wij 's Zondags pas om 12 uur 's middags te beginnen, maar hebben dan den Zaterdagavond vrij. Onze wenschen gaan natuurlijk verder, maar wij meenen te moeten beginnen met een bescheiden verzoek, dan kunnen wij over een paar jaar zien onze wenschen geheel vervuld te krijgen.

5287. *V.* Ik meen van u verstaan te hebben, dat er te Haarlem ook enkele particuliere bakkers zijn, die 's Zaterdagsnachts doorwerken?

A. Er zijn er twee, geloof ik; een er van heet Kalb.

5288. *V.* Hoe laat scheiden de andere bakkers uit?

A. Des Zaterdagavond om 9 à 9½ uur.

5289. *V.* Wanneer wordt dan het werk hervat?

A. 's Zondagavond om 10 uur.

5290. *V.* Hebben de groote particuliere bakkers dan niet van die klanten te Zantvoort, enz., welke zij voor Maandagochtend vroeg van versch brood moeten voorzien?

A. Ja, en die beginnen 's Zondagavond om 6 of 7 uur.

5291. *V.* Wordt er intusschen bij particuliere bakkers een grooter aantal totaal-uren per week gewerkt, dan in de fabrieken?

A. Er zijn er, waar 14 uren per dag wordt gewerkt, maar waar van 's Vrijdags 6 uur 's avonds tot 's Zaterdagmiddags 4 uur, dus 22 uren, gewerkt wordt.

5292. *V.* Wanneer gij uw gewonen werkdag van zessen tot zessen hebt, welke rusttijd is er dan?

A. Geen rusttijd.

5293. *V.* Er wordt toch wel eens af en toe neergezeten?

A. Neen, wij staan al dien tijd op de beenen, zonder te rusten. Wie zijn eten laat brengen, kan een oogenblik gaan zitten, maar ik doe dit alleen 's Vrijdags. Er zijn er maar een of twee van de bakkers, die het eten gebracht krijgen. Met hetzolderpersoneel is het anders, dat heeft gelegenheid om te gaan zitten.

5294. *V.* Waarom laat gij het des Vrijdags brengen?

A. Omdat ik dan om zes uur naar huis ga en om twaalf uur terug moet zijn.

5295. *V.* Wanneer eet gij nu de andere dagen?

A. Wanneer ik tegen kwart vóór zeven tehuis kom.

5296. *V.* Zijn er op de exceptioneel lange werkdagen van 18 uren ook geen rusttijden?

A. Neen, dan gaat het precies als andere dagen.

5297. *V.* Hoe lang gaan zij, die eten laten brengen, daarvoor zitten?

A. Men zou wel willen hebben, dat het eten in 5 minuten binnen was, maar dat is onmogelijk. Wij nemen er een kwartiertje voor. Het werk laat geen langer rusttijd toe.

5298. *V.* Zoudt gij meenen, dat er geen rusttijden zouden kunnen gegeven worden?

A. Zeker, wanneer daarop maar gewerkt werd, zou de directeur best van twaalfen tot half een kunnen geven om te eten. Maar alles zou er op ingericht moeten worden.

5299. *V.* Is wel eens met den directeur gesproken over een middagrusttijd, om naar huis te gaan eten?

A. Neen, wij hebben dat eigenlijk uit vrees gelaten. Wanneer wij een uur vragen om te eten, moeten wij dat later weer inhalen, want onze tijd is van 6 tot 6 precies verdeeld.

5300. *V.* Is de verhouding niet juist bijzonder goed op de Volharding?

A. Ja, uitstekend. Ik geloof niet, dat de directeur het zou weigeren om een uur vrij te geven om te gaan eten.

5301. *V.* Zoudt gij hetzelfde werk in den tijd van 6—6 uur kunnen afleveren, indien gij een uur naar huis gingt om te eten?

A. Neen.

5302. *V.* Indien u werd voorgesteld om 's avonds dan een uur langer te blijven werken en 's middags een uur rust te hebben, zoudt gij het dan aannemen?

A. Wat graag.

5303. *V.* Wat verdient gij?

A. De meesterknecht heeft *f* 14.50, de ovenist *f* 13.50 en de bankwerker *f* 12.50.

5304. *V.* En de middeuman?

A. *f* 9 à *f* 10.

5305. *V.* Zijn er nog bijzondere voordeelen?

A. Wanneer wij overwerken, krijgen we 15 cts. per uur.

5306. *V.* Gebeurt dit dikwijls?

A. Neen, wanneer er iemand b. v. ziek is en er wordt een ander uitgestuurd om een noodhulp te halen, dan werkt er één een uurtje over. Dit gebeurt echter zelden.

5307. *V.* Hebt gij vrij brood?

A. Neen, ik krijg het brood 1 ct, het pond goedkooper dan een particulier.

5308. *V.* Zijn er geen premiën of buitengewone uitkeeringen?

A. Met Nieuwjaar krijgen wij wat.

5309. *V.* Staat dat in verband met de winst?

A. Ja.

5310. *V.* Is er een bepaalde regel voor?

A. Neen; als het een gunstig jaar is, krijgen

wij wat met Nieuwjaar. Soms is dat *f* 2.50, ook wel *f* 5.—.

5311. *V.* Wordt er veel melk gedronken?

A. Neen, daar staat *f* 1.— boete op.

5312. *V.* Zijn er nog andere boeten?

A. Op te laat komen, maar die boeten worden zelden toegepast.

5313. *V.* Wordt er ook koffie of bier verstrekt?

A. Op Zaterdag krijgen wij een flesch bier.

5314. *V.* Heb ik goed begrepen, dat alleen op Zaterdag vanaf 8 tot 11 uur de fabriek stilstaat?

A. Ja.

5315. *V.* Wordt dan de boel schoongemaakt?

A. Dat is vóór 8 uur gebeurd.

5316. *V.* Waar wordt geschaft?

A. In de kleedkamer.

5317. *V.* Is er waterleiding aan de fabriek?

A. Neen, wij laten water halen uit een pomp, die staat op een perceel van de fabriek.

5318. *V.* Hoe gaat het met het loon bij ziekte?

A. Voor 1 pct. van het loon krijgen wij uit het ziekenfonds tot 8 weken lang ons halve loon, maar dat kan wel naar omstandigheden verlengd worden.

5319. *V.* Draagt de fabriek aan dat fonds bij?

A. Neen. Dat bestaat uit die 1 pct., uit fooien en vrije bijdragen.

J. A. BEEKELAAE.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLEMAN

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, Adj.-secretaris.

ZITTING VAN DONDERDAG 20 AUGUSTUS 1894.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter*.

KOLKMAN.

VISSER.

Verhoor van **Johannes Wilhelmus Anthonius Beynes**, oud 38 jaar, rijtuigfabrikant, firma J. J. Beynes, te Haarlem.

5320. De **Voorzitter**: Hoe talrijk is uw personeel?

A. Wij hebben ongeveer 100 smeden, 70 wagenmakers, 18 schilders en 3 zadelmakers, dus een kleine 200 man.

5321. *V.* Is de werktijd voor de verschillende afdelingen gelijk?

A. In den regel wel, wanneer nl. de hoeveelheid werk ongeveer gelijk is, maar als wij spoorwegrijtuigen maken, is de opvolging der werkzaamheden voor de verschillende vakken zoo, dat er wel eens overgewerkt moet worden.

5322. *V.* Hoe is de normale arbeidsdag?

A. Voor alle afdelingen van 's morgens 6 tot 's avonds 8 uur, maar op dit oogenblik werken wij van 's morgens 5 tot 's avonds 8. Vroeger hebben wij wel eens gewerkt tot 's avonds 9 uur.

5323. *V.* Is het juist, dat van dien werktijd de volgende schafttijden afgaan: 8—8½ 's morgens, 12—1½ 's middags en 4½—5 uur 's avonds?

A. Ja, de werkelijke arbeidsduur is 12½ uur.

5324. *V.* Vindt gij dat niet te lang voor de menschen?

A. Eigenlijk wel, maar ons werkvolk is anders dan *Enquête—Haarlem*.

het Belgische of het Deutsche. Als deze laatsten aan den arbeid zijn, dan werken zij ook, maar ons werkvolk houdt er van om niet zoo aanhoudend door te werken; er wordt nu en dan eens een huurpraatje gemaakt. Zij werken liever wat minder hard en iets langer. Ik laat het trouwens altijd vragen, als er langer gewerkt moet worden. Ik zeg het dan aan de bazen, dezen brengen het over aan de ploegbazen en zoo komt het tot het volk. Als er voor Transvaal gewerkt wordt en de boot is aan, zoodat spoedig moet gepakt worden, dan moet soms gewerkt worden van 's morgens 5 tot 's avonds 10 uur.

5325. *V.* Gij zeidet zoo even, dat een Hollander minder geregeld doorwerkt dan b. v. een Belg. Zou dat naar uwe meening liggen aan het volkskarakter, niet juist aan den langen arbeidsduur?

A. Wij hebben korter gewerkt in slappere tijden, en dan werken de menschen in aangenomen arbeid, maar het overgeld bleef steeds hetzelfde.

5326. *V.* Aan getuige Van Damme, een bankwerker in uw fabriek, heb ik gevraagd: «indien gezegd werd: voortaan zult gij in 11½ uur evenveel verdienen als in 12½ uur, indien blijkt, dat in dien korteren tijd evenveel en even goed werk wordt verricht; zoudt gij dit aandurven?» En hij antwoordde, dat het in den allereersten tijd lastig zou zijn, maar dat het na eenigen tijd toch zou blijken te gaan. Is dat ook uwe meening?

A. Die Van Damme kan dat wel zeggen, want hij is een goed werkman, maar er zijn ook minder bekwame werklieden, en met die dient men toch ook rekening te houden.

5327. *V.* Hebt gij wel eens een bepaalde proef in die richting genomen?

A. Neen.

5328. *V.* Zijt gij van meening, dat een zoo langdurige arbeidsduur, waarbij, wanneer er behoorlijk gewerkt wordt, men te veel van de menschen eischt, en aan den anderen kant aan de menschen geen tijd overblijft om te leven voor hun gezin, niet verminderd moest worden?

A. Ik zou wenschen, dat het korter kon zijn, maar dat is bij Hollandsche werklieden niet mogelijk. De Duitschers bijv. werken veel harder.

5329. *V.* Indien de wetgever, gelijk hij nu reeds gedaan heeft voor jeugdige personen en vrouwen, een maximum-werktijd van 11 uren voor volwassen werklieden vaststelde, welke gevolgen geloof gij, dat dit hebben zou?

A. Die gevolgen zouden goed zijn, maar in sommige gevallen zou de fabrikant er de dupe van worden. Wij zijn op dit oogenblik geheel ingebouwd en kunnen de fabriek niet uitbreiden. Wanneer wij nu bijv. voor den Staatsspoor of eene andere Spoorwegmaatschappij werk moesten maken, en wij konden meer menschen aanstellen, dan zou ook de hoeveelheid afgeleverde arbeid groter kunnen zijn.

5330. *V.* Zouden dan de verdiensten geringer worden?

A. Dat geloof ik niet. Maar wij zitten altijd met de onbekwamen. Er was zelfs een werkman, die opzettelijk langzaam werkte om meer uren te maken, en niet begreep, dat dit een domme strek was. Wij hebben hem dit slechts met moeite aan het verstand kunnen brengen. Het onderwijs zou dan ook werkelijk voor dergelijke menschen wel verbeterd mogen worden.

5331. *V.* Gebruikt gij jeugdige arbeiders?

A. Liefst niet. Maar wij krijgen veel jongens van 14 of 15 jaar om bij ons opgeleid te worden. Wij hebben dan liefst zoons van onze eigen werklieden, die dan bij hun vader kunnen staan, want naar een vreemden jongen wordt niet zooveel gekeken.

5332. *V.* Zijn de jongens meest in de kleinere afdelingen?

A. Neen, wij hebben nog een jongen van 17 jaar in de wagenmakerij. Wij trachten zooveel mogelijk die jongens op de burgeravondschool te krijgen; wanneer zij daar eindexamen hebben gedaan, zijn zij al aardig op de hoogte.

5333. *V.* Legt gij daartoe de verplichting op?

A. Neen, dat gaat toch niet. Wij hebben twee teekenaars op ons bureau, die het eindexamen gedaan hebben en nu goed ontwikkeld zijn, terwijl een ander niet die opleiding heeft willen genieten.

5334. *V.* Gij krijgt dus uwe werklieden meest, wanneer zij reeds elders aan het werk zijn geweest?

A. Ja.

5335. *V.* De quaestie van de vorming van jeugdige arbeiders is dan toch voor u ook van groote beteekenis, al heeft die elders plaats?

A. Ja.

5336. *V.* Wat is uw oordeel omtrent de opleiding?

A. Ik heb onlangs de tentoonstelling, die naar aanleiding van het ambachtsonderwijs is gehouden, bezocht, en verbaasd gestaan over de proefstukken der leerlingen, vooral wanneer men hunnen leeftijd in aanmerking nam. Het zal echter te veel geld kosten voor de stad, zoodat de Staat wel mag subsidieeren. Alleen wordt er naar mijne meening te weinig aan taal en rekenen gedaan; ik zag o. a. cahiers met grove taalfouten.

5337. *V.* Meent gij, dat de vakopleiding, al dient die gepaard te gaan met herhalingsonderwijs, zooveel doenlijk moet gezocht worden aan de ambachtsschool?

A. Ja.

5338. *V.* Verwacht gij, dat, indien door krachtigen steun van den Staat de geldelijke bezwaren werden weggenomen, al wat werkman is zijne opleiding aan de ambachtsschool zou kunnen vinden?

A. Neen, want er zullen altijd ouders zijn, die liever hun zoons als krullenjongen bij een baas doen, omdat zij daar wat verdienen en op de ambachtsschool niet.

5339. *V.* Acht gij dan eene verbetering van de opleiding van de jongens in de werkplaats mogelijk?

A. Dat hangt van den aard van de zaak af. Wanneer men een inrichting heeft als de Hollandsche Spoor, gaat dit best.

5340. *V.* Hebt gij er nooit over gedacht het leerlingstelsel, dat bij den Hollandschen Spoor in toepassing is, bij u in te voeren?

A. Wij hebben daarvoor geen ruimte. Men dient zich eerst af te vragen, waar men de ruimte zou vinden, en dan wat het zou kosten. Deze factoren hebben er ons toe gebracht om het niet te doen. Het gewone systeem bij ons is, dat de jongens, terwijl zij bij ons zijn, op de burgeravondschool gaan en tot teekenaar worden opgeleid. Zoo hebben wij er drie.

5341. *V.* Dat betreft eene speciale afdeling, doch heb gij niet iets dergelijks gedaan om werklieden te kweken?

A. Neen.

5342. *V.* Kunt gij ons een overzicht geven van de verdiensten in uwe fabriek?

A. Wij volgen het stelsel van aangenomen werk, en daarnaast dat van urengeld, naar bekwaamheid. Iedere week wordt bij wijze van voorschot het urengeld uitbetaald. Het overgeld wordt verstrekt een week nadat het werk is afgelopen.

5343. *V.* Wat bedragen de uurloonen?

A. Smeden, vuurwerkers verdienen van 17—21, bankwerkers van 13—16, wagenmakers, schilders en zadelmakers van 14—16 centen per uur.

5344. *V.* En op hoeveel wordt het gemiddelde overgeld geschat?

A. Op een vierde, zoodat 16 centen er 20 worden

5345. *V.* Er zijn getuigen geweest, die verklaard hebben, dat het overgeld 25 à 30 pct. mag bedragen, meer niet. Het is ons niet duidelijk geworden wat dit

beteekent, tenzij daaruit de gevolgtrekking moet gemaakt worden, dat, wanneer het overgeld dat percentage overtreft, het tarief wordt verlaagd. Is dat zoo?

A. Daar is iets van aan. In die eerste dagen b.v., dat de trams gemaakt werden, hadden wij verbazend veel werk; toen waren wij daarmee nog niet zoo bekend en heb ik lijstjes klaargemaakt van de loonen voor een wagen, voor zes en voor twaalf wagens. Het scheelt altijd, of wij meer dan één wagen maken. Toen wij nu beter met dat werk bekend waren, zijn die loonen wat verlaagd, want zij waren feitelijk te hoog. Van een telkens verlagen is echter geen quaestie. Dat de menschen trouwens aardige weken maakten, zal u blijken uit de volgende cijfers.

Een zekere Van Leeuwen, een plaatwerker, een zeer bekwaam man, maakte de volgende sommen:

1879	f 550	uurloon	f 474	overgeld
1880	» 490	»	» 463	»
1881	» 528	»	» 331	»
1882	» 515	»	» 449	»

Een zekere Born, een wagenmaker, maakte de volgende sommen:

1883	f 516	uurloon	f 213	overgeld
1884	» 504	»	» 143	»

Maar dat waren zeer gewichtige jaren, de jaren 1885 en 1886 waren niet zoo goed.

1885	f 500	uurloon	f 98	overgeld
1886	» 517	»	» 60	»

5346. V. Van waar dit groote verschil?

A. De eerste cijfers zijn verdiend aan tramwagens, dat is best werk, maar de laatste aan spoorwagens, daarbij moet ik concurreeren met Duitschland en zijn de prijzen veel minder. Wanneer er eene aanbesteding is, bijv. van spoorwagens, dan berekenen wij de prijzen, en het arbeidsloon voor een wagen is dan reeds bepaald. Worden er nu vijf of zes wagens gemaakt, dan wordt het arbeidsloon ook gunstiger, want zij kunnen voor dat geld beter zes wagens maken dan één.

5347. V. Begrijp ik het goed, dan varieren de verdiensten van de werklieden zeer belangrijk het eene jaar met het andere, naar den aard van het werk?

A. Dat is zoo.

5348. V. Geloof u niet, dat die groote wisseling in de verdiensten nadeelig werkt op den levensstandaard en de levenswijze van de menschen?

A. Ja; zij zijn ontevreden, als zij weinig overgeld maken, en wij zijn het met hen, want wij verdienen ook niets.

5349. V. Gij hebt straks gezegd, dat het uurloon geregeld wordt uitbetaald, als een soort voorschot, maar dat zij het overgeld niet dezelfde week uitbetaald krijgen. Zou het groote administratieve moeilijkheden geven om dit te doen?

A. Ja, wanneer zij een wagen moeten maken of wagens moeten schilderen, dan krijgen zij het overgeld betaald eerst wanneer het geheele werk is afgelopen. Leveren zij nu de eene week hun lijstje in, dan krijgen zij den Zaterdagavond van de volgende week hun overgeld uitbetaald.

5350. V. Komt het wel voor, dat met het stukloon minder verdiend wordt dan met het uurloon?

A. Ja.

5351. V. Worden zij dan voor het mindere gedebiteerd?

Enquête.—Haarlem.

A. Neen, dat gaat niet.

5352. V. Ons is door een getuige, niet behorende tot uwe fabriek, gezegd, dat er bij u dikwijls moeilijkheden met het werkvolk voorkomen naar aanleiding van de aanbestedingssom. Is dat juist?

A. Neen. Wel laat de baas somtijds na om de aannemingssom op een briefje van den voorman van de ploeg te geven, die het werk aangenomen heeft; want, zegt hij, zij verscheuren het toch maar. Dit is bepaald een fout.

5353. V. Vernemen zij het echter altijd vooraf, zij het dan ook soms mondeling?

A. Somtijds niet direct als zij beginnen, en dit is den baas niet kwalijk te nemen, want de teekening moet dikwijls nog uitgewerkt worden, terwijl de werklieden reeds staan te wachten. De smeden weten het echter altijd vooruit.

5354. V. Gij spreekt van een voorman van de ploeg; dit heeft toch niet te beteekenen, dat het overgeld voor allen te zamen aan hem uitbetaald wordt?

A. Neen, wij betalen de menschen zelf. Maar een goed voorman heeft altijd een cent meer per uur, en verdient dit dan ook wel, omdat hij de man is, die moet zorgen, dat alles goed afloopt.

5355. V. Moet gij in eene fabriek als de uwe met een groot personeel een streng boctestelsel toepassen?

A. Wij hebben haast geen boeten. Wij hebben een reglement gehad van 10 artikelen, doch dit is er niet meer. Wanneer een man 10 minuten of een kwartier te laat komt, krijgt hij 5 ct. boete; voor elk uur, dat hij te laat komt, krijgt hij ook 5 ct. boete, behalve dat hij natuurlijk het loon voor dat uur niet krijgt. Het wordt echter dikwijls door de vingers gezien.

Wanneer iemand sterken drank in de fabriek brengt, krijgt hij f 1 boete, en den tweeden keer wordt hij weggezonden.

De boeten gaan in de boetenpot, en het bedrag daarvan in het ziekenfonds.

5356. V. Een getuige zeide ons, dat hij niets wist omtrent het fonds, dat het reglement bij de poort hing en hij daar nooit kwam. Is dit zoo?

A. Ja, het reglement hangt niet in de werkplaats.

5357. V. Wordt er wel eens tegen de boeten gereclameerd?

A. Ieder kent de bepalingen uit zijn hoofd. Het gebeurt wel eens, dat iemand tegen de boete voor te laat komen reclameert, omdat hij b. v. bij een brand heeft moeten wezen. In zoodanig geval wordt hem de boete kwijtgescholden.

5358. V. Komen die reclames tot u?

A. Ja.

5359. V. Zijn er geen andere boeten?

A. Voor het laten branden van licht f 1. Dat staat op het bord, dat bij de bus hangt.

5360. V. Is er geen boete voor minder goed werk?

A. Neen; in zoodanig geval krijgt de werkman een

standje van den baas, en wanneer hij voortdurend slecht werkt, is het beter, dat hij heengaat.

5364. *V.* Doet gij het mogelijke om het gebruik van sterken drank te keeren?

A. Ja.

5362. *V.* Door een getuige, niet van uwe fabriek, werd gezegd, dat er verbazend veel gedronken werd, ook op de fabriek van de firma Beynes.

A. Ik geloof het niet.

Wij hebben met verschillende werklui het mogelijke geprobeerd. Wij hadden b.v. een vuurwerker, een knap werkman, maar een eersten dronkaard. Ik heb dien man bij mij laten komen en gezegd: «iedere maal, dat je dronken bent, krijg je f 1 boete, die ik zelf bewaar, en als je beterschap toont, mag je over 3 maanden niet je vrouw bij me komen en krijg je die boeten terug». Dat is 6 maanden goed gegaan, maar toen is hij voor goed weggegaan. En zulke gevallen heb ik meer gehad. Te verwonderen echter is het niet, dat er misbruik van drank gemaakt wordt, als ik u mededeel, dat in de onmiddellijke omgeving van de fabriek 8 kroegen en 3 hierhuizen bestaan. Ik heb dan ook wel eens bij toeval gezien, dat de drankflesch met behulp van den kastelein met een touwtje in de fabriek naar boven werd gehaald. Dat alles werkt nadeelig, maar toch geloof ik niet, dat er bij ons bovenmatig veel wordt gedronken.

5363. *V.* Beschouwt gij het als een beslist goeden maatregel, dat tegenwoordig te Haarlem kroegen niet vóór 7 uur in den morgen mogen openen?

A. Ja zeker, want toen ik vroeger met het volk om 5 uur te werk kwam, had meenigeen al een borrel beet.

5364. *V.* Neemt volgens uw ervaring het drankmisbruik af?

A. Ja; als jongen heb ik vuurwerkers gekend, die elke week dronken waren, ik zou er nu niet één zoo kunnen aanwijzen. Alleen heeft dat soort menschen een erg goed geheugen voor feestdagen als kermis, Hartjesdag, enz., en op die dagen is het wel eens mis.

5365. *V.* Weet gij, of velen van uw personeel lid zijn van werkmaatsvereenigingen?

A. Dat weet ik niet.

5366. *V.* Ons is verzekerd, dat vereenigingsleven, van welke kleur en strekking ook, zeer gunstig werkt tegen drankmisbruik. Is dat ook uwe meening?

A. Ik weet niet wie lid zijn van een werklieden-vereeniging; wel heb ik eenige jaren geleden een paar socialisten opgeruimd, niet omdat zij socialist waren, hoewel ik volstrekt geen sympathie voor die richting heb, maar omdat zij de blaadjes van minder nette scheurkalenders overal aanplakten, in de schaftijden propaganda maakten en in mijn fabriek «Recht voor allen» voorlazen. Dergelijke zaken wil ik niet op mijn terrein. Ik heb eerst gewaarschuwd en daarna ontslag gegeven.

5367. *V.* De reden van het gegeven ontslag lag dus niet in de richting, die de menschen voorstonden op zich zelf, maar in het maken van propaganda?

A. Ja.

5368. *V.* En uwe antipathie tegen de richting der sociaal-democraten zou u op zich zelf geen aanleiding hebben gegeven tot dat ontslag?

A. Neen. Het gold zeer bekwame werklieden, o. a. een zekeren Horiaans, die 24 ct. per uur verdiende en dien ik dus veel liever had gehouden.

5369. *V.* Komt op uwe fabriek wel nachtwerk voor?

A. Een paar jaar geleden, toen wij voor de Gooische tram werkten, kwam dat wel voor, maar dan was het meestal tot 's Zaterdagsnachts 12 uur; het is anders een groote zeldzaamheid.

5370. *V.* 's Zondags is de fabriek geheel gesloten?

A. Ja.

5371. *V.* Is er een ziekenfonds aan de fabriek?

A. Ja.

5372. *V.* Is het lidmaatschap daarvan verplichtend?

A. Ik zal u de geschiedenis van dat fonds mededeelen. Door den thans overleden fabrikant J. J. Beynes is het ziekenfonds in 1854 opgericht. Het bestuur werd door hem gevoerd met bijstand van 3 of 4 commissarissen uit de werklieden, die bij overlijden natuurlijk vervangen werden. Zoo is de zaak gebleven tot 1860, toen er 300 à 400 gulden in het fonds waren. De werklieden wenschten toen de kas te deelen. Mijn oom antwoordde echter: «dat nooit, dan blijft het fonds maar geheel aan de fabriek en zal ik het alleen beheeren». Wanneer ik zeg: het blijft aan de fabriek, dan moet ik er op wijzen, dat er in het reglement een artikel staat, dat, wanneer de fabriek gesloten wordt, de kas aan de armen vervalt. Verder bepaalt dat reglement, dat ieder, die op de fabriek werkzaam is, verplicht is deel te nemen aan het fonds, tegen betaling van 1 pct. van zijn uurloon en van zijn overgeld. Daardoor kan hij, na drie dagen ziek te zijn geweest, gedurende 13 weken uitgekeerd krijgen de helft van zijn daggeld.

5373. *V.* Begrijp ik u goed, dan betaalt hij 1 pct. over zijn geheele verdienste en krijgt hij niet uitgekeerd de helft van zijn geheele verdienste, maar de helft van zijn uurloon?

A. Ja. Wanneer de 13 weken om zijn, dan kunnen zij niet weder trekken, of zij moeten drie dagen op de fabriek komen. Dan was er eene bepaling, dat, wanneer iemand van de fabriek wegging, hij maar zes maanden kon wegblijven, om weder te kunnen trekken, wanneer hij terug kwam; maar wij hebben dat veranderd, en wanneer iemand ook na zes maanden terugkomt, behoudt hij thans zijn recht. Verder is er een kraamfonds, waaruit de vrouw bij bevalling van één kind f 10, en van twee of drie kinderen f 20 of f 30 krijgt. Dan is er een begrafenisfonds, waaruit 16 man beschikbaar worden gesteld om te begraven en, bij overlijden van den man, de vrouw f 15 en, bij overlijden van de vrouw, de man f 7.50 krijgt.

5374. *V.* Gij zeidet, dat men na 13 weken ziek geweest te zijn, weder kan trekken, wanneer men drie dagen op de fabriek is geweest. Acht gij dit eene doelmatige regeling?

A. Dat kan ik niet zeggen, maar het is bijv. vorgekomen, dat iemand lid was van nog een ander fonds. en dan van ons trok f 5.50 en uit dat fonds f 6, zoodat hij f 11.50 had. Hij bleef dan dikwijls tehuis en werkte daar voor andere menschen. Dit misbruik is eindelijk met groote moeite uitgevischt.

5375. *V.* Wordt er in ernstige gevallen, wanneer

de man na de 13 weken door zijn ziekte verhinderd wordt om te werken, niet van de bepaling omtrent die drie dagen afgeweken?

A. Neen, maar dan steunen patroon en werklieden, buiten het fonds om, het gezin. Zoo is onlangs een zekere Roekens overleden, die, naar ik meen, negen maanden ziek is geweest en in al die weken hetzelfde ziekgeld heeft gehad.

5376. *V.* Draagt de firma bij tot het ziekenfonds?

A. Neen.

5377. *V.* Door wien wordt het fonds beheerd?

A. Door de firma alleen. Wanneer de werklieden inlichtingen verlangen, kunnen zij die krijgen.

5378. *V.* Vindt gij het niet een onjuist beginsel, dat een fonds, uitsluitend gevoed door de werklieden, door den patroon wordt beheerd, zelfs zonder medewerking van de recht- en belanghebbenden?

A. Ik vind het wel een juist principe om hen te doen medewerken, maar vind daarom, zooals het nu gaat, nog geen onjuist principe. Bovendien, zij kunnen inlichtingen verlangen.

5379. *V.* Daar komen de werklieden toch dikwijls zoo licht niet toe?

A. Zij zijn zoo bang niet, dat weet u ook wel. Vóór 1860 werd zelfs de balans door de werklieden onder- teekend. Ook het boetenpotje, dat toch meestal aan drank met kermis opgemaakt werd, is toen met hun goedvinden in het ziekenfonds gestort.

5380. *V.* Gij hebt straks van misbruiken gesproken, door lid te zijn van twee fondsen. Wordt daarop van uwen kant controle uitgeoefend?

A. Neen, de eenige controle is het doktersbriefje.

5381. *V.* Hebt gij wel eens met de werklieden overlegd om het ziekgeld te verhoogen? Slechts het halve werkloon bij ziekte te ontvangen is, dunkt mij, toch zeer bezwarend voor een gezin.

A. Neen, ik heb wel moeite gedaan voor een pensioenfonds, maar dat gaat zeer moeilijk.

Wij hebben in 1888 een vergadering van den Werkgeversbond, waar Mr. Van Tienhoven ook bij was, gehad. Het is toen afgesprongen op de groote kosten. Wij zouden voor ieder man 25 cent moeten bijdragen per week. Het is ook niet gemakkelijk, want van daar hebben wij 80 man en over een paar maanden 200.

5382. *V.* Gij doelt terecht op de moeilijkheden, ontstaande door het gaan van de eene werkplaats naar de andere. Zou ook in verband daarmee eene wettelijke regeling, die verplichtingen oplegde aan patroon en aan werkmans, doch zóó geregeld, dat het gaan van de eene werkplaats naar de andere geen invloed uitoefende, uwe sympathie hebben?

A. Ja, ik heb dit in Duitschland goed zien werken en ben er wel voor.

Wanneer dit alles echter wettelijk gaat, legt het zware lasten op de schouders der werkgevers, vooral op die, wier zaken niet best gaan; vandaar zou het goed wezen, dat men er voor zorgde, dat het werk hier te lande werd uitgevoerd.

5383. *V.* Meent gij, dat men daar feitelijk voor zou kunnen zorgen?

A. Ja. De Ned.-Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij komt b.v. bij ons om wat te laten maken. Wij geven een prijs op, en wanneer die te hoog is, vraagt zij of wij het voor zooveel minder willen doen. De werken voor Koloniën daarentegen gaan b.v. naar België, hoewel er hier ook wel fabrieken zijn, die ze kunnen uitvoeren.

5384. *V.* Gij deelt uitsluitend op medewerking van den kant van de overheid om werken hier te doen uitvoeren, niet op wettelijke maatregelen?

A. Neen, niet wettelijk, maar uit vrije hand.

5385. *V.* Wanneer een man, tengevolge van een ongeluk, buiten staat is om te werken, valt hij dan in de termen van het ziekenfonds?

A. Ja.

5386. *V.* Doet alsdan de firma niets?

A. Het komt zelden voor; onlangs hebben wij een geval gehad, dat een man zijn been brak door het breken van het touwtje van een trapleer. Hij heeft toen van Februari af 10 's weeks van ons gekregen.

5387. *V.* Is er toen geen order gegeven om dat touwtje aan de trapleeren te vervangen door een ijzeren haak?

A. Neen; och, die kan ook uitschieten of breken. Dat zijn dingen, die moeten voorkomen worden door eigen bedachtzaamheid.

5388. *V.* Is in de latere jaren nog al het een en ander gedaan om de gevaren, uit de machinerieën voortkomende, te temperen?

A. Ja, veel drijfwerk is onder den grond gebracht en de laatste veiligheidsmiddelen voor schaven, zagen, enz. hebben wij aangewend. Een paar wenken van den heer Struve omtrent stelschroeven zullen wij gaarne opvolgen.

5389. *V.* Wordt er gesmeerd onder het werk?

A. Neen, van 1½ tot 3 uur, tweemaal per week.

5390. *V.* Gebruiken de slijpers brillen?

A. De brillen zijn er, maar het schijnt, dat de menschen er niet gaarne gebruik van maken, want wij hebben jaarlijks nog wel 80 à 90 rekening aan den oogdokter.

5391. *V.* De ruimte en inrichting uwer fabriek heeft over 't algemeen een zeer gunstigen indruk op ons gemaakt. Alleen in de smederij heerschte een sterke waln. Kan dat ook liggen aan de constructie van de schoorsteenen, bijv. aan de afmeting van de luchtwegen?

A. Neen, ik heb dat gebrek zelf nog niet opgemerkt. Alleen bij het aanmaken van het vuur, of als er wat opgegooid wordt, kan het wel even walmen, maar daarin is, geloof ik, geen verandering te brengen.

5392. *V.* De bestekamers in de smederij lieten veel te wenschen over. Zou dat niet anders gemaakt kunnen worden?

A. Moeilijk, want het ontbreekt ons ten eenenmale aan ruimte. Wij zijn geheel ingebouwd; wanneer er grond te krijgen was, zoodat wij ze naar buiten zouden kunnen brengen, dan zouden wij dat gaarne doen, maar ik heb twee menschen aangewezen, die, zoo dikwijls als het mogelijk is, een paar emmers met chloor of carbol er door moeten gooien; dit laat echter wel eens te wenschen over.

5393. *V.* Bestaat er een vaste regel, dat de menschen bij ontslag door u vooraf gewaarschuwd worden?

A. In den regel waarschuwen wij 8 dagen te voren, behalve bij brutaliteit of dronkenschap, dan wordt onmiddellijk ontslag gegeven. De bazen geven den werklieden ontslag, dus het is mogelijk, dat de waarschuwing een enkele maal vergeten wordt.

5394. *V.* Zeggen de werklieden u te voren aan, dat zij vertrekken willen?

A. Soms, maar laatst is een man weggegaan op staanden voet, die 13 of 14 jaar bij ons was geweest, alleen omdat hij met zijn kameraden niet overweg kon. Hij is echter spoedig komen vragen om weer te terug te mogen komen; wij hebben hem dan ook weer genomen, maar zoo iemand zou wel eens zonder voorafgaande waarschuwing kunnen worden weggezonden. Als een van onze werklieden naar de Hollandsche Spoorwegmaatschappij gaat, waarschuwt hij altijd, omdat de maatschappij steeds bij ons navraagt, hoe de menschen in hun werk zijn, en wij dus te meer weten, dat de betrokken werklieden naar de maatschappij willen.

5395. *V.* Maar is het uwe ervaring, dat een fatsoenlijk werkman wegloopt zonder te waarschuwen?

A. Neen, een fatsoenlijk werkman doet dat niet.

5396. *V.* Hebt gij ons uwerzijds nog een of ander mede te deelen?

A. Het is misschien van belang voor u te weten hoe lang sommige werklieden bij ons zijn: De meesterknecht is bij ons van af 1843, en verder zijn er van 1847, 1845, 1858, 1856, 1851, 1860, 1862, 1860, 1857, 1863, 1865 en 1867. Wie 25 jaar bij ons is, krijgt een zilveren horloge en 5 of 10 gulden. De meesterknecht en de wagenmaker Hoogenbijt hebben, na 40 jaren dienst, een gouden horloge gehad.

5397. *V.* Uwe firma heeft zeker wel werklieden gehad, die wegens hoogen leeftijd niet meer konden werken. Hebt gij die gepensionneerd?

A. Ja, die krijgen f2.50 per week uit onze kas. Voor het geld van het ziekenfonds betalen wij 5% rente.

5397a. *V.* Heb gij nog op het een of ander onze aandacht te vestigen?

A. Ik zou het wenschelijk achten, dat jongens niet op een fabriek mochten worden toegelaten, dan wanneer zij het bewijs hadden, dat zij kunnen lezen en schrijven; want onder de jongens, die wij thans krijgen, zijn er, die niet eens behoorlijk kunnen schrijven. Men spreekt wel van eene uitbreiding tot 14 jaar, maar ik acht 12 jaar voldoende, mits met zulk een bewijs.

J. W. A. BEYNES.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJAARDS *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Hendrikus Holtus**, oud 30 jaar, meubelmakersgezel bij den heer J. P. Strijbos, te Haarlem.

5398. De **Voorzitter**: Zijt gij lang bij uwen tegenwoordigen patroon in dienst?

A. Acht jaar.

5399. *V.* Waar hebt gij vóór dien tijd gewerkt?

A. Bij den heer Van Gemund.

5400. *V.* Wáárom zijt gij daar vandaan gegaan?

A. Omdat het moeilijk is voor een fatsoenlijk mensch, de behandeling van dien man te verdragen. Hij kan iemand zoo laag en gemeen behandelen en zulke lage uitdrukkingen tegen hem uitwerpen, dat, wanneer men een beetje karakter heeft, het bij zulk een patroon niet uit te houden is.

5401. *V.* Zijt gij overtuigd, dat er geen schuld aan uw kant was?

A. Neen. Er zijn ook menschen, die een tijd lang bij hem werken, maar die zich dat stilletjes laten welgevallen. Ik was uit Utrecht gekomen en ben twee jaren bij hem werkzaam geweest.

5402. *V.* Is het waar, dat het er 's winters bovenmatig koud is?

A. Verschrikkelijk.

5403. *V.* Geeft de haard voor den lijmpot dan geen warmte?

A. Neen, al brandt hij flink, dan geeft hij toch geen warmte, omdat die direct omhoog vliegt. Bovendien is er met den winterdag niet eens te branden voor den lijmpot, en moesten wij een lampje met gewone olie met een kous en pijpedop, en zoogenaamden snotneus, in den haard zetten met wat plankjes er bovenop.

5404. *V.* Is er, toen gij er waart, wel gevraagd om verwarming?

A. Neen.

5405. *V.* Waarom niet?

A. Er is met dien man totaal niets te beginnen; al zoekt men het geheele land door, zoo'n tweede man is niet te vinden.

5406. *V.* Werd er in dien tijd soms heel lang gewerkt bij den heer Van Gemund?

A. In den zomer van 's morgens zessen tot 's avonds achten, maar ook wel, als er haastwerk was, den geheelen nacht door.

5407. *V.* Vond men dat heel onaangenaam, of dacht men: het loon verzoel den arbeid?

A. De patroon liet ons eenvoudig door den meesterknecht zeggen, dat er 's nachts gewerkt zou worden, en dan moesten wij wel.

5408. *V.* Werd dit niet aan uw vrije keuze overgelaten?

A. Neen, zeker niet.

5409. *V.* Werd er, toen gij er waart, ook wel door jongens beneden de 16 jaar 's nacht doorgewerkt?

A. Wanneer het toeval trof, dat de jongen mede aan hetzelfde werk stond, dan moest hij 's nachts blijven?

5410. *V.* Later dan tot 11, 12 uur?

A. Ja, ik heb wel eens bijgewoond, dat er twee jongens den geheelen nacht moesten blijven: om een uur of half twee kregen ze slaap en gingen onder de bank liggen. De patroon kwam toen plotseling binnen, zag de jongens slapen en joeg ze midden in den nacht weg.

5411. *V.* Hebt gij wel eens bijgewoond, dat de ouders de jongens kwamen weghalen?

A. Dat niet.

5412. *V.* Kent gij werklieden, die vele jaren lang bij den heer Van Gemund waren geweest en daarna door hem zijn weggezonden?

A. Ja. Den ouden Metz heb ik gekend. Hij is nu overleden. De patroon liet hem zulk zwaar werk doen, dat hij eindelijk maar is weggebleven. Hij was toen 70 jaar.

5413. *V.* Had hij er lang gewerkt?

A. Ja, jaren lang.

5414. *V.* Kent gij zekeren Balfoorl?

A. Ja. Die is wegens ziekte weggegaan en mocht niet terugkomen.

5415. *V.* Was dat ook een oud man, die lang bij den heer Van Gemund had gewerkt?

A. Ja, nog langer dan de oude Metz.

5416. *V.* Waar leeft hij nu van?

A. Hij krijgt onderstand van zijne kinderen en be-deeling van de parochie.

5417. *V.* Krijgt hij geene ondersteuning van den heer Van Gemund?

A. Ja, ik sprak hem nog onlangs, en toen vertelde hij mij, dat hij / 1 per maand van hem kreeg.

5418. *V.* Ging het uitbetalen op Zaterdagavond bij den heer Van Gemund nog al vlug?

A. Dikwijls werd het 10, 10½ uur, en ging ik mij in dien tijd thuis wat opknappen, omdat het wachten mij verveelde.

5419. *V.* Zijt gij Katholiek?

A. Ja.

5420. *V.* Is het waar, dat, wanneer Katholieken op feestdagen aan den patroon vroegen om onder werktijd naar de kerk te gaan, daarop dikwijls een onaangename weigering volgde?

A. Bij ervaring weet ik dat niet, maar toen ik eens verzocht om een week vrij, ten einde bij het huwelijk, ook kerkelijk, van mijn zuster tegenwoordig te kunnen zijn, die te Utrecht woonde, snouwde hij mij toe: «zoo, ben je Katholiek, dan ben je zeker net zoo'n smeerlap als die anderen», waarop ik ten antwoord gaf: «baas! die zoo over een ander spreekt, deugt zelf niet».

Enquête.—Haarlem.

5421. *V.* Is de eisch om onder het werk naar de kerk te mogen gaan niet onredelijk, waar zulks te Haarlem gebeuren kan vóór de arbeid aanvangt?

A. Betrekkelijk. Het kan gebeuren, dat men zich verslaapt en te laat op is voor de kerk, maar nog vroeg genoeg om op het werk te komen. Maar bij Van Gemund heb ik daar geen last van gehad, omdat wij daar van 8 tot 9 uur vrij hadden.

5422. *V.* Gij werkt nu bij den heer Strijbos. Is het waar, dat daar de werkplaats zooveel te wenschen overlaat?

A. Zeker, in alle deelen. Het gebouw is een oude koestal geweest, die wat opgeknapt is, maar de boel hangt zóó in elkaar, dat wij er ons elken dag over verwonderen, dat hij niet ineen zakt; tweemaal is iemand, die op den zolder, was door de vloeren gezakt. Hij is toen niet naar beneden gevallen, maar blijven hangen. Men heeft toen een klamp over het gat geslagen en verder is het zoo gebleven. De werkplaats is trouwens geheel en al slecht. Zij is verdeeld door een gescheurdenmuur, met gaten er in, in twee lokalen van 6 × 8 M.; het eene is magazijn, het andere werkplaats. De muur, waarop de balken rusten, vertoont overal gaten.

5423. *V.* Is er ook gebrek aan lucht en licht?

A. Lucht is er op alle manieren genoeg, want als men naar boven ziet, kijkt men zoo in den hemel. 's Winters sneeuwt het op het hout, dat boven ligt.

5424. *V.* Is er een houten vloer in de werkplaats?

A. Gedeeltelijk, een ander deel is met steen bevoerd.

5425. *V.* Wordt de werkplaats verwarmd in den winter?

A. Ja, maar het is haast zonde van de brandstof, want het lokaal is zóó doorluchtig, dat het stoken niets helpt.

5426. *V.* Het is er dus even koud als bij den heer Van Gemund?

A. Ja, hoewel wij altijd wel zorgen, dat er vuur in de kachel is. Wij mogen zoo hard stoken als wij willen.

5427. *V.* Wat verdient gij?

A. 16 cent per uur.

5428. *V.* Is dat niet een laag loon voor een meubelmaker?

A. Ja, erg.

5429. *V.* Word er aan anderen niet meer betaald bij den heer Strijbos?

A. Ja, er is een knecht, die 18 ct. heeft, maar dien heeft de baas al een keer of wat laten voelen, dat hem dit te veel is; hij kan hem echter niet minder geven, want het is zijn zwager, dien hij op die conditie met zijn gezin uit Zutphen heeft laten komen.

5430. *V.* De loonen zijn dus lager dan bij den heer Van Gemund?

A. Ja.

5431. *V.* Kunt gij u geen bekwaam meubelmaker noemen?

A. Wel zeker, en dat weet elk meubelmaker in Haarlem.

5432. *V.* Hoe komt het dan, dat gij niet beproeft ergens anders meer te krijgen?

A. Daar ben ik al drie jaar mee bezig, maar ik zie er geen kans toe. Al kon ik echter bij Van Gemund 20 ct. per uur krijgen, dan zou ik daar nog niet willen werken, want dat is onmogelijk voor een Christenmensch. Het is overal slap op dit oogenblik.

5433. *V.* Bij den heer Randoe neemt de zaak toch in omvang toe?

A. Daar ben ik al tweemaal wezen vragen.

5434. *V.* Hoe komt het dan, dat gij daar niet zijt geplaatst?

A. Wanneer ik om werk kwam, zeide men, dat er op het oogenblik niet was, en dan hoorde ik later, dat er een knecht van buiten was aangenomen. Ik zou daaruit opmaken, dat de patroon liever 'mensen van buiten heeft, om zooveel mogelijk de vraag naar werk grooter te doen worden.

5435. *V.* Hoe lang werkt gij per dag?

A. 's Zomers van 6 uur 's morgens tot 8 uur 's avonds, met $\frac{1}{2}$ uur rust 's morgens en 's avonds en 1 uur 's middags, en 's winters van 8 uur 's morgens tot 8 uur 's avonds met $1\frac{1}{2}$ uur rust.

5436. *V.* In het meubelmakersvak is het immers gewoonte $1\frac{1}{2}$ uur middagrust te geven?

A. Ja.

5437. *V.* Betreurt gij het niet, dat die bij den heer Strijbos maar één uur is?

A. Dat is betrekkelijk; toen ik jonggezel was, had ik liever $1\frac{1}{2}$ uur rust, maar wanneer men getrouwd is, denkt men: «dat is weer een half uur meer verdiend.»

5438. *V.* Thans kunt gij waarschijnlijk niet rustig met uw gezin middagmalen?

A. Neen, het is thuishkomen, eten en weder weg.

5439. *V.* Zoudt gij desnoods liever 's avonds $\frac{1}{2}$ uur langer werken?

A. Zeker.

5440. *V.* Wordt er dikwijls later gewerkt dan den gewonen tijd?

A. In den laatsten tijd niet.

5441. *V.* Zijn er ook jongens beneden de 16 jaren?

A. Twee.

5442. *V.* Werken die even lang als gij?

A. Neen, die werken van 7 uur 's morgens tot 7 uur 's avonds.

5443. *V.* Is dat zoo geworden na de invoering van de arbeidswet?

A. Ja.

5444. *V.* Wordt daar stipt de hand aan gehouden?

A. Ja.

5445. *V.* Vindt gij het goed, dat jongens op hun twaalfde jaar reeds te werk kunnen komen, of zoudt gij het in het belang van de kinderen achten, dat de leeftijd, waarop zij mogen werken, hooger werd gesteld?

A. Dit zou ik zeer gewenscht achten, want wanneer zij op hun twaalfde jaar op den winkel komen, zijn zij onnoozel en dom.

5446. *V.* Zoudt gij meenen, dat in het belang van de kinderen de leeftijd op veertien jaar moest worden gesteld?

A. Ja.

5447. *V.* Zoudt gij daar niets geen bezwaar in zien voor het leeren van het vak?

A. Neen.

5448. *V.* Hebt gij kinderen?

A. Ja, drie, de oudste is vijf jaar.

5449. *V.* Gij denkt zeker wel eens aan den tijd, dat ook zij zullen moeten gaan werken. Nu zijn uwe verdiensten betrekkelijk gering, maar zoudt gij het niet-temin zóózeer in het belang van uwe kinderen achten, dat zij tot hun veertiende jaar leerden, dat gij u toch gaarne zoudt schikken in een wet, waarbij het werken vóór dien leeftijd verboden werd?

A. Ja, ik zou zeggen: «ik zal er in 's hemels naam maar doorheen zien te scharrelen.»

5450. *V.* Gelooft gij, dat er door andere werklieden ook zoo over gedacht wordt?

A. Over het algemeen wel.

5451. *V.* Door Katholieken zoo goed als door anderen?

A. Ja zeker.

5452. *V.* Worden er boeten bij den heer Strijbos toegepast?

A. Neen.

5453. *V.* Ook niet bij te laat komen?

A. In het geheel niet. De baas, die zelf meewerkt, komt ook niet altijd op tijd.

5454. *V.* Wanneer gij een half uur te laat komt, wordt er dan geen loon afgetrokken?

A. Het rechtvaardigheidsgevoel zegt dan natuurlijk, dat men minder moet schrijven.

5455. *V.* Kunt gij werkelijk zeggen, dat de werklieden, ook al is de patroon niet tegenwoordig, toch eerlijk genoeg zijn om minder te schrijven?

A. Zeker, maar op een kwartiertje wordt niet gezien.

5456. *V.* Worden de jongens 's avonds na afluop van hun werk nog veel gebruikt om boodschappen te doen?

A. Neen, dat gaat flink.

5457. *V.* Zijn er nog punten, waarop gij onze aandacht wenscht te vestigen?

A. De verwarming laat te wenschen over, maar

bovendien is er nog de rook in de werkplaats. Ik heb wel gehad, dat ik 7 minuten over straat geloopt had en men toch nog tegen mij zeide: «wat stink je naar den rook». Mijn kameraad heeft er zelfs zeere oogen van gehad. Het gebeurt dan ook dikwijls, dat wij bij harde vorst alle deuren moeten openzetten om te luchten.

5458. *V.* Is dat rook van den haard?

A. Ja, des zomers hebben wij een haard.

Een motvuurtje van korte vezels, zooals gewoonlijk op de meubelmakerswerkplaatsen is, kunnen we niet aanleggen, want dan krijgen we al de rook in den winkel.

5459. *V.* Werkt gij altijd op uurloon, nooit op stukloon?

A. In het geheel niet.

5460. *V.* Hoe denkt gij over stukloonwerk?

A. Ik begeer het niet, want ik zie er geen voordeel in. Op een flinke fabriek, b.v. bij den heer Randoe, zal tegen den besten knecht gezegd worden, dat hij een stuk werk moet maken. Hij zal er dan b.v. een flink geld op overhouden. Wanneer nu later een dergelijk stuk wordt gegeven aan een knecht, die minder goed met de toestanden van den winkel bekend is, dan trekt de baas dat overloon, wat de eerste verdiend heeft, er natuurlijk af, zoodat hij het bloed en zweet uit zijne nagels moet werken.

5461. *V.* Gij bedoelt, dat het tarief veelal bepaald wordt naar den besten werkman, zoodat een ander zich, zooals gij het uitdrukt, het bloed en zweet uit het lichaam moet werken om aan zijn uurloon te komen?

A. Ja.

H. HOLTUS.

A. KERDIJK, *Voorzitter*.
KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJAARDS, *Adj.-secretaris*.

Verhoor van **Anna Uitenbosch**, geboren Paauw, oud 48 jaar, arbeidster in de fabriek van verduurzaamde levensmiddelen van den heer De Breuk, te Haarlem.

5462. De **Voorzitter**: Werkt gij het geheele jaar op die fabriek?

A. Neen, alleen wanneer er groenten zijn, ongeveer van half Mei tot October, November.

5463. *V.* Waarin bestaan dan uw werkzaamheden?

A. In koken en innaken.

5464. *V.* Hoe lang wordt er gewerkt?

A. Dat varieert. In de erwtentijd beginnen wij wel om 6 uur, maar het gebeurt ook, dat wij eerst om 7 uur, soms eerst om 8.30 aanvangen. Wij hebben 3maal een rust van $\frac{1}{2}$ uur en een van een uur. De werkelijke arbeidsduur is $8\frac{1}{2}$ uur.

5465. *V.* Werd er vóór de invoering van de arbeidswet langer gewerkt?

A. Wel zeker, toen werd het wel 9 uur.

5466. *V.* Gebeurt dat nu niet meer?

A. O neen, dat mag niet meer.

5467. *V.* Zijt gij blij, dat die verandering gekomen is?

A. Ja, men heeft meer rust, maar het is ook weer minder geld.

5468. *V.* Zijt gij gehuwd?

A. Ja.

5469. *V.* Hebt gij een talrijk gezin?

A. Ja, ik heb 12 kinderen gehad, 9 zijn er nog in leven en allen thuis.

5471. *V.* Hoe stelt gij het in den tijd, dat gij uit werken gaat, met uw huishouden?

A. Ik heb een kennis, die altijd bij mij thuis is en dan voor het huishouden zorgt. Anders zou ik een meid moeten hebben en dat gaat niet.

5472. *V.* Wat doet uw man?

A. Hij is aanspreker, maar er zijn tegenwoordig niet veel dooden in Haarlem.

5473. *V.* Werken er nog andere gehuwde vrouwen bij den heer De Breuk?

A. Ja.

5474. *V.* Die ook kinderen hebben?

A. Ja.

5475. *V.* Hoe stellen die het met haar huishouden?

A. Dat weet ik allemaal zoo niet. Ik ken die menschen niet zoo particulier. Ik denk, dat zij wat rijst opzetten of het eten van te voren klaar maken en dit warm houden.

5476. *V.* En wat doen zij met de kinderen?

A. Wie er 2 of 3 heeft, brengt ze naar een buurvrouw; ook gaan ze wel naar die bewaarschooltjes.

5477. *V.* Scheelt het veel in de verdiensten, dat gij nu ten gevolge van de arbeidswet vroeger uit moet scheiden?

A. Ja, want ik heb 15 cents per uur.

5478. *V.* Hoe worden de andere vrouwen betaald?

A. Er zijn werkzaamheden, die per uur worden betaald, maar er zijn er ook, die per mud of per pond worden berekend. Elke vrouw verdient zoo wat 8 à 9 cts. per uur.

5479. *V.* Wat gelooft gij, dat de meening van de andere vrouwen is? Zouden zij liever hebben, dat de wet er niet was, zoodat zij langer konden werken en wat meer verdienen, of gaan zij liever wat vroeger naar huis, al verdienen zij dan ook wat minder?

A. Ik ben er blij om, dat het zoo is, want nu heb ik

een menschelijker leven. Anders kwam ik eerst om half tien thuis en moest er 's morgens vroeg weer uit; het is nu beter voor een mensch zijn lichaam.

5480. *V.* Hoort gij niet door de anderen wel eens zeggen: «ik wilde, dat die wet ons maar met rust had gelaten»?

A. Neen, zij zijn blijde, dat zij op een bepaalden tijd moeten eindigen.

5481. *V.* Zijn er in het geheel geen jonge meisjes?

A. Neen.

5482. *V.* Doet gij in den anderen tijd van het jaar ook andere werkzaamheden, of blijft gij dan rustig thuis?

A. Dan blijft ik rustig thuis.

5483. *V.* Werken de andere vrouwen dan elders?

A. Ja, die gaan 's winters in de soepkokerij, of in gestichten aardappelen schillen en groenten schoonmaken, of zij gaan uit werken.

5484. *V.* Het grootste gedeelte van het personeel werkt dus het geheele jaar door, al is het ook niet in deze fabriek?

A. Ja.

5485. *V.* Hoe talrijk is het personeel?

A. In den erwentijd zijn er 30 vrouwen, maar anders ongeveer 20.

5486. *V.* En hoe groot is het mannelijk personeel?

A. Er zijn slechts twee blikslagers.

5487. *V.* Werken die in een afzonderlijk lokaal?

A. Zeker.

A. UITENBOSCH, geb. PAAUW.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Marie Verzijlberg**, oud 20 jaar,
naaister bij de firma N. Weill,
te Haarlem.

5488. De **Voorzitter**: Werkt gij op een atelier?

A. Ja.

5489. *V.* Met een groot aantal meisjes?

A. 14 of 15.

5490. *V.* Van welken leeftijd zoowat?

A. De oudste is 23, de jongste 16 jaar.

5491. *V.* Is er geen beneden de 16 jaren?

A. Neen.

5492. *V.* Er zijn er toch wel beneden de 16 jaren geweest?

A. Ja.

5493. *V.* Is het een loevallige omstandigheid, dat dit nu niet het geval is?

A. Ja.

5494. *V.* Hoe is de werktijd geregeld?

A. Van des morgens achten tot des avonds achten.

5495. *V.* Gij gaat naar huis om te eten?

A. Ja, van éenen tot half drie.

5496. *V.* Hebt gij nog meer rusttijden, of pikt gij overigens den geheelen dag door?

A. Neen, om half vijf drinken wij thee.

5497. *V.* Gij werkt dus feitelijk 10 uren?

A. Ja.

5498. *V.* Wordt het in den drukken tijd niet langer?

A. Ja, dan wordt het wel eens 10 uur 's avonds nooit.

5499. *V.* Wat is bij u de drukke tijd?

A. Paschen, Pinksteren en het winter-seizoen.

5500. *V.* Is het dit jaar ook wel gebeurd, dat gij tot 10 uur hebt gewerkt?

A. Ja wel.

5501. *V.* Weet gij ook, of de heer Weill daarvoor permissie aanvroeg?

A. Ja, dat heeft hij ons altijd gezegd.

5502. *V.* Hebt gij dezen winter de geheele week geregeld tot 10 uur gewerkt?

A. Neen, om de andere week.

5503. *V.* Werd het nooit later dan 10 uur?

A. Neen.

5504. *V.* Gij werkt al een paar jaar bij den heer Weill, niet waar?

A. Ja.

5505. *V.* Hoe ging het vroeger met dat late werken?

A. Toen werkten wij dikwijls het geheele jaar door tot 10 uur 's avonds.

5506. *V.* Toen ook nooit later?

A. Ja, wel een enkelen keer tot 12 uur, 4- of 5maal op een winter.

5507. *V.* Werkt gij ook wel eens 's Zondags?

A. Neen. Dat is nooit gebeurd.

5508. V. Werkt gij 's avonds niet nog thuis voor
A. Neen.
5509. V. Ook niet voor anderen?
A. Neen.
5510. V. Vindt gij het prettig, dat gij nu korter werkt dan vroeger?
A. Ja.
5511. V. Vindt uwe moeder het ook goed?
A. Zeker.
5512. V. Komt gij er nu meer toe dan vroeger om huishoudelijk werk te verrichten?
A. Ja, vroeger toen ik om 10 uur thuis kwam, had ik daar geen lust in, maar tegenwoordig wel.
5513. V. Werkt gij op stuk?
A. Neen, wij worden per week betaald. Ik verdien f 3, er is eene juffrouw, die f 6, eene, die f 1 verdient (zij is 20 jaar, doch is er pas laat bij gekomen), eene, die f 4.50, eene, die f 3.50, en eene, die f 1.50 heeft. De twee jongsten verdienen niets.
5514. V. Indien gij nu tot 10 uur 's avonds werkt, wordt gij dan extra per uur betaald?
A. Ja, ik krijg 10 ct. per uur, anderen krijgen meer of minder; dit varieert tusschen 5 en 15 ct. per uur.
5515. V. Dus verdient gij nu minder dan vroeger?
A. Ja.
5516. V. Zijt gij des ondanks blij, dat de werktijd korter is?
A. Zeker en de anderen ook.
5517. V. Is er geen een, die zegt: « ik wou, dat ze maar met die wet waren thuis gebleven »?
A. Neen.
5518. V. En wat zou de heer Weill zelf zeggen?
A. Die zou het wel anders om willen.
5519. V. Is er na de wet meer personeel gekomen?
A. Neen, alleen helpen de 2 dochters af en toe.
5520. V. Hoe komt gij dan toch met het werk klaar? Door harder te werken en wat minder te babbelen?
A. Ja.
5521. V. Wat woog bij u het zwaarst, de vermoeienis of het gemis aan vrijen tijd?
A. De vermoeienis; het is, hoewel de kamer ruim is, voor zooveel meisjes toch benauwd, omdat wij, als er wind is, de ramen moeten sluiten.
5522. V. Er is toch zeker wel een middel om frissche lucht te krijgen?
A. Daarin voorziet alleen een luchtgat in de hoogte, dat hinderlijk is om den tocht op het hoofd.
- Enquête.—Haarlem.*
5523. V. Gij werkt zeker met de machine ook; hoeveel uren wel?
A. Dat is erg ongelijk.
5524. V. Zijn er wel meisjes, die 's avonds nog voor anderen werken?
A. Dat geloof ik niet.
5525. V. Kent gij meisjes van andere winkels?
A. Ja, van den winkel van Mej. Sonnemans, maar daar werd nooit langer gewerkt dan tot 8 uur.
5526. V. Hoe komt dat?
A. Ik denk, omdat daar minder werk was.
5527. V. Kent gij geen ateliers, waar later gewerkt wordt?
A. Neen.
5528. V. Hebt gij ons verder nog iets mede te deelen?
A. Niet anders, dan dat ik graag wat meer zou verdienen.
5529. V. Weet gij wat er op andere ateliers wordt verdiend?
A. Neen.
5530. V. Is het in Haarlem geen gewoonte om thuis te werken voor een atelier?
A. De heer Van der Laan laat dat wel doen.
5531. V. En wordt daar meer mede verdiend?
A. Ja.
5532. V. Zijn die bekwamer?
A. Dat weet ik niet.
5533. V. Waaraan ligt het dan, dat zij meer verdienen?
A. Ik weet het niet.
5534. V. Wat doet uw vader?
A. Die is schoenmaker.
5535. V. Werkt hij voor zich zelf?
A. Ja.
5536. V. Hoe gaat het hem daarbij?
A. In den regel goed, maar hij is nu al 7 weken ernstig ziek.
5537. V. Werkt hij voor klanten of voor een baas?
A. Voor klanten; niets dan reparatiewerk.
5538. V. Weet gij hoeveel uw vader 's weeks verdient, als hij gezond is?
A. Dat is verschillend; de eene week meer dan de andere, maar vader is ook nog lijkdager.
5539. V. Heeft uw vader altijd voor zich zelf gewerkt?

A. Ja.

5540. *V.* Zijt gij met uw vader de eenige kostwinners van het gezin?

A. Ja, want door slapte is mijn broer van 17 jaar buiten werk; die verdiende anders als behanger f 2.50 's weeks. Mijne zuster dient.

M. VERZIJLBERG.

A. KERDIK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Hendrik Hubertus Van Bilderbeek Jr.**, oud 33 jaar, ledikant- en kamerbehangen, te Haarlem.

5542. De **Voorzitter**: Werk gij als knecht of als patroon?

A. Sedert 5 jaar werkt ik op mij zelf.

5543. *V.* Hebt gij nog personeel onder u?

A. Neen, een paar jaar heb ik eens een jongen gehad, maar den laatsten tijd werk ik alleen.

5544. *V.* Kunt gij op die wijze nog al goed aan uw brood komen?

A. Ja wel, maar ik heb ook nog wat bijverdiensde.

5545. *V.* Wat dan?

A. Ik ben aanspreker bij de Haarlemsche begrafenisvereniging.

5546. *V.* Dus gij werkt niet geregeld in uw vak?

A. Wel zeker, maar dat doe ik er bij.

5547. *V.* Hoe zijt gij er toe gekomen om u voor u zelf te vestigen?

A. Ik ben jaren lang bij den heer Oosten in de Anegang als knecht werkzaam geweest, maar een jaar of 5 geleden kreeg ik verschil met hem, en toen ben ik tegen Augustus op een nonchalante wijze ontslagen. Ik begreep toen, dat ik in die slappe maanden geen patroon meer zou kunnen krijgen, en toen ben ik maar voor mij zelf begonnen.

5548. *V.* Wat verdient gij bij den heer Oosten?

A. 17 cents en later 20 cents per uur, maar zoodra het slapper werd, heeft hij mij trachten te zoeken en mij gedaan gegeven om een ver gezochte reden?

5549. *V.* Wat was die reden?

A. Zooals ik zeide, had de patroon mij 20 cents per uur gegeven, en wel omdat ik gedurende 14 dagen, dat hij op reis was, tot zijn tevredenheid de zaak had geleid. Nu had ik bemerkd, dat, toen de drukke tijd afgevoeren was, hij die 20 cents per uur te veel vond. De werkuren, die van 6 uur 's morgens tot 8 uur 's avonds waren, werden toen veranderd in 7 uur 's morgens tot 7 uur 's avonds, zoodat ik per week niet meer loon ontving, dan vroeger met 17 cents.

Nu had de patroon achter zijn huis een ander huis gekocht en wij moesten tijdelijk in een pakhuis gaan werken, omdat onze werkplaats afgebroken moest worden. Dat pakhuis kwam uit in een gemeenschappelijke poort, waarin ook tonnen, vaten en manden stonden. Nu hadden wij een paar jongens van 14 en 16 jaar. Zooals jongens zijn, gooiden zij wel eens met vaten en tonnen, ofschoon ik het hun verbood. Toen ik nu op een Zaterdagmorgen aan den winkel kwam, stond mijn patroon mij te wachten en gaf mij een vreeselijk standje, en zeide mij o. a.: «zijt gij een vader van kinderen en kunt gij geen orde houden, zoodat de burenen komen klagen over het spektakel? Kunt gij de jongens niet in een hoek donderen? Gij zijt een mooie chef van een werkplaats!» Den volgenden dag, nog wel een Zondag, ontving ik een brief over de post met het bericht, dat ik en als chef en als knecht ontslagen was.

5550. *V.* Heb ik goed begrepen, dat gij met ingang van dien dag zelf ontslagen werdt, terwijl er niets was voorafgegaan dan hetgeen gij verteld hebt, en zonder dat er grove, misplaatste woorden van uw kant gevallen waren?

A. Ja. Daar het Augustus was en ik dus geen nieuwen patroon zou hebben kunnen krijgen, bleef ik maar zookalm mogelijk en liet ik mijn patroon stilletjes praten.

5551. *V.* Kwam het meer voor, dat menschen door uw patroon op stel en sprong ontslagen werden?

A. Zeker, want hoewel hij het vak zelf niet kende, had hij voor zijn knechts geen greintje respect.

5552. *V.* Hebt gij niet bijgewoond, dat werklieden even weinig achting voor hun patroon aan den dag legden en weggingen zonder behoorlijk te waarschuwen?

A. Ja wel. Vooral wanneer zij minder aangenaam behandeld werden in den slappen tijd, zeiden zij in den drukken tijd wel eens plompverloren, dat zij den volgenden dag weggingen.

5553. *V.* Vindt gij dat niet even afkeurenswaardig?

A. Zeker, het is verre van netjes.

5554. *V.* Hoe lang werd er in den drukken tijd gewoonlijk gewerkt?

A. Van 's morgens zessen tot 's avonds 11 uur.

5555. *V.* Werd er wel eens 's nachts doorgewerkt?

A. Als het zeer druk was, gebeurde dit wel eens, maar toch zelden.

5556. *V.* Gebeurt het bij andere patroons meer dan bij den heer Oosten?

A. Dit wil ik niet zeggen. Over het algemeen laten de patroons liever een Zondag werken. Er wordt dan dikwijls tot 1 uur 's Zondags gewerkt, en sommigen verlangen zelfs, dat men tot 8 uur werkt. Indien men bezwaar maakt, loopt men groote kans na den drukken tijd gedaan te krijgen.

5557. *V.* Geloofst gij, dat de werklieden liever 's nachts dan 's Zondags werken?

A. Over het algemeen wel, en toen ik nog knecht was, zou ik het ook geprefereerd hebben. Ik had er tegenzin in om 's Zondags in mijn werkpak en met mijn gereedschap langs 's heeren straten te gaan.

5558. *V.* Was dat uw hoofdbezwaar?

A. Wanneer men 6 dagen werkt, mag men den zevenden wel rusten.

5559. *V.* Gebeurt dat Zondags- of nachtwerk alleen in gevallen, waarin het naar uw oordeel niet anders kan?

A. Het kan slecht anders. Er zijn eenige weken van woedende drukte, en daarna zoekt men naar werk.

5560. *V.* De baas wordt in dien drukken tijd door zijn klanten gedreven en gedwongen, niet waar?

A. Ja. De klanten denken er niet over. Er wordt in dien tijd dan ook heel wat werk afgeroffeld, dat beter gedaan had moeten worden.

5561. *V.* Is er wel eens over gedacht door de knechts, om op dien misstand van buitensporig arbeiden, gedurende een zekeren tijd, het publiek, d. i. de klanten, opmerkzaam te maken?

A. Ik heb er wel eens met de klanten van den patroon over gesproken. Als een dame met Pinksteren niet geheel op orde is, kan het haar voor het heele jaar niet meer schelen.

5562. *V.* Het zou dus een groot geluk zijn, als er wat op gevonden kon worden, om het werk meer gelijkelijk over het heele jaar te verdeelen?

A. Een groot geluk, want bij het hard werken voor den patroon wordt de man, die aan den langen, slappen wintertijd denkt, nog voortgezweept door de zucht, om van dien tijd te halen wat er te halen is, en dikwijls gebeurt het, dat hij dan nog drie nachten in de week doorwerkt aan eigen karweitjes. Want na Pinksteren is alles gedaan.

5563. *V.* Bedoelt gij dat 's nachts doorwerken in dien zin, dat er van naar bed gaan in het geheel niets komt?

A. Zeker, en dat is dan maar het best, want als iemand om 10 of 11 uur van zijn patroon komt, daarna voor zijn eigen begint, en daarmede bezig is tot 3, 4 uur, en hij moet om 6 uur weder aan den winkel zijn, dan doet hij verstandig met niet voor die paar uren naar bed te gaan, want als het lichaam eenmaal rust krijgt, komt er van opstaan niets.

5564. *V.* Men is dan zeker niet alleen uitgeput, maar voert dan den anderen dag waarschijnlijk ook niet de helft uit van hetgeen men anders doet?

A. Dit spreekt van zelf; ik ben niet een van de tragen, maar als ik na zoo'n drukke week 's Zaterdagavond te bed ging, dan had ik 's Zondags veel moeite om er weer uit te komen.

5565. *V.* Werkt gij thans in dien drukken tijd ook op die wijze?

A. Als ik zie, dat ik mijn lichaam te kort zou doen, neem ik het werk liever niet aan.

5566. *V.* Hoe lang werkt gij dan het langste?

A. Van 's morgens 6 tot 's avonds 10 uur.

5567. *V.* In den slappen tijd hebben de patroons waarschijnlijk geen voldoende werk voor hun knechts. Hoe gaat het dan?

A. Na Pinkster is het eenige werk nog eens bij verhuizing en gordijnen en kleeden vernaaien, maar anders is er tot Februari geen werk haast.

De groote drukte in het voorjaar komt vooral hierdoor, dat met de schoonmaak samenvallen vele verhuizingen tegen 1 Mei. Als deze, in plaats van met Mei, 1 Augustus plaats hadden, zou dat voor ons vak een groote stap ten goede kunnen genoemd worden. Ik weet wel, dat dit niet zoo gemakkelijk te veranderen is, omdat het meer samenhangt met het belastingjaar, dat van Mei tot Mei loopt; maar daarin zou kunnen worden voorzien, door het van Augustus tot Augustus te stellen. Dat zou voor mijn vakgenooten van groot belang zijn.

5568. *V.* Tot welken duur wordt in den slappen tijd de arbeid beperkt per dag?

A. Dat is verschillend. Er zijn er, die laten verzuimen, maar er zijn er ook, die 6 en 10 uren laten werken.

5569. *V.* Zijn er niet ook, die hun knechts in dienst houden, hoewel zij er geen voldoende werk voor hebben?

A. Ja wel, sommige klanten vragen het volgend jaar altijd den knecht terug, dien zij op karwei hebben gehad; zoo doende moet de patroon ze wel houden.

De firma Pander stelt er prijs op om steeds hetzelfde volk te houden; die laat 's winters ook 10 uren werken, maar dat is een groote zaak, daar kan voor het magazijn gewerkt worden.

5570. *V.* In den regel loopen dus de verdiensten van de behangersknechts zeer uiteen?

A. Ja.

5571. *V.* Hieldt gij wel eens aantekening van hetgeen gij gemiddeld per jaar verdient?

A. Ja wel, dat heb ik wel gedaan. Bij den heer Oosten b.v. verdiende ik ongeveer f 550 's jaars.

5572. *V.* Is dat een hoog cijfer in uw vak?

A. Ja.

5573. *V.* Niet in vergelijking met een kruk, maar met een bekwaam werkman?

A. Alleen een behangersknecht, aan wien men alles in de hand kan geven, kan dat verdienen.

5574. *V.* Is het aantal van dezen betrekkelijk gering?

A. Zij zijn niet rijkelijk vertegenwoordigd.

5575. *V.* Hadt gij de gewoonte in de goede weken wat ter zijde te leggen voor de slechtere tijden?

A. Ja.

5576. *V.* Maaktet gij dan gebruik van de spaarkas van «des Werkmansvriend»?

A. Neen, van de spaarbank der Maatschappij «Tot Nut van 't Algemeen».

5577. *V.* Was het uwe gewoonte in het najaar daarvoor winterprovisie op te doen?

A. Ja, en dan kon ik met mijn loon rondkomen.

5578. *V.* Zoodat gij, wanneer de winter achter den rug was, vrij waart van schuld?

A. Ja. Maar mijn gezin is niet groot; een behangersknecht met een gezin van 6 kinderen zou dat moeilijk kunnen doen.

5579. *V.* Hadt gij veel vakgenooten, die in den goeden tijd oplegden voor den volgenden winter?

A. Niet veel. Het is treurig, maar over het algemeen is de toestand van de werklieden zóó, dat zij veel bij den dag leven. Hebben zij een goede week gehad, dan nemen zij het er goed van.

5580. *V.* Nemen zij het er ook wel goed van voor persoonlijk gebruik, zóódat het gezin er niet in deelt?

A. Ook dat gebeurt.

5581. *V.* Geloofst gij, dat het lange werken aanleiding geeft tot misbruik van sterken drank?

A. Ik geloof ook wel, dat zij, wanneer zij een zeer langen dag gewerkt hebben, eerder geneigd zijn om in een kroeg te loopen dan bij een normalen arbeidsdag.

5582. *V.* Worden er in uw vak jongens gebruikt?

A. Ja.

5583. *V.* Werken die in den drukken tijd, thans nog, ook zoo lang mede?

A. Daarop kan ik geen rechtstreeksch antwoord geven, omdat ik zelf geen jongens gebruik en bij de invoering van de arbeidswet reeds voor mij zelve werkte.

5584. *V.* Hoort gij er wel eens over spreken, dat het nu toch nog gebeurt?

A. Dat wel, maar bepaalde namen zou ik niet kunnen noemen.

5585. *V.* Blevden de jongens vóór de invoering van de arbeidswet wel eens des nachts medewerken?

A. Niet langer dan tot 11 uur, omdat de ouders er meest tegen waren.

5586. *V.* Keurt gij het langer werken van jongens zeer af?

A. Sterk.

5587. *V.* Zijt gij geen lid van eene werklieden-vereeniging?

A. Ik ben secretaris der afdeling «Haarlem», van het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond.

5588. *V.* Is door die afdeling nooit werk gemaakt van overtredingen, waarvan gij wel eens hebt hooren spreken?

A. Meermalen ben ik bij den heer Struve geweest, die altijd behoorlijk nota genomen heeft van de aanwijzingen, die ik hem gaf.

5589. *V.* Hebt gij nog over het een of ander met ons te spreken?

A. Ja, ik zou wenschen, dat patroon en werkman zich bij contract met elkander verbonden, zoodat de werkman niet op stel en sprong kon ontslagen worden, behalve in gevallen van dronkenschap of oneerlijkheid. Een arbeidsraad zou dan moeten onderzoeken, of die gevallen werkelijk aanwezig waren. Wanneer ik bijv. destijds niet zoo doortastend was geweest, zou ik, om een nietige en vergezochte reden weggezonden zijnde, honger hebben kunnen lijden.

5590. *V.* Gij zoudt in elk geval wenschen, dat, behoudens ernstige reden, de patroon niet op stel en sprong den werkman kon ontslaan, en omgekeerd evenmin de werkman kon wegloupen?

A. Ja.

5591. *V.* Gij zoudt zeker willen, dat de patroon, wanneer hij den werkman onverwachts ontsloeg, hem een zekere schadeloosstelling gaf, en omgekeerd?

A. Ja.

5592. *V.* Zal zich echter bij schending van zulk een contract de moeilijkheid niet voordoen, dat de werkman wel weet, dat de patroon schadeloosstelling kan geven, doch dat van zijn kant de patroon weet, dat er van den werkman niets te halen is?

A. Ja, dat is mij nooit opgevallen. Er moest dan ook een scheidsgerecht bestaan, dat in dergelijke gevallen uitspraak deed.

5593. *V.* Stel eens, dat een zóódanige contractregeling tot stand kwam, dat de werkman één week loon cautie moest stellen, bijv. door elke week een klein gedeelte van zijn loon te laten staan, zoudt gij dit dan goedkeuren?

A. Daar zou ik sterk voor zijn. De patroon zit er ook mede, wanneer een werkman, dien hij altijd goed behandeld heeft, hem op stel en sprong in den steek laat. De patroon is alsdan volkomen in zijn recht om dat niet in den haak te vinden.

5594. *V.* Gij spraakt van een arbeidsraad. Als zulk een lichaam geen beslissende macht bezat, maar alleen ten doel had langs minnenlijken weg geschillen, zoo mogelijk, op te lossen, zoudt gij daarvan dan heil verwachten?

A. Het zou een stap op den goeden weg zijn.

5595. *V.* Wij hebben echter door meer dan één hooren zeggen: «heel aardig, maar dat samen zitten van patroon en werkman beteekent niets, want de laatste zal dan toch niet voor zijn opinie durven uitkomen». Geldt dat bezwaar voor u ook?

A. Neen, er zijn, vreesachtige werklui; maar wat recht en billijk is, mag gezegd worden. Zulk een algemeen wantrouwen tegen werkgevers koester ik niet. Ook daaronder vindt men rechtschapen menschen zoowel als minder goedgezinden, die wel eens, naar aanleiding van verklaringen van knechts, spijkers op laag water zouden kunnen zoeken. Maar dat is geen reden om een overwegend bezwaar tegen dat samen zitten te hebben.

5596. *V.* Wordt die denkwijze, geloofst gij, vrij algemeen in uw kring gedeeld?

A. Ja.

5597. *V.* Hebt gij thans nog iets mede te deelen?

A. Ja Mijnheer. Ik ben al 8 jaren bestuurder van een gecombineerde schilders- en behangersknechts-vereeniging, die uitstekend werkt. Nu heb ik er dikwerf over gedacht, waarom in een stad als Haarlem, bij gebrek aan verzekering van Staatswege, van een ondersteuningfonds, als het onze is, zoo weinig menschen lid worden.

Ik heb er dikwijls over gedacht, of niet van hooger hand daar pressie op uit te oefenen zou zijn, want vele werklieden denken maar: «als ik ziek wordt, heb ik het gasthuis», en over het gezin wordt niet gedacht, terwijl

men voor een kleine contributie zich ondersteuning zou kunnen verzekeren.

5598. V. Hebt gij eenig denkbeeld omtrent de wijze, waarop het loetreden tot ziekenfondsen zou kunnen worden bevorderd?

A. Ik meende, dat de Commissie van enquête daar op zou kunnen werken.

5599. V. De Commissie stelt alleen een onderzoek in en vraagt de voorlichting van de getuigen; weet gij dus een weg om het door u beoogde doel te bereiken, dan zullen wij gaarne uwe uiteenzetting vernemen.

A. Neen; maar grootendeels is de onverschilligheid de reden van het niet in fondsen gaan.

5600. V. Is er nog iets, waarop gij onze aandacht wenscht te vestigen?

A. De behangerswerkplaatsen moeten nog al te wenschen overlaten.

5601. V. Uit een gezondheids oogpunt?

A. Ja, er is veel stof en niet genoeg licht en lucht.

5602. V. Kunt gij ons van die werkplaatsen noemen?

A. Ik heb maar bij twee patroons gewerkt, zoodat ik alleen die werkplaatsen uit eigen aanschouwing ken. De localiteit van Oosten liet in der tijd veel te wenschen over, maar zij is veranderd, dus nu zal het daar wel beter zijn.

5603. V. Hebt gij wel eens hooren spreken over de werkplaats van den heer Bronkhorst?

A. Ja, het heele bovenlokaal is een werkplaats, zoodat behangerij en beddenmakerij in dezelfde werkplaats wordt uitgeoefend; dat is met het stof van veeren heel benauwd.

5604. V. Hebt gij hooren klagen over het ontbreken van behoorlijke ventilatie aldaar?

A. Ja wel.

5605. V. Ons is door een getuige gezegd, dat het vereenigingsleven, onverschillig van welke richting, voor de werklieden ongetwijfeld een middel blijkt tot bestrijding van drankmisbruik. Geloof gij dat ook?

A. Dat kan ik volkomen beamen. Leden van het Werkliedenverbond, leden van den sociaal-democratischen bond, of van welke richting, menschen die verder kijken dan hun neus lang is en zich op de hoogte van het vereenigingsleven stellen, krijgen hoe langer hoe meer een afkeer, niet alleen van misbruik, maar ook van gebruik van sterken drank. Zij begrijpen, dat hoe minder zij drinken of uitgaan, hoe beter dit voor hen is.

H. H. VAN BILDERBEEK JR.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJMAARDS. Adj.-secretaris.

Verhoor van **Catrina Wilhelmina Christina Negrijn**, geb. Den Hartogh, oud 58 jaar, arbeidster bij den bloembollenhandelaar H. Polman Mooi, te Haarlem.

5606. De Voorzitter: Wat is uw man?

A. Kleermaker.

5607. V. Werkt hij thuis of op een winkel?

A. Hij werkt in het burgerweeshuis.

5608. V. Wat verdient hij daar?

A. / 9 per week.

5609. V. En gij, werkt gij het geheele jaar?

A. Neen, van ongeveer 15 Juni tot einde September, begin October.

5610. V. Werkt gij in dien tijd geregeld elken dag?

A. Ja.

5611. V. Wat verdient gij dan?

A. / 3.60 in de 6 dagen.

5612. V. Wordt dat loon aan alle vrouwen betaald?

A. Ja.

5613. V. Zijn er vele vrouwen bij den heer Polman Mooi?

A. Voor het pellen zijn er 20, en als het pellen afgelopen is, voor het pakken 7. Ik doe aan beide mee.

5614. V. Welken tijd van den dag werkt gij?

A. Van 's morgens 6 tot 's avonds 7 uur.

5615. V. Blijft gij dan den geheelen dag?

A. Neen, wij gaan van half negen tot negen uur naar huis om een boterham te eten, en van half twaalf tot half twee om het eten te koken. Bij het pellen hebben wij nog rust van 's middags 3 uur tot half vier, en bij het pakken van 5 uur tot 6 uur. Wij werken dus 9 uren in het geheel.

5616. V. Woont gij vlak bij?

A. Ja, want anders zou ik wel bij den heer Groenewegen gaan, daar verdienen de vrouwen f 0.75 daags, met een half uurtje langer werken, en anders dezelfde rusttijden.

5617. V. Wordt het 's avonds nooit later?

A. Neen, wij gaan om 7 uur altijd heen. Mijnheer heeft wel willen hebben, dat wij om één uur zouden terug komen, in plaats van om half twee, maar wij hebben ons daar tegen verzet, want wij kunnen in korter tijd niet het eten koken, en om voor 60 cent op brood te werken, dat gaat niet.

5618. V. Nu hebt gij intusschen zeker behoorlijk tijd om uw potje te koken?

A. Zooveel hebben wij niet te koken.

5619. V. Hebt gij kinderen?

A. Drie. Twee zijn er getrouwd. De jongste, die nog in huis is, is 19 jaar oud.

5620. V. Deedt gij, toen uwe kinderen klein waren, dat werk ook al?

A. Neen, ik doe het pas zes jaren.

5621. V. Zijn er andere vrouwen, die kleine kinderen hebben?

A. Geen heel kleine, het jongste kind is zes jaar.

5622. V. Wie zorgt er dan tehuis voor de kinderen?

A. Dat kind van 6 jaren gaat op school.

5623. V. En 's morgens vroeg?

A. Dan is er een ander meisje, dat op haar past.

5624. V. Zijn de heeren Polman Mooy en Groenewegen de eenigen in het vak te Haarlem?

A. Neen, maar er werken niet overal vrouwen. Bij de heeren Krelage en Jansen b. v. niet, bij den heer Tubbergen wel.

5625. V. Als een vrouw, die bij een anderen patroon in het vak werkt, kleine kinderen heeft, hoe gaat het dan met die?

A. Dan past, denk ik, eene oude vrouw er op.

5626. V. Hebt gij er nooit van gehoord, dat kinderen in zoo'n geval bij een buurvrouw ondergebracht worden?

A. Neen.

5627. V. Zit gij allen bij elkaar in één lokaal?

A. Ja, in de werkplaats, aan een lange tafel.

5628. V. Dat gaat er zeker gezellig toe, want men kan pellen en babbelen tegelijk, is het niet?

A. Ja, maar dat mag niet. Het was te wenschen, dat de schoolmeester zooveel orde onder zijne kinderen had als de heer Mooy onder ons. Wij zijn zoo stil als een muis, als hij aankomt.

5629. V. Maar de heer Mooy komt toch niet altijd aan?

A. Neen, maar er zijn er 4. Wanneer wij praten zegt hij: «het is hier geen koffiehuis».

5630. V. Dat zegt hij misschien gekscherend?

A. Neen, hij meent het.

5631. V. Is het personeel vast?

A. Wij zijn allemaal zoet en maken, dat we er blijven.

Verleden week was er een vrouw, die 's middags een schoft was weggebleven. Mijnheer zei toen: «dat mag niet, dat reken ik voor een halven dag», waarop zij antwoordde: «als ik dat had geweten, was ik weggebleven».

5632. V. Hebt gij haar toen uitgelachen?

A. Ja, maar op straat.

5633. V. Worden er boeten toegepast?

A. Ja, maar wij maken wel, dat we ze toch niet krijgen. Wij moeten om half twee binnen zijn en wachten buiten op elkaar. Wanneer er nu een te laat komt en zij ziet niemand meer buiten, dan gaat zij naar huis, want anders moet ze een schoft voor niets werken.

5634. V. Mag zij dan maar een geheele schoft weg blijven?

A. Ja, daar zegt mijnheer niets van. 's Zaterdags wordt het dan natuurlijk niet uitbetaald.

5635. V. Kan men weg blijven zonder te waar-
schuwen?

A. Ja.

5636. V. Zijn er ook vrouwtjes, die, in dat vak werkzaam zijnde, den overigen tijd van het jaar wat anders doen?

A. Er zijn er, die dan wel uit werken gaan, maar mijn huishouden laat dat niet toe.

5637. V. Legt gij van die f 3.60 nog iets weg voor het overige van het jaar of gaat alles op?

A. Neen; iets schiet er bij in, omdat alles wat «haast je rep je» gaat, en je huishouden dan wel wat meer kost. Maar f 2.50 bewaar ik wel in de week voor steenkolen en aardappelen in den winter.

5638. V. Werken er bij den heer Polman Mooy ook meisjes?

A. Neen.

5639. V. Wil uw patroon die niet in dienst hebben?

A. Dat geloof ik wel, maar zij doen zich niet op.

C. W. C. NEGRIJN, geb. DEN HARTOGH,

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJAARDS, Adj.-secretaris.

ZITTING VAN VRIJDAG 21 AUGUSTUS 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

VISSER.

Verhoor van **Johan August Carl Schröer**, oud 29 jaar, directeur van de broodfabriek „de Volharding“ en chef de bureau van de Haarlemsche Katoenmaatschappij, te Haarlem.

5640. De **Voorzitter**: In uwe qualiteit van directeur der broodfabriek heeft de Commissie u verzocht haar voor te lichten. Wilt gij ons de geschiedenis van het ontstaan der broodfabriek „de Volharding“ mededeelen?

A. Gaarne.

Ongeveer 14 jaar geleden was het brood te Haarlem zeer duur, en bovendien was de qualiteit van het bruin brood niet van dien aard, dat zij aan de wenschen van het gros der arbeiders voldeed. Dit bruin brood is een soort van Zeeuwsch kropbrood, uitsluitend gemaakt van tarwe.

De oude heer Prévinaire, destijds directeur van de katoenmaatschappij, heeft toen eene gevestigde, kleine bakkerij in Haarlem gekocht om die te doen exploiteeren ten bate van zijn arbeiders. Hij verhuurde de zaak aan zijne arbeiders voor f 500, dat is ongeveer 4 % van den prijs, dien de zaak gekost had; en gaf hun zelf het beheer. De arbeiders hadden al een soort van coöporatie gevormd, doordien zij allen lid waren van het ziekenfonds, en het bestuur van dit fonds trad tevens op als bestuur van de broodfabriek, terwijl een van de employés op het kantoor de administratie voerde. Zoo liep de zaak eenige jaren, toen de administrateur stierf; toen werd ik, destijds 17 jaar, belast met het toezicht en de administratie. Tot dien tijd waren de prijzen van die bakkerij lager dan die van de andere bakkers te Haarlem, zoodat wij geen winst maakten van eenig belang. Op zeker tijdstip heb ik dan ook bepaald, dat de prijzen

even hoog zouden gesteld worden als die van de andere bakkers, en van dat oogenblik af nam het debiet zeer toe. Tot dien tijd meende het publiek, dat de fabriek alleen bakte voor de arbeiders van de katoenmaatschappij, en ook, dat het brood van minder qualiteit was, omdat het goedkooper werd verkocht. De zaak leverde nu meer winst en van lieverlede moesten wij haar uitbreiden. In 1886 stierf de toenmalige directeur van de katoenmaatschappij, de jonge heer Prévinaire, en kwam in zijn plaats de heer Van de Poll; dezen overtuigde ik van de noodzakelijkheid van uitbreiding.

Hij gaf om de zaak uit te breiden een krediet, en daarmee konden wij meer en meer het hoofd bieden aan de concurrentie, niet alleen wat den prijs maar ook wat de qualiteit betreft. Van dien dag werd de fabriek „de Volharding“ genoemd, werd de zaak steeds grooter en breidde zich zoodanig uit, dat er thans zijn 24 knechts met 70 depôthouders; oorspronkelijk waren er 2 knechts met 10 depôthouders. Hoewel dus het debiet grooter geworden is, hebben de resultaten niet beantwoord aan de verwachting, want de Haarlemsche Broodfabriek heeft de prijzen zóó gedrukt, dat er geen winst te maken was.

Het doel van de zaak is gewijzigd. Terwijl oorspronkelijk de geheele winst kwam ten bate van het ziekenfonds van de katoenspinnerij, is nu de winst in tweeën verdeeld: 50 % voor de arbeiders van de katoenmaatschappij, ter beslissing van den heer Van de Poll, en de andere 50 % voor de arbeiders, depôthouders, ambtenaren en directeur der fabriek. De winst is tot nu toe echter eene illusie, want de rekening sluit met een nadeelig saldo.

5641. V. Volgens de nieuwe regeling van 1886 komt dus niet meer de winst, zoo die er is ten bate van het ziekenfonds, maar is de eene helft bestemd voor

de arbeiders van de katoenmaatschappij, ter beslissing van den heer Van de Poll. Is er omtrent die andere helft, die aan het personeel der broodfabriek ten goede moet komen, eene bepaalde regeling gemaakt?

A. Ja, percentsgewijze is uitgedrukt hoeveel elke categorie krijgt.

5642. V. Gij zegt, dat het niet behalen van winst, uws inziens, te wijten is aan verlaging van de broodprijzen, zoodat in dit opzicht de fabriek gunstig gewerkt heeft voor de bevolking?

A. Ja.

5643. V. Heeft de fabriek ook gunstig gewerkt op de kwaliteit van het brood?

A. Zeker. Er is een periode geweest, dat wij, om winst te maken, de kwaliteit van het brood iets verminderd hebben. Maar dat was niet vol te houden, want de Haarlemsche Broodfabriek is de prijs gaan drukken en later de kwaliteit gaan verbeteren, zoodat wij dit ook wel moesten doen.

De kwaliteit is beter dan vóór 10 jaar; omdat onze fabriek meer provisie uitkeerde aan de depôt-houders dan de Haarlemsche Broodfabriek, zijn wij de kwaliteit iets gaan verminderen, hetgeen echter dadelijk gepaard is gegaan met vermindering van debiet.

5644. V. Vindt gij uw debiet hoofdzakelijk onder den werkenden stand?

A. Ja.

5645. V. Is de werkende stand over 't algemeen niet een belangrijke klant van de particuliere bakkers?

A. Neen, in hoofdzak van de beide fabrieken.

5646. V. Is er niet in de geschiedenis van uwe fabriek te gewagen van moeilijkheden, die ontstaan zijn door een verkeerde opvatting bij het personeel van de Katoenmaatschappij?

A. Ja. De fabriek werd oorspronkelijk gekocht door den heer Prévinaire en aan de arbeiders in exploitatie gegeven. Zij bemoeiden zich met allerlei zaken, waar zij geen verstand van hadden, en dit gaf aanleiding tot allerlei moeilijkheden met den meester-bakker. Ik heb het wel eens bijgewoond, dat zij dronken op de broodfabriek kwamen. Toen langzamerhand de zaak zich uitbreidde, wilde de heer Van de Poll haar steunen met zijn krediet, doch ik verzocht hem toen, mij in het belang van de zaak los te maken van de commissie van de arbeiders. Ik voor mij had door mijne betrekking aan de katoenmaatschappij wel niet zooveel last van hen, doch het personeel van de broodfabriek des te meer. De heer Van de Poll keurde dit plan goed. Hij riep een vergadering van de arbeiders bij elkaar en deelde hun het volgende mede:

„Het debiet is grooter geworden, kapitaal is er niet, het ziekenfonds heeft niets (dat was uitgeput door toelagen aan de vertrekkende arbeiders van „de Phoenix“, de vroegere weverij). Nu wil ik de zaak uitbreiden, maar dan moet ik ook vrij zijn in mijne handelingen. Ik zal de exploitatie overnemen, en de risico loopen, doch ik geef op mijn woord de verzekering, dat 50 % van de winst ten voordeele van ulieden zal komen en 50 % ten voordeele van het personeel der broodfabriek.”

Dit werd door de arbeiders eenparig goedgekeurd. Eenigen tijd later werd door den heer Van de Poll een zekere Bakker, een teekenaar, weggezonden, omdat hij niet vluggenoeg werkte. Acht dagen later stond toen in *Recht voor Allen* een artikel in den gewonen stijl, gericht tegen den heer Van de Poll en mij, waar de uitdrukking in voorkwam: „NB. de man, die ons de bakkerij afhandig heeft gemaakt.”

Ik heb toen op verzoek van den heer Van de Poll een vergadering van het personeel bijeengeroepen en daar uitgelegd, wat er gebeurd was. Iedereen heeft toen gezwegen.

Ik besloot daaruit, dat men de zaak had begrepen, maar na 8 dagen verscheen weder een artikel, vermeldende, dat ik was omgekocht door den heer Van de Poll; deze heeft daarop tegen Bakker een aanklacht wegens laster ingediend, met het gevolg, dat hij tot 14 dagen gevangenisstraf werd veroordeeld. Sedert hebben wij geen ontevredenheid onder de arbeiders bespeurd.

5647. V. Meenden niet de arbeiders der opgeheven katoenweverij, dat de broodfabriek hun eigendom was?

A. Men heeft zich op het kantoor weleens in dien geest uitgelaten; maar de lieden waren te overtuigen. Vroeger kwamen zij noode brood nemen, alleen waren ze te vinden bij het uitdeelen van steenkolen en levensmiddelen in het najaar; dwang te dien aanzien werkte ongunstig.

5648. V. Welke levensmiddelen bedoelt gij?

A. Spek en erwten; de winst werd tot aankoop daarvoor besteed. Er waren 3 klassen in het ziekenfonds: de eerste kreeg 1, de tweede 2 en de derde 3 pond spek, ongevraagd, of de menschen het al dan niet behoefden. Dat was bespottelijk, want menschen met f 20.— loon per week en zonder kinderen hadden dat niet noodig.

5649. V. Gij zeidet, dat destijds de bestuurders van het ziekenfonds en de bakkerij wel eens in beschonken toestand aan de broodfabriek kwamen; waren zij gekozen door het geheele personeel?

A. Ja.

5650. V. Geschiedden dus de keuzen ondoordacht?

A. Het lag veel aan de geheele organisatie van het ziekenfonds.

5651. V. Heb ik wel begrepen, dat de heer Van de Poll zich heeft verbonden om eventueele verliezen te dekken, maar uit de winsten de rente van zijn kapitaal te trekken?

A. Ik kreeg een rekening-courant; de heer Van de Poll bleef borg, daar hij den schijn niet wilde aannemen van eenig voordeel te genieten.

5652. V. Wie is thans eigenaar van het gebouw der fabriek?

A. De heer Prévinaire.

5653. V. De bedoeling is toch zeker om het verlies, dat nu geleden wordt, later uit eventueele winst aan te zuiveren?

A. Ja.

5654. V. Door een getuige is ons medegedeeld: 1°. dat in een periode van 14 dagen 176 tot 182 uren worden gewerkt;

2°. dat ieder man om de week op Zondag van middernacht tot 12 uur, of van 12 uur tot middernacht werkt, zoodat het personeel jaar in jaar uit nooit één geheel vrijen dag heeft. Is dat zoo?

A. Ja, en dat is heel treurig; maar alle pogingen om daarin verbetering te brengen hebben schipbreuk geleden op den onwil of de onmacht der Haarlemsche Broodfabriek, althans volgens de verklaringen van depôthouders, want officieel kan ik dat niet bevestigen.

5655. V. Welke pogingen zijn er dan wel gedaan?

A. Ik heb er over gesproken met den heer De Clercq, en deze heeft zich gewend tot den heer Sneltsjes, maar deze was van oordeel, dat het zoo erg niet was; dat de menschen er eenmaal aan gewoon waren, enz. Ik sprak dat tegen en zeide, dat ik het verschrikkelijk vond, maar wij konden het niet eens worden en de zaak bleef slepende. Toen hebben wij eene vergadering belegd van belanghebbenden, depôthouders en knechts van beide fabrieken en waarop ook de directiën van beide fabrieken, waren genoodigd. Die van de Haarlemsche broodfabriek is daar niet verschenen.

Nadat daarop de zaak van alle kanten was ingeleid en toegelicht, heb ik de opwelling van velen om door staking een einde aan den toestand te maken bestreden, op grond, dat er menschen genoeg beschikbaar zijn om voor de stakenden in te vallen, en heb ik het denkbeeld aanbevolen, dat in Leiden goede resultaten heeft opgeleverd, nl. een beroep op het publiek zelf. Dat heeft bijval gevonden en in dien geest zijn wij nu bezig. Berlang gaan er 10000 circulaire's rond, waarin een beroep gedaan wordt op het publiek, met uiteenzetting van de feiten, de gevolgen ervan en de middelen tot verbetering, en waarbij verder eenvoudig wordt gevraagd: onderteeken nevensgaand biljet, inhoudende het verzoek om op Zondag niet meer te bakken. Nu wil dit niet zeggen den geheelen Zondag, want dit is min of meer onmogelijk, en het middel zou ook erger zijn dan de kwaal, want dan zou men op Zaterdag zulk eene opeenhooping van bestellingen krijgen, dat zij onuitvoerbaar waren, zelfs bij een nog langeren arbeidsduur dan 18 uren, die nu reeds op dien dag geveerd wordt. Een groote verbetering zou reeds zijn, als van Zaterdag op Zondag niet gebakken werd, dan kon een ploeg uitscheiden Zaterdagmiddag om 2 uur en de de andere 's avonds om 8 uur. 's Zondagmiddags om 12 uur zou dan met een ploeg weder begonnen moeten worden, deze had dan den nacht en den Zondagmorgen vrij gehad; een deel van de andere ploeg zou 's avonds om 6 uur op moeten komen en het restant om 12 uur 's avonds.

Eenmaal dien weg opgegaan, zou men tot grootere verbeteringen kunnen komen, omdat men het publiek zal gewinnen aan het niet meer bakken op Zondag, zoodat men zal kunnen komen tot een geheel vrijen Zondag.

5656. V. Voorloopig wenscht gij dus slechts het versche Zondagmorgen-brood te laten vervallen?

A. Ja.

Enquête. — Haarlem.

5657. V. Gij zeidet zooeven: „wij moeten voorkomen een misschien nog grooter kwaad, nl. dat de arbeid op Zaterdag nog erger zou worden“. Wil dat nog wat nader toelichten.

A. Wanneer ik ook dadelijk het versche Zondagavond-brood laat vervallen, dan zou ik dat Zaterdagavond moeten bakken, en wat dit beteekent, moge u een voorbeeld doen zien. Onze bakkerij ligt tegenover eene Katholieke kerk. Nu waren er twee feestdagen. Ik meende, dat het rumoer van wagens, enz. wat stotend was voor de kerkgangers; ik zal, dus dacht ik, den eersten feestdag niet bakken. Ik heb dat toen in de courant geannonceerd en gezien, dat er Zaterdag maar steeds bestellingen kwamen. Het gevolg hiervan was, dat de werklieden 26 à 28 uren hebben moeten werken, wat afschuwelijk is.

5658. V. Gij zegt voorloopig den arbeid op Zondag niet later te durven hervatten dan om 12 uur, omdat anders de Zaterdagarbeid nog verzwaaard zou moeten worden. Is dat bezwaar niet te onderwerpen door tijdelijke noodhulpen?

A. Als ik die kon krijgen, ja.

5659. V. Ons is gezegd, dat er in Haarlem genoeg noodhulpbakkers zijn, die ook in geval van ziekte invallen

A. Dat is zoo, maar die menschen kan ik niet gebruiken, want zij zijn of lichamelijk te zwak of zij verstaan hun vak niet.

5660. V. Hoe laat moet gij 's Zondagavond beginnen om te kunnen voorzien in de behoefte van Maandagochtend?

A. Om ongeveer 8 uur.

5661. V. En voorheen spraakt gij van 6 uur?

A. Ja, dat moet ik doen, omdat ik een depôthouder op Zandvoort heb; daarom moet ik om 6 uur beginnen.

5662. V. Zoudt gij voor de behoefte van Maandagochtend niet kunnen beginnen om middernacht?

A. Neen, want reeds om 4 of 5 uur komen de depôthouders om brood.

5663. V. Vergis ik mij niet, dan begint de coöperatieve bakkerij van de coöperatieve winkelvereniging in Haarlem eerst om 12 uur 's nachts.

A. Die bakkerij is volstrekt niet te vergelijken met de onze, het is een onbeduidend bakkerijtje.

5664. V. Indien de wetgever eenvoudig zeide, dat er op Zondag niet gewerkt mag worden, wat zou dan daarvan het gevolg zijn?

A. Eene groote verbetering voor de arbeiders, maar vermeerdering van personeel, omdat ik bijv. drie ploegen zou moeten hebben. Men zou dan natuurlijk op Zaterdag veel meer te doen krijgen.

5665. V. En wat nu de Maandag-behoefte betreft?

A. Men zou voor het geval staan, dat men 's Maandagsmorgens geen voldoende hoeveelheid brood had. Het deeg moet eenige uren staan, vóór men het kan bewerken, zoodat men er eerst om 4 uur 's nachts aan zou kunnen beginnen. Ik zie geen kans om dit zonder groote opofferingen, door vele troggen te hebben, uitvoerbaar te maken.

5666. V. Dit is een ernstig bezwaar, doch het is met behulp van geld op te heffen, niet waar?

A. Ja.

5667. V. Zoudt gij ondanks dat bezwaar zulk een wettelijken maatregel toejuichen?

A. Wanneer hij zoo ver uitgestrekt werd, niet.

5668. V. Zoudt gij er eene groote verhooging van prijs voor den consument van verwachten?

A. Ja. Dan is er nog een bezwaar. De Joodsche bakkers zouden er, daar zij zelf op Zaterdag hun rustdag hebben, zeer van profiteeren, indien de anderen niet mochten werken op Zondag. Dit zou werkelijk veel schelen. Toen ik mijn 12¹/₂ jarig jubileum vierde, werd er van Zaterdag op Zondag niet gebakken, en dat scheelde f 100 in het debiet.

5669. V. Daartegenover staat toch, dat de Joodsche bakker op Zaterdag niet levert?

A. Ja, doch hij bindt zijne clientèle door een bon-stelsel, zoodat zij toch hun brood voor Zaterdag nemen. Bij een zeker verbruik ontvangt men een gegeven aantal bons, die ééns in het jaar tegen geld worden ingewisseld.

5670. V. Is dat de heer Cohen?

A. Ja.

5671. V. Zijn er behalve de besproken brood-fabrieken nog andere bakkersondernemingen, die 's Zondags op gelijke wijze werken als gij?

A. Ja, de „Onderneming“, benevens de particuliere bakkerijen van den heer Vos, den heer Kalb en den heer Berkemeijer.

5672. V. De anderen daarentegen doen het niet?

A. Neen.

5673. V. Hebben die dan niet zwaar geleden door de concurrentie?

A. Dat hebben zij, doch ondanks een klein debiet hebben ze toch nog een behoorlijke verdienste.

5674. V. Stellen hun klanten zich dan op Zondag met oudbakken brood tevreden?

A. Neen, ik heb dikwijls opgemerkt, dat 's Zondags depóthouders der fabrieken komen bij die menschen, die door de week een particulieren bakker hebben.

5675. V. De Zondagsquaestie geldt ook de depóthouders?

A. Ja, maar voor hen drukt zij niet zwaar;

zij komen des morgens ten 6 ure; die dan den meesten omzet hebben, loopen eenige uren.

5676. V. Maar zij hebben toch ook een winkeltje?

A. Ja, maar de meesten slijten het brood aan de huizen.

5677. V. Moeten zij intusschen toch niet den geheelen Zondag het winkeltje openhouden?

A. Ja, maar dan is het debiet gering.

5678. V. Zijt gij bekend met den totalen arbeidsduur bij particuliere bakkers, die niet des Zondags werken?

A. Weinig. Onlangs vernam ik van een jongen, dat hij 15 à 16 uren moest werken; na 12 uren arbeids ging hij brood rondbrengen. Zijn vader wenschte hem dan ook liever bij ons te hebben, ware het zelfs tegen minder verdienste.

5679. V. Wordt bij particuliere bakkers des Zaterdag langer dan 18 uren gewerkt?

A. Dat weet ik niet zeker.

5680. V. Geven niet vele bakkersgezellen de voorkeur aan particuliere bakkerijen, ondanks een langeren arbeid, en vaak slechtere lokalen, eenerzijds omdat zij daar den Zondag vrij zijn, anderzijds omdat de verhouding er gezelliger en intiemer is?

A. In het algemeen geloof ik dat wel, in het bijzonder met het oog op onze inrichting niet. Immers die van ons weg gingen, trachtten weder terug te komen, gelijk nog onlangs plaats had.

5681. V. Schrijft gij dat toe aan beter loon, of aan tevredenheid over de verhouding in de fabriek?

A. Bij ons heerscht een uitstekende geest. Bij gelegenheden, die zich er toe leenen, spreek ik met de menschen, wijs hen op de zware concurrentie, en druk hun op het hart in het belang der fabriek zich te gedragen, en niet al te afgepast hunne taak te verrichten, maar de oogen goed rond te laten gaan. Wij zijn prettig samen geweest en ik heb de vruchten er van gezien in minder gebruik bijv. van kolen, enz.

5682. V. Uwe ervaring leert u dus, dat een welwillende, te gemoet komende houding gunstig werkt op de stemming van het personeel?

A. Dat is boven twijfel; ondankbaren vindt men overal, maar ik heb te roemen over groote toewijding. Rekening dan ook houdende met het feit, dat de menschen nooit vrij zijn, heb ik hun verleden jaar allen een week vrij af gegeven met behoud van loon; dit jaar is dat 3¹/₂ dag geweest, omdat 8 dagen gebleken zijn voor de meesten te lang te wezen.

5683. V. Wat doen de menschen in dien tijd?

A. Ik moedig hen aan om veel te gaan wandelen, maar de meesten bezoeken in dien tijd familieleden buiten de stad.

5684. V. Naar ons medegedeeld werd, wordt de boterham staande genuttigd en gaat men voor het middageten slechts even zitten. Hebt gij nooit overwogen om voor een en ander geregelde rusttijden te stellen?

A. Ja, maar dat kan moeilijk, omdat de invloed van het weder op de gist zoo afwisselend is. Maar hoewel er geen officieele tijd is om te eten, schiet er altijd tijd genoeg over, om behoorlijk zijn maal te nuttigen. Niemand wordt daar ook bij overjaagd, en de meesterknecht heeft mij ook herhaaldelijk verzekerd, dat op dit punt nooit klachten worden geuit.

5685. V. Zoudt gij geen kans zien om een middagrusttijd in te voeren, zóó dat de menschen in hun gezin het middagmaal konden gebruiken?

A. Ik geloof wel, dat dit mogelijk zou zijn, maar dan zou men vervangende personen moeten hebben.

5686. V. Uw antwoord staat, dunkt mij, in verband met een antwoord, dat gij straks hebt gegeven, toen ik sprak over de mogelijkheid om met de beperking van den Zondagsarbeid nog verder te gaan, dan voorloopig met die circulaire wordt beoogd; toen antwoorddet gij: "dan zou ik een derde ploeg moeten opzetten".

Indien gij nu, hetzij door samenwerking met anderen er toe genoopt, hetzij door de wet er toe gedwongen, moest komen tot de aanstelling van een derde ploeg, zou dan niet tevens de quaestie der rusttijden worden opgelost?

A. Ik ben niet genoeg deskundige, noch ook met alle details bekend, om dat te kunnen zeggen; de meester-bakker zou dat beter weten, maar ik geloof het wel.

5687. V. Vindt gij het niet een betreurenswaardig feit, dat de menschen niet met hun gezin kunnen middagmalen?

A. Ja zeker, vooral om dat ik niet menschen heb uit de laagste klasse, maar menschen met flinke loonen, die netjes wonen en dus prijs toonen te stellen op een aangename, huiselijke omgeving.

5688. V. Hoe hoog zijn de loonen bij u?

A. f 12.50 's weeks, vast geld.

5689. V. Komt daar nog niet wat bij?

A. Neen, een enkele maal heb ik eens f 2.50 of f 3 per jaar uitbetaald als gratificatie.

5690. V. Wij hebben elders door een werkman in een broodfabriek hooren klagen: "als men een klein slokje melk neemt, krijgt men een verbazende boete", en door den fabrikant: "het misbruik, dat van de melk gemaakt wordt, is kolossaal."

Hoe is dat bij u?

A. Er staat, geloof ik, boete op, maar zoo lang ik directeur ben, is er geen 5 keer in het geheel boete opgelegd. Wij hebben trouwens geen stelsel van boeten. Laatst heeft de meester-bakker eens geconstateerd, dat er melk gedronken was, maar

de dader was niet te vinden; nu wordt de melk achter slot en grendel bewaard.

5691. V. Hebt gij nooit overwogen om aan de knechts een zeker melkgebruik toe te staan?

A. Neen, nooit.

5692. V. Vindt gij het toch niet wenschelijk, dat zij melk krijgen, ter voorkoming van oneerlijkheid en tevens ter voldoening aan een niet onredelijken wensch?

A. Zeker, en wanneer ik het niet gedaan heb, dan is het ter wille van het zuinigheidsbeginsel, dat ik *coûte que coûte* moet toepassen.

5693. V. Is er geen drinkwaterleiding in uwe fabriek?

A. Neen.

5694. V. Hoe komt dat?

A. Wij meenen geen aansluiting te kunnen krijgen.

5695. V. Wij hebben wel vernomen, dat, tengevolge van de nieuwe concessie van de gemeente Amsterdam aan de Duinwater-maatschappij, in Haarlem het daar moeilijk is om aansluiting te krijgen, maar uw fabriek bestond toch reeds vóór die nieuwe concessie?

A. Ja, en toch hebben wij geen aansluiting.

5696. V. Hoe voorziet gij dan in drinkwater?

A. De werklieden halen het uit een pomp.

5697. V. Is dat goed water?

A. Ik heb het nooit gedronken.

5698. V. Getuige Beekelaar zeide ons, dat, hoewel de verhouding goed was, men toch nooit om een vasten rusttijd had willen vragen. En op mijne vraag, of hij liever 's avonds wat langer wilde werken, om des middags rust te kunnen hebben, zeide hij: "gaarne". Hebt gij nooit de menschen u in dien geest hooren spreken?

A. Neen.

5699. V. Het is uit den aard der zaak in eene bakkerij zeer warm; is het u gelukt zooveel mogelijk dit bezwaar te overwinnen?

A. Zeker, wij hebben eene ruime inrichting en een lantaarn met verschillende ramen, die open-gemaakt worden, wanneer de temperatuur te hoog wordt, zoodat de warmte in de bakkerij zeer dragelijk is.

5700. V. Is er een schaftlokaal aan de fabriek verbonden?

A. Neen, er is wel een lokaal om de kleederen te hangen.

5701. V. Gebruiken de menschen daar toch wel hun potje eten?

A. Ja.

5702. V. Is dat lokaal daarvoor geschikt?

A. Ik vind het wel wat somber, het is in den kelder.

5703. V. En het wordt des winters niet verwarmd?

A. Dat is niet noodig, dan is het er juist warm.

5704. V. Er is, naar ik meen, een ziekenfonds aan de fabriek verbonden, dat gevoed wordt door eene storting der werklieden. Hoe groot is die storting?

A. 1 0/0 van het loon.

5705. V. Wordt het niet mede gevoed door een bijdrage van de onderneming?

A. Neen; maar de fabriek zou in geval van tekort een bedrag van f 100.— uitkeeren. Dit is echter niet noodig geweest.

5706. V. Wordt eene uitkeering gegeven zoolang als de ziekte duurt?

A. Gedurende 10 weken de helft van het loon.

5707. V. Niet langer?

A. Zoo noodig, geeft de fabriek na dien tijd, wat de man uit het ziekenfonds had.

5708. V. Acht gij de helft van het loon niet te weinig?

A. Ja. Een tijd geleden heb ik dan ook, toen het noodig was, aan een zieken arbeider de andere helft van het loon laten uitbetalen. Uit vrees voor misbruiken wil ik mij echter de verplichting daartoe niet opleggen.

5709. V. Is die vrees voor misbruiken zonder feitelijken grond, of — en hier tred ik op het gebied van de Katoenmaatschappij, waar gij, als ik mij niet vergis, beheerder van het ziekenfonds zijt — op uwe ervaring gegrond?

A. Toen ik voorzitter van het ziekenfonds der katoenmaatschappij werd, heb ik bemerkt, dat ook bij de scherpste contrôle misbruiken bestonden.

5710. V. Waarin bestaat die contrôle?

A. Het bestuur bestaat uit 5 personen en om de maand heeft ieder zijne beurt om de zieken te controleeren en hun het geld te brengen. Dikwijls zagen zij iemand wandelen, die een bewijs van den dokter had, doch zagen hem dan ook wel in de kroeg zitten of biljarten. Krachtens het reglement wordt zoo iemand als lid geschorst, doch hij moet de contributie blijven betalen.

5711. V. Dit schijnen mij juist gevallen te zijn, die door scherpe contrôle werden ontdekt.

A. Dit is ook zoo, doch soms waren wij ook onmachtig.

5712. V. Indien de contrôle van de werklieden zelf uitgaat en die werklieden ernstig en ijverig zijn, zouden dan de gevallen van misbruik niet tot een

zoo klein getal herleid worden, dat het goede doel, het geven van toereikenden onderstand in geval van ziekte, daaronder niet lijdt?

A. Ja. Indien men den arbeiders volledige volmacht geeft om te onderzoeken en te rapporteeren, dan komt men achter zaken, waar men als patroon nooit achter komt.

5713. V. Durft gij zeggen, dat, wanneer de contrôle maar goed is, met medewerking van de werklieden, men niet behoeft te worden afschrikt om het volk zijn vol loon te geven?

A. Ja.

5714. V. Wil ons nu omtrent uwe ervaring bij het ziekenfonds aan de Katoenmaatschappij nadere inlichtingen geven.

A. Als men de arbeiders bijeenroeft in een aangenaam lokaal, gedragen zij zich zeer ordelijk. Zij moeten daar op gepaste wijze worden genoodigd. Het rooken moet hun niet verboden worden, en weldra zijn zij op hun gemak. De te bespreken zaken worden blootgelegd, en men verzoekt hen dringend goed te luisteren, en dan flinkweg hunne meening te zeggen en zoo noodig aanmerkingen te maken. Zij worden bij de keuze van een bestuurslid aangespoord niet op vriendjes te letten, maar fiksche mannen op het stembiljet te schrijven. Op die wijze is met de menschen best te handelen. Soms moet men weleens de huig naar den wind hangen, maar de lieden zijn, op die wijze bejegend, zeer handelbaar; dan kan men met hen doen, wat men wil.

Men neme bijv. niet de fauteuils weg om hun eenvoudiger stoelen te geven. Men late hen vrij hunne meening zeggen, en wijze hen terecht waar ze soms uit het spoor geraken. Zoo kiezen zij hun bestuur uit degelijke mannen, wat uitnemende resultaten geeft. Deze bezoeken de huisgezinnen, en brengen ergaarne zelve extra-uitkeering. Zij spreken met de vrouwen, en zoo vernemen wij vele zaken. Sedert 3 jaren heb ik uitnuntende bestuursleden, misschien sociaal-democraten, maar volstrekt geen praatjesmakers. Zijn zij soms aan het verkeerde eind, dan tracht ik hen tot beter overtuiging te brengen. Ik heb er sociaal-democraten onder, zelfs die uitstekend ten goede medewerken.

5715. V. Waar hebben die vergaderingen plaats?

A. In een lokaal van het kantoor van mijnheer Van de Poll, of anders in „Weten en Werken“.

5716. V. Bedoeldet gij met de uitdrukking: „dan kan men met hen doen, wat men wil“, dat zij te kneden zijn als was?

A. Neen, ik bedoel dat in den goeden zin, want ik heb steeds het goede met hen voor; ik bedoel er mede, dat zij dan naar raad luisteren en dingen laten, die zij anders misschien zouden doen. Zoo heb ik laatst, ter gelegenheid van het aanbieden van een huldeblijk aan dokter Wijnhoff, eene vergadering belegd van meisjes, jongens, vrouwen en mannen, waar alles zoo ordelijk en fatsoenlijk in zijn werk is gegaan als men maar verlangen kan; maar men moet er zich mede bemoeien en niet den boel aan zijn lot overlaten.

5717. V. Hoe lang zijt gij in deze betrekking werkzaam?

A. 12½ jaar.

5718. V. Dus hebt gij een vergelijkend oordeel over het personeel tusschen vroeger en nu?

A. De geest is tegenwoordig veel beter.

5719. V. Wat bedoelt gij met „geest“?

A. Algemeene stemming. Men kan meer van de menschen gedaan krijgen. Dit is bijv. gebleken, toen er voor de ververij eene loonsvermindering moest plaats hebben. De heer Van de Poll vond het eene onaangename taak om dat aan het volk mede te deelen, en daarop heb ik hem voorgesteld, dat ik eens met de menschen zou praten, omdat ik meer gewoon ben mij onder hen te bewegen.

Ik heb toen uit de ongeveer 80 ververs er eenigen bij mij laten komen aan de broodfabriek, en daar heb ik de zaak lang en breed met hen besproken onder een glas bier en een sigaar.

Ten slotte hebben zij zelf ingezien, dat het niet anders kon, en later heeft de heer Van de Poll zelf nog eens met hen gesproken, en zoo heeft de zaak kalm haar beslag gekregen.

5720. V. Geloof gij, dat dit 10 jaren geleden niet zoo kalm zou zijn gegaan?

A. Neen, maar toen zou men de zaak ook zoo niet behandeld hebben; toen zou men eenvoudig de loonsverlaging gedecreteerd hebben.

Tien jaren geleden ging de jonge heer Prévinaire op Zaterdag voor Kerstmis naar Parijs, de order achter latende, dat de toen nog bestaande weverij „de Phoenix“ op tweeden Kerstdag moest werken. Nu zijn wevers altijd een lastig volkje, en 's Zaterdags kwam een estafette van de Phoenix, dat zij den tweeden Kerstdag vrij wilden hebben. De chef de bureau meende echter de order van den heer Prévinaire te moeten uitvoeren en gelastte te werken. Toen er gedreigd werd met den boel stuk te slaan, heeft de oude heer Prévinaire gezegd, dat men de menschen hun zin moest geven, want dat het bevel alleen in hun belang gegeven was, de productie was reeds groot genoeg.

5721. V. Heerscht ook in het dagelijksch verkeer in de fabriek tegenwoordig een andere geest?

A. Dat durf ik niet pertinent zeggen, maar de onderlinge verhouding geeft, geloof ik, weinig reden tot klagen. Het is een zeldzaamheid, wanneer een werkmán wegens onbeleefdheid of zoo ontslagen wordt. Als een baas snauwend en barsch optreedt en de manager bemerkt het, dan wordt hij er op gewezen, dat dit niet te pas komt.

5722. V. Komen er wel klachten van dien aard ter kennis van den manager?

A. Een enkelen keer, en dan nog van een baas, die te oud is om hem weg te zenden, en die de manieren van vóór 40 jaar nog volgt. Hem is echter aangewezen, dat hij, niettegenstaande zijn leeftijd, weggezonden zal worden, als hij niet ophoudt met zijn grauwen.

5723. V. Hebt gij waargenomen, dat een werkmán, grieven op het hart hebbende, een gewillig

oor vindt, wanneer hij daarmee komt in het hoogste ressort?

A. Zij komen eerst bij mij.

5724. V. Komt zoo'n werkmán niet bij den directeur?

A. Hij zou bij den heer Van de Poll hetzelfde onthaal vinden, maar de heer Van de Poll is van nature kort, en dan komt zulk een arbeider in een zaal met mooie schilderijen en stoelen, wordt overbluft, en de heer Van de Poll kan hem natuurlijk niet begrijpen.

5725. V. Hoe oordeelt gij over de meisjes op de fabriek?

A. Zij zien er knap uit. Het eenige betreuenswaardige is, dat, wanneer zij de fabriek verlaten, zij soms dingen doen, die bepaald verkeerd zijn. Komt mij zulks ter oore, dan onderhoud ik ze daarover. Het gebeurt echter, dat de ouders ware ellendingen zijn, en zulk een meisje zich laat prostitueren voor 25 cent.

Daarom zou ik gelegenheden wenschen, waar die kinderen zich van 7 tot 9 uur konden bezighouden op eene aangename manier, niet dat zij zich veel moesten inspannen, want zij zijn door het werken in de fabriek 's avonds soezerig.

5726. V. Zijn er nooit onbehoorlijkheden in de fabriek voorgevallen?

A. Ja, tusschen jongens en meisjes, maar dan krijgen zij direct hun ontslag.

5727. V. Zij werken in dezelfde lokalen?

A. Ja.

5728. V. Zouden er overwegende bezwaren zijn om daarin verandering te brengen?

A. Zeker, dan zou de geheele fabriek moeten verbouwd worden.

5729. V. Het zal u wel bekend zijn, dat de meisjes van de fabriek niet hoog in de schatting van het publiek staan aangeschreven?

A. Dat is zoo, zij zijn ook de minsten uit het volk. Ouders, die eenig gevoel hebben, huisveranwoordelijken hunne kinderen naar de fabriek te zenden. Wij hadden ongeveer een maand geleden meisjes nodig, en wij schreven op het bord, dat er meisjes gevraagd werden, liefst kinderen van arbeiders. En onder allen, die zich aanmeldden, bevonden zich slechts drie kinderen van arbeiders. Toen ik een arbeider daarover sprak en hem vroeg, waarom hij zijn dochter niet op de fabriek plaatste, antwoordde hij: „ik ben zelf arbeider op de fabriek en stuur er mijn kinderen liever niet naar toe.“

5730. V. Is in de latere jaren bij de Katoenmaatschappij de vrouwenarbeid niet beperkt?

A. Neen.

5731. V. Ons is door meer dan één getuige gezegd, dat de opdoeking van de twee weverijen, die vroeger te Haarlem bestonden, uit een moreel oogpunt een zegen is geweest. Beamt gij dit?

A. Gedeeltelijk, voor het uiterlijk misschien. De plaatsen voor uitspattingen zijn intusschen nog

talrijk genoeg, en ik geloof, dat het er in Haarlem niet op verbeterd. De rapporten van de politie aangaande de prostitutie luiden dan ook zeer ongunstig.

5732. *V.* Op een ander gebied, nl. dat van drankmisbruik, is ons door verscheidene getuigen gezegd, dat het eer af- dan toeneemt. Is dit ook uwe meening?

A. Ik heb daarvan geene ongunstige ervaring. In deze is door goede woorden veel te doen. Indien men de werklieden eene goede gelegenheid kon verschaffen, waar geen sterke drank werd verkocht, doch waar meer ontwikkelden kwamen en het gezellig was, zou er een stap in de goede richting worden gedaan. Hun hoofdgrief is, dat zij geen thuis hebben. Hunne woning is klein, en het geschreeuw der kinderen verveelt hen. Zoodoende gaan zij naar de kroeg. Ik heb de voldoening, dat na de door mij belegde vergaderingen, waarvan ik voorheen sprak, geen sterke drank wordt gebruikt, al zijn zij op Zaterdagavond.

5733. *V.* Zijn er geen gelegenheden te Haarlem als die, waarop gij hier doelt?

A. De openbare leeszaal en twee volkskoffiehuizen aan de Aengang en den Kruisweg. Dit zijn echter geen buurten, waar de arbeiders graag komen.

5734. *V.* Zijn die koffiehuizen gewone industrieele ondernemingen?

A. Neen, zij zijn door den Volksbond opgericht.

5735. *V.* Nemen zij nog al op?

A. Ja.

5736. *V.* Werkt de openbare leeszaal gunstig?

A. Het is een halve maatregel, zij voldoet niet aan de verwachting. Het is eene kleine zaal en er is veel te lezen, de menschen zijn er niet op hun gemak. Men mag er niet rooken en niet praten, wat niet plezierig is voor menschen, die juist den geheelen dag niet rooken en niet praten mogen.

Een groote vooruitgang zou opheffing van dat tweërlei verbod zijn; thans komen er hoogstens 13 à 14 lieden.

5737. *V.* Zouden ruimer middelen de inrichting beter kunnen doen beantwoorden aan het doel?

A. Zeker, maar er moest naast de leeszaal, waar doodsche stilte heerscht, een conversatiezaal zijn.

5738. *V.* Zijn velen uit het personeel der Katoenmaatschappij lid van werklieden-vereeningen, ik bedoel nu niet ziekenfondsen?

A. Zeer weinig.

5739. *V.* Ons is door meer dan één getuige verklaard, dat het vereenigingsleven der werklieden, onverschillig van welke richting, een middel blijkt te zijn tot bestrijding van drankmisbruik; wat is daaromtrent uw meening?

A. Ik ben overtuigd, dat het drankmisbruik voortvloeit uit verveling tehuis. Men wil iets te doen hebben. Het ware een groote verbetering, als ieder werkman een stukje grond ter bebouwing had, maar dat gaat te Haarlem niet.

Konden de menschen bijeenkomen op plaatsen, waar niet te veel wijsheid wordt verkocht, waar zij op eenvoudige wijze iets kunnen hooren vertellen, dan ware dat zeer gewenscht.

5740. *V.* Mijn vraag intusschen was, of gij uit eigen ervaring kunt mededeelen, dat het vereenigingsleven van den werkman, het aaneengesloten zijn tot het bespreken van hunne belangen, bevorderlijk blijkt voor vermindering van drankmisbruik, onverschillig of de vereeniging het karakter draagt van sociaal-democratisch, streng orthodox-Protestantsch, Katholiek, min of meer radicaal, liberaal, of wat dan ook?

A. Het antwoord hangt af van de wijze, waarop men vereenigt. Volgens het reglement der sociaal-democraten houdt iemand, die drank misbruikt, onverbiddelijk op lid te zijn. Onderling wordt daarop zeer streng gelet. Bij den Katholieken Volksbond vergadert men in een benauwd zaaltje, daar wordt feest gevierd en gedronken.

5741. *V.* Zegt gij dat met volle wetenschap? Gij kunt toch niet bedoelen, dat daar juist het drinken wordt bevorderd?

A. Dit laatste natuurlijk niet rechtstreeks. De vergaderingen van den Katholieken Volksbond hebben de strekking om de menschen af te houden van het socialisme en van drankgebruik; maar aangezien de gezellige, feestelijke wijze, waarop men tracht dat doel te bereiken, die soort van menschen steeds in een stemming brengt, welke er toe leidt om juist eens, buiten gekomen, een borrel te nemen, zoo acht ik de middelen tot bereiking van het voorgestelde doel niet practisch.

5742. *V.* Een vraag nog over het ziekenfonds der Katoenmaatschappij, waar, naar wij vernamen, de dokter per visite wordt betaald. Werkt dat stelsel van betaling per visite, in tegenstelling van per abonnement, gunstig?

A. Dat zal veel van den persoon des dokters afhangen. Wij hebben het voorrecht in dokter en chirurg beiden uitstekende menschen te hebben, die zeer genereus hun taak opvatten, en dat dus zeker ook zouden doen, indien zij per abonnement betaald werden. De voorganger van onzen tegenwoordigen chirurg is na herhaalde klachten van de arbeiders bedankt geworden; een stout stuk, eenig in het land misschien. De meest wanhopige pogingen, door hem aangewend om op dat besluit terug te komen, hebben niet gebaat.

5743. *V.* Hebt gij ons nog een of ander mededeelen, waarop gij de aandacht der Commissie zoudt willen vestigen?

A. Het zou een zegen zijn, wanneer er wat meer arbeiderswoningen in Haarlem werden gebouwd, maar in een anderen geest dan thans geschiedt. In die coöperatieve vereeningen heerscht dwang, niets mag gedaan worden zonder toestemming van het bestuur, dat soms zeer kleingeestig optreedt. Daarom willen overigens flinke arbeiders niet in die woningen wonen, hoewel zij veel beter zijn dan de andere arbeiderswoningen.

5744. *V.* Ons is wel door werklieden aldus gesproken: "van eigendomsverkrijging komt toch niets"; niemand echter heeft ons geklaagd over de weinige vrijheid in het bewonen.

A. Ik heb, hetgeen ik zeide, van een flink denkend

werkman, dien ik er over gesproken heb na ontvangst van uwe oproeping.

5745. V. Is er wellicht nog eenig punt?

A. Ik zie hier op de lijst der vraagpunten: werkstakingen, haar oorzaken en gevolgen. Vóór twee jaren is er aan de Katoenmaatschappij eene werkstaking voorgekomen van eene afdeling van 30 menschen ongeveer. Zij kwamen allen te gelijk bij den baas. Deze wilde en kon niet met allen gelijk spreken en verzocht hen, één uit hun midden te kiezen om hun wenschen kenbaar te maken; toen zij dat niet wilden, zeide hij: „gij kunt allen weggaan“.

Ware ik een uur vroeger aan de fabriek gekomen, dan zou dit niet gebeurd zijn, want dan zou ik met de menschen gesproken hebben. Ik deel dit mede, omdat het bewijst, dat men bij de keuze van chefs, behalve op hun technische bekwaamheid, ook er op moet letten, of zij met de werklieden kunnen omgaan. Ik sprak 's middags nog met de menschen en zij zeiden onmiddellijk, dat het nooit zoo'n vaart zou hebben geloopt, als de baas maar met hen had gesproken. Dat was ook het oordeel van den heer Van de Poll, die er dien dag toevallig niet was.

5746. V. Wat was de aanleiding van die werkstaking?

A. De menschen wilden een hooger tarief voor hun stukwerk, wat dan ook later is gegeven, en ook verkregen zou zijn zonder werkstaking. Het gevolg is echter geweest, dat twee werklieden onverbiddelijk zijn ontslagen; één was een meisje van 17 jaar, die voor haar moeder werkte, die weduwe was. Zij heeft onmogelijke pogingen aangewend om terug te komen, maar de heer Van de Poll meende dit niet te kunnen toestaan.

5747. V. Hoe lang heeft die werkstaking geduurd?

A. Slechts één dag; zij zijn een voor een teruggekomen. De heer Van de Poll heeft hun toen uitgelegd, waarom het loon niet hooger kon zijn, dat het werk zeer onvoordeelig was.

J. A. C. SCHROËR.

A. KERDIJK, Voorzitter.
KOLKMAN.
W. M. VISSER.

W. H. J. ROJNAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van Karel Van Damme, oud 69 jaar, bakkersgezel bij de Haarlemsche Broodfabriek, te Haarlem.

5748. De Voorzitter: Werkt gij reeds lang aan de fabriek, en als wat?

A. Ongeveer 25 jaar, als ovenist.

5749. V. Wordt daar niet dag en nacht gewerkt?

Enquête. — Haarlem.

A. Ja.

5750. V. Hoe is de arbeidsregeling?

A. Ik heb één week in de maand dagwerk en drie weken nachtwerk, omdat er 's nachts driemaal zooveel werk is als overdag, zoodat ieder drie nachtweken tegen één dagweek heeft. Een gedeelte van het personeel, niet alleen het zolderpersoneel, maar ook de beschuitbakkers, werkt steeds over dag.

In de dagweek werk ik van 's Zondagsochtends 4 uur tot 's Zondagsavonds 5 uur, vervolgens van 's Maandagsmorgens 6 uur tot 's Maandagsavonds 6 uur. Dit gaat zoo door tot en met Vrijdag. 's Zaterdag werk ik dan van 6 uur tot 's avonds 7 à 8 uur.

Nu kom ik aan de nachtweken. Ik kom dan die eerste nachtweek 's Zondagsavonds om 5 uur en blijf tot 's Maandagsmorgens 6 uur, dan weer van 's Maandagsavonds 6 uur tot 's Dinsdagmorgens 6 uur; dit gaat dan zoo door, de geheele week, en van 's Vrijdagsavonds 6 uur tot 's Zaterdagmiddags 12 uur, zoodat ik dan 18 uren aan een stuk werk. Om 10 uur 's avonds moet ik dan terugkomen en nog werken tot 's Zondagsmorgens 6 uur.

Dan ben ik dus al van middernacht tot Zondagochtend 6 uur in de tweede nachtweek. Dien Zondag kom ik dan 's namiddags 5 uur terug tot Maandagochtend 6; vervolgens van Maandagavond 6 tot Dinsdag ochtend 6, en zoo vervolgens de geheele week; maar nadat ik Zaterdagochtend 6 ben weggegaan, kom ik 's namiddags 12 uur terug tot 's avonds 7 à 8 uur.

Ik begin dan de derde week Zondagnamiddag 5 uur tot Maandag ochtend 6 uur, en voorts het verdere van de week evenals de tweede nachtweek.

5751. V. Op die manier werkt gij dus, als ik u goed gevolgd heb, in de dagweek 86 à 87 uren, in de eerste nachtweek 81 uren, in de tweede nachtweek 85 à 86 uren, en in de derde nachtweek 80 à 81 uren?

A. Ja.

5752. V. En wat de Zondagen betreft: den eersten van de vier van 's morgens 4 tot 's namiddags 5; den tweeden en vierden van 's namiddags 5 tot middernacht; den derden eindelijk eerst van middernacht tot 's ochtends 6, en daarna weder van 's namiddags 5 tot middernacht?

A. Ja.

5753. V. Hebt gij nooit een geheel vrijen Zondag?

A. Neen.

5754. V. Gedurende al die 25 jaren hebt gij er geen enkelen gehad?

A. Alleen de eerste twee jaren ééns in de drie weken van 's Zaterdagmiddags 6 tot 's Maandagsmorgens 6 uur.

5755. V. Wordt dat door u in zeer hooge mate betreurd?

A. Ja, ik had wel een vrijen Zondag gewenscht, maar daarop is geen uitzicht.

5756. V. Kunt gij tenminste gedurende het vrije gedeelte van den Zondag u ontspannen?

A. Ik moet er altijd voor zorgen, voor den arbeid in staat te zijn. Als men des nachts moet werken, behoort men overdag de noodige rust te nemen.

5757. V. Dus moet gij een groot gedeelte van uwe vrije uren op Zondag nog verslapen?

A. Ja, want, gelijk ik zeide, moet ik zorgen present te zijn. Ik kan voor het een of ander niet veel tijd nemen.

5758. V. Gij zijt zeker bekend met de beweging, die nu in Haarlem is op touw gezet om Zondagsrust voor de bakkers te verkrijgen?

A. Ja, Mijnheer! Er zijn in dien geest circulaire's aan de ingezetenen verzonden. Maar of het helpen zal, weet ik niet. En toch, warm brood op Zondag is een luxe, die eigenlijk niet noodzakelijk is.

5759. V. Zeker is het een ernstige zaak, maar hebt gijlieden juist daarom nooit eens onderling overlegd om er met den patroon over te spreken?

A. Ja wel, maar het is een moeilijke zaak.

5760. V. Ziet men er tegen op om er over te beginnen?

A. Ja, het ware beter als een werkman over zulke dingen eens met zijn patroon sprak, maar je bent altijd ondergeschikt en kunt niet doen, wat je wilt.

5761. V. Dus is het geen overschilligheid, als er niet over gesproken wordt?

A. Volstrekt niet. Allen haken naar een vrijen dag. Na 6 dagen hard werken, mag een mensch wel eens vrij zijn, want het gaat maar altijd door, dag en nacht. In 23 jaren heb ik geen vrijen dag gehad.

5762. V. Hebt gij dan werkelijk nooit onder elkander eens het plan opgevat om daar over te spreken?

A. Ja wel, maar het komt er niet toe, omdat de een voor den ander niet durft.

5763. V. Wordt er dan misschien gezegd: „ik bedank er voor om voor een ander de kastanjes uit het vuur te halen“?

A. Juist; de een zegt: ga jij, en dat zegt een ander ook, en daar blijft het bij.

5764. V. Is men bang, dat degene, die er zich voor zou spannen, wellicht het kind van de rekening zou worden?

A. Ja, dat kon wel. Mijnheer Sluiterman is de kwaadste niet; maar deze snaar durven wij niet aanroeren.

5765. V. Zijn er rusttijden in den werkdag, zoodat men den tijd heeft om op zijn gemak een boterham te eten?

A. Neen; dat moet onder het werk gebeuren. Rusttijden laat de aard van het werk niet toe.

5766. V. Krijgt gij over dag geen warm eten?

A. Neen; aan de fabriek eten wij alleen brood, op twee na, die soms werken van 's morgens 12 tot

's nachts 12 uur; omdat het wat lastig zou zijn voor die menschen om dan nog te eten, mogen die het eten aan de fabriek laten brengen.

5767. V. Zoudt gij gaarne hebben, dat u warm eten gebracht werd aan de fabriek?

A. Er zou geen tijd zijn om het te gebruiken.

5768. V. Maar als daar een half uurtje b. v. voor was?

A. Dan zou ik het gaarne hebben.

5769. V. Nu hebt gij daareven gezegd, dat de heer Sluiterman de kwaadste niet is; waarom hebt gij dan nooit een poging gedaan om dat te verkrijgen?

A. Het zou niet gaan; in de broodfabrieken wordt nergens een rusttijd gegeven om te eten, dat brengt de aard van het werk zoo mede.

5770. V. Als gij 18 uren achtereen staat, is er dan ook geen rusttijd?

A. Neen, dat blijft hetzelfde.

5771. V. Gaat gij in die 18 uren zelfs niet even zitten?

A. Neen, het werk noodzaakt ons wel om te blijven staan.

5772. V. Staat gij dus 18 uren achterelkander letterlijk op de beenen?

A. Ja.

5773. V. Wat zijn uwe verdiensten?

A. f 11.70 per week.

5774. V. Zijn er, die meer of minder verdienen?

A. Ja, een schaalman kan f 10 halen, een deegmaker f 12.

5775. V. Komt er nog wat bij die f 11.70?

A. Ja, het overgeld. Wanneer ik 's Zondags in dagwerk kom van 4 uur 's morgens tot 5 uur 's avonds, krijg ik 20 cent per uur.

5776. V. En het Zondagswerk in de andere weken?

A. Dan wordt het uur van 5 tot 6 ook met 20 cent extra betaald.

5777. V. En wanneer gij van middernacht tot 6 uur 's Zondags werkt?

A. Dan heb ik van 10 tot 12 uur 15 cent, en van 12 tot 6 uur 20 cent.

5778. V. Vallen er aan de fabriek veel boeten?

A. Neen, zeer weinig; ik heb in al die jaren misschien 50 cent boete gehad.

5779. V. Zijn er, die meer boeten krijgen?

A. Neen.

5780. *V.* Moogt gij melk gebruiken?

A. Wij krijgen melk voor de koffie en des nachts wel eens een kannetje.

5781. *V.* Er zal toch nog wel eens meer melk gebruikt worden?

A. Neen, want daar staat *f* 1 boete op.

5782. *V.* Wie legt die boete op?

A. De meesterknecht.

5783. *V.* Moeten zij door den Directeur worden goedgekeurd?

A. Dat kan ik niet beantwoorden. Ik geloof het niet.

5784. *V.* Is het nooit voorgekomen, dat een knecht zich verongelijkt achtte door den meesterknecht en naar den directeur ging om er over te spreken?

A. Ja, en dan is het direct onderzocht.

5785. *V.* Kunt gij het nog al met de warmte stellen?

A. Het is er nog al heet, maar wij hebben lucht en ruimte genoeg.

5786. *V.* Kan er flink naar boven worden geventileerd?

A. Ja, wij hebben aan weerskanten luiken.

5787. *V.* Loopen de pijpen van de ovens door de bakkerij?

A. Ja. De schoorsteen staat op een bepaalde plaats en de pijpen loopen er heen.

5788. *V.* Zouden zij niet buiten het gebouw kunnen gebracht worden?

A. Dat zou moeilijk gaan.

5789. *V.* Geloofst gij, dat de pijpen het veel warmer maken in de bakkerij?

A. Ja.

5790. *V.* Meet gij de warmte wel?

A. Neen.

5791. *V.* Er is een ziekenfonds, niet waar?

A. Ja.

5792. *V.* Is het lidmaatschap daarvan verplichtend?

A. Ja. Wij moeten er 1°/₁₀ van het loon voor geven en krijgen dan het halve loon in geval van ziekte uitgekeerd gedurende een zeker aantal weken.

5793. *V.* En wanneer de ziekte langer duurt?

A. Wij hebben wel gehad, dat het gedurende 20 weken werd uitgekeerd.

Enquête. — Haarlem.

5794. *V.* Draagt de fabriek ook bij tot het fonds?

A. In den regel niet; wel droeg zij bij bij de oprichting.

5795. *V.* Wie beheert het?

A. De boekhouder.

5796. *V.* Zitten er geen werklieden in het bestuur?

A. Neen.

5797. *V.* Wordt er geen verslag over uitgebracht?

A. Neen.

5798. *V.* Weet gij er niets van?

A. Neen. Vroeger werden er vier mannen tot commissarissen gekozen, doch van lieverlede is men daarmede opgehouden.

5799. *V.* Waren de werklieden er onverschillig voor?

A. Men maalde er niet meer om, want men werd er niet meer mede gemoeid.

5800. *V.* Hebben toen de werklieden niet gevraagd, waarom zij er niet meer mede gemoeid werden?

A. Daarover is niet gesproken.

5801. *V.* Speet het de menschen niet?

A. Ja, zeer.

5802. *V.* Maar waarom werd er dan niet over gesproken? Durfde men ook hier weer niet?

A. Och, op een fabriek is het dikwijls groote onverschilligheid; de een laat het over aan een ander om te spreken, en zoo gebeurt het in het geheel niet.

5804. *V.* Voor u nadert de dag — al hoop ik voor u, dat die nog lang moge uitblijven — dat gij niet meer zult kunnen werken; wat verwacht gij dan?

A. Ik ben bijna 70 jaar; dat zal de toekomst moeten uitwijzen.

5805. *V.* Baart het u geen ernstige zorg?

A. Ik vertrouw, dat van wege de directie eenige uitkomst zal gegeven worden.

5806. *V.* Zijn er nog oudere werklieden dan gij aan de fabriek?

A. Neen, ik ben de eerste, die er 25 jaren is geweest.

K. VAN DAMME.

A. KERDIJK, Voorzitter,
KOLEMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van **Johannes De Breuk**, oud 39 jaar, fabrikant in verduurzaamde levensmiddelen, te Haarlem.

5807. De Voorzitter: Uw mannelijk personeel is zeker gering?

A. Ik heb geregeld 2, soms 3 man aan het werk, en 's winters 5, 6 of meer.

5808. V. Dat zijn uitsluitend blikslagers?

A. Ja.

5809. V. Wat voeren die supplement-blikslagers uit, als zij bij u geen werk hebben?

A. Dan zoeken zij werk bij blikslagers of loodgieters.

5810. V. Het treft dus gelukkig voor die menschen, dat zij door u vooral in den winter gebruikt kunnen worden?

A. Ja, maar dat is alleen het geval, als ik aanmerkingen heb voor het Rijk.

5811. V. Hoe lang werkt uw mannelijk personeel?

A. In den regel van 6 tot 10 uur, met 2 uren rusttijd, waarvan alleen de middagrust van een uur onveranderd blijft; de beide andere kleine rusttijden worden wel eens verschoven, in verband met het werk.

5812. V. Acht gij 14 uren niet een veel te langen arbeidsduur?

A. Er is door de knechts nooit over geklaagd geworden. Integendeel, als ik eens gezegd heb: „wij zullen tot 8 uur werken”, dan was het: „mogen wij niet doorwerken tot 10 uur?”

5813. V. Dat is de geldquaestie; het loon verzoet den arbeid, vooral voor hen, die een gezin hebben. Maar acht gij 14 uren inderdaad niet te lang?

A. Ik geloof het niet; ik werk zelf langer dan 14 uren, en mij bekomt dat niet slecht.

5814. V. Maar gij hebt afwisseling, kunt rust nemen als gij wilt, en verricht geen zwaren of eentonigen arbeid?

A. Neen, maar ik werk toch steeds door.

5815. V. Geloof gij, dat die menschen de volle 14 uren hun volle arbeidsvermogen behouden, of neemt gij op het eind van zoo'n dag vermindering van hun arbeidskracht waar?

A. Neen; zij werken niet geregeld en aanhoudend door. Als de juffrouw de bussen vult, dan moet de eene blikslager ze dicht maken en de ander op den ketel passen, dus dat is geen geregelde inspannende arbeid. Zij kunnen af en toe wel eens rondloopen.

5816. V. Hoe lang schat gij, dat die niet officieele rusttijden dagelijks duren?

A. Dat varieert, maar ik denk een anderhalf uur.

5817. V. Wordt het wel eens nog later dan 's avonds 10 uur?

A. Neen, nooit.

5818. V. Hebt gij er nooit over gedacht om den middagrusttijd te brengen op 1½ uur, zoodat de menschen meer tijd hebben om in hun gezin te middagmalen?

A. Ja wel, maar in den zomer haasten de groenten daarvoor te veel, daar zij gemakkelijk bederven; in den winter zeg ik wel, dat zij wat langer weg kunnen blijven. De oudste knecht echter, die al 25 jaar in de fabriek is, heeft in een kwartier gegeten en komt dan uit zich zelf al terug; hij loopt dan wat rond in de fabriek of gaat wat op een oor liggen.

5819. V. Gedurende den zomer is het dus bezwaarlijk om den middagrusttijd te verlengen, maar in den winter zou het gaan?

A. Ja.

5820. V. Hoeveel verdienen uwe blikslagers per uur?

A. De knechts verdienen 14 centen per uur en zij krijgen tevens een premie, die berekend wordt naar het aantal bussen, dat gemaakt wordt, waarvan wordt afgetrokken het getal bedorven bussen.

5821. V. Wordt die premie elke week uitbetaald?

A. Neen, de premie over het eene jaar betaal ik uit na den zomer van het volgende, zoodat zij daarvoor hunne winterprovisie kunnen koopen.

5822. V. Is dat een premie met een vast cijfer of met een, dat progressief is?

A. Met een vast cijfer.

5823. V. Hoeveel is gemiddeld het premiebedrag per jaar?

A. Ongeveer f 40 à f 50. Ik heb ook een foienpot voor hen, en dien verdeel ik den laatsten Zaterdag van het jaar.

5824. V. Deelen daar alleen die twee mannen in?

A. Die twee en de juffrouw; het bedrag is ongeveer f 20.— tot f 25.— per jaar.

5825. V. Geschiedde tot vóór korten tijd het soldeeren bij u niet op een houtskolenvuur, op de ouderwetsche manier?

A. Ja.

5826. V. En gij zijt overgegaan tot het gebruik van gas?

A. Juist.

5827. V. Wat is uwe ondervinding van die verandering?

A. Dat het veel beter is.

5828. V. Was het uwe ervaring, dat de oude manier voor de menschen onaangenaam was?

A. Zij hebben zich nooit er over beklagd, maar wanneer ik in hun hokje kwam, vond ik de lucht

onaangenaam. Ik heb steeds moeite gedaan om de beste kolen te hebben en ben daarin ook geslaagd. Ik wilde geen kolen hebben, of ze moesten door de knechts worden uitgezocht. Een van de blikslagers ging dan naar het schip toe, zoodat het hunne eigen schuld was, wanneer de kolen rookten. Dit beviel mij toch niet, zoodat ik naar een middel heb gezocht, dat beter was. Ik heb dit gevonden in een soldeertoestel, dat uitstekend werkt en waarbij de menschen zich zeer goed bevinden.

5829. V. Merkt gij nu, dat het gebruik van gas voor de menschen gunstig werkt, al hebben zij vroeger niet geklaagd?

A. De een zegt, dat het een boel beter is; de ander, dat het met de kolen toch ook goed ging.

Toen echter van den winter de gaspijp niet gebruikt kon worden en er met kolen moest worden gewerkt, kregen ze allen hoofdpijn.

5830. V. Is het gebruik van dit nieuwe toestel nog een zeldzame uitzondering, voor zoover u bekend is?

A. In eene fabriek in Rotterdam heb ik een dergelijk toestel gezien. Het is een soort wan, en het geheele toestel lijkt wel wat op een gasmeter. Door het draaien komt de lucht in beweging en blaast het gas naar de bout van den blikslager. Ik heb soms wel eens gezien, dat de blikslagers voor een cokesvuur zaten en op die manier de warmte in hun gezicht kregen. De kolenvuurtjes hebben ze naast zich, zoodat ze den walm in het gezicht krijgen.

5831. V. Gij hebt geen vast vrouwelijk personeel in dienst, niet waar?

A. Neen, wanneer het druk is, heb ik er veel meer dan nu. Thans heb ik er maar 6, doch soms wel eens 60. Van den zomer heb ik er nooit meer dan 35 gehad.

5832. V. Hebben zij vrijheid in het kiezen van de dagen, waarop zij willen werken?

A. Ik bemoei mij er weinig mede. De juffrouw regelt die zaken. Wanneer zij een dag willen wegblijven, om in hun eigen huis of bij een ander te gaan schoonmaken of zoo iets, dan regelen zij dat met haar en vragen zij, of zij het goed vindt. Als de juffrouw dat dan weet, dan zorgt zij voor een plaatsvervangster, die steeds te vinden is.

5833. V. Zijn het meest gehuwde vrouwen?

A. Zeer veel weduwen op zekeren leeftijd, die veelal geen gezin hebben en bij kinderen of elders inwonen.

5834. V. Maar er zijn toch ook vrouwen met gezinnen?

A. Ja.

5835. V. Hebben zij des middags ruim rusttijd?

A. Gewoonlijk tusschen 12 en 1 uur.

5836. V. Hoe stellen zij het dan met den middagpot?

A. Dat heb ik nooit gevraagd.

5837. V. Dat verwondert mij, waar gij toch

vrouwen met gezinnen in dienst hebt, die dan toch onder zoodanigen toestand meer of min moeten lijden?

A. In den regel zijn het vrouwen zonder kleine kinderen, die een dochter hebben, die voor het gezin opkomt.

5838. V. De door ons gehoorde juffrouw had een hulp tehuis; maar de anderen, die deze niet hebben?

A. Er zijn niet veel vrouwen met kleine gezinnen; ik denk nu aan schoolgaande kinderen. Zijn dezen er, dan is er ook gewoonlijk een oudere dochter.

5839. V. Hebben de vrouwen nooit om een langeren rusttijd gevraagd?

A. Neen, maar ik zou er niet tegen zijn, daar zij meestal per uur worden betaald. Willen zij niet komen, dan blijven ze maar weg.

5840. V. Gij kunt ons dus niet inlichten omtrent den invloed van het werken op het gezin?

A. Neen.

5841. V. Werken niet allen per uur?

A. Het schoonmaken van bussen, het wasschen van groenten wordt per uur betaald; het doppen van erwten en het schoonmaken van andere groenten wordt soms per uur, soms per pond, soms per half mud betaald.

5842. V. Hoeveel bedraagt dan het uurloon?

A. 8 à 9 cent.

5843. V. Hebt gij ook jonge meisjes in het werk?

A. Neen.

5844. V. Nooit gehad?

A. Misschien loopt er onder 80 vrouwen wel eens een paar meisjes.

5845. V. Is het uw streven ze niet te hebben?

A. Ja.

5846. V. Waarom?

A. Ik meen daardoor fatsoenlijker personeel te houden; allicht zou ik anders dienstmeisjes zonder betrekking krijgen, en daarop ben ik minder gesteld. Liever heb ik vrouwen, weduwen, die niet wegloopen.

5847. V. Ons is medegedeeld, dat de aanvang van den arbeid variëert tusschen 6, 7 en 8½ uur; is dat zoo?

A. Van morgen is men ten half negen begonnen.

5848. V. En tot hoe laat wordt er gewerkt?

A. Nooit later dan tot 7 uur, maar zij gaan soms om 5 uur en vroeger nog naar huis.

5849. V. Was dat vóór de invoering der wet ook zoo?

A. Toen werd er soms tot 9 uur gewerkt.

5850. V. Ik meen, dat gij u veel ongerief van de wet had voorspeld; is het u medegevallen?

A. Ja, ik heb er heel wat over geschreven, over het ontwerp der arbeidswet althans; maar de last is niet zoo erg geweest, omdat ik mij naar de wet geregeld heb. Ik vrees echter, dat, als wij eens een warmer zomer krijgen dan de beide laatste jaren gegeven hebben, het ongerief veel grooter zal zijn, omdat wij nu in 6 weken hebben kunnen doen, wat bij groote warmte en sterken groei in de helft van dien tijd moet gebeuren. Dat moet dus gevonden worden óf in langer werken óf door meer personeel.

5851. V. Hebt gij nog geen gebruik behoeven te maken van de gunstige bepaling van het Koninklijk besluit van 9 December 1889, volgens welk in een bedrijf als het uwe, van 1 Mei tot 1 November, vrouwelijke personen boven 14 jaren mogen arbeiden tot 's avonds 10 uur?

A. Neen, maar dat zal misschien noodig worden bij een heel warmen zomer, omdat erwten niet langer dan twee uren ongedopt mogen staan.

5852. V. Dan juist zal het bedoelde Koninklijk besluit u van dienst kunnen zijn. Maar met dat besluit gewapend, hebt gij dus geen bedenkingen meer tegen de wet?

A. Op dat punt niet.

5853. V. Dan op een ander punt?

A. Ja, ik heb nog eene bedenking tegen de bepaling, dat een vrouw eerst 4 weken na hare bevalling te werk mag komen; want dat kan aanleiding geven, dat wij misleid worden.

5854. V. Veel kan; maar hebt gij feitelijk het bezwaar ondervonden?

A. Neen. Ik heb nu aan de juffrouw gezegd, dat zij er op moet letten, als iemand in die omstandigheden verkeert. Het kan trouwens maar met één vrouw voorkomen, en die heeft nog geen gezin.

5855. V. Kwam het vroeger voor, dat vrouwen korter na haar bevalling terugkwamen?

A. Ik geloof het wel.

5856. V. Binnen de 14 dagen b. v.?

A. Dat durf ik niet zeggen.

5857. V. Hebt gij tegen de wet nog andere bezwaren?

A. Ja. De lijst, die opgehangen moet worden, geeft op zich zelf geen bezwaar. Mijn eerste werk is 's morgens altijd om te vragen, of er vrouwen bijgekomen zijn, en dan geef ik steeds om 12 uur kennis aan den burgemeester, die dan daarvoor teekent; maar nu heeft de inspecteur mij gezegd, dat dit niet meer mag, daar de vrouwen ingeschreven moeten zijn vóór zij 's morgens werken. Ik zou ze dus den eenen dag moeten aannemen en ze den anderen laten komen, dat zou bezwaarlijk zijn.

5858. V. Hebt gij voor mannen en vrouwen afzonderlijke privaten?

A. Neen.

5859. V. Vindt gij dat toch niet wenschelijk?

A. Eigenlijk wel, maar de eene knecht woont vlak bij en gaat altijd naar huis, en de ander woonde tot verleden jaar ook dichtbij, dus het bezwaar heb ik eigenlijk niet gevoeld.

5860. V. Maar op sommige tijden van het jaar zijn er immers meer mannen dan die twee?

A. Ja, dat is zoo.

5861. V. Zou het, met het oog op de localiteit, moeilijk zijn om gescheiden privaten te maken?

A. Ja wel, maar het zou kunnen.

5862. V. Hebt gij nog eenig punt te bespreken?

A. De vrouwen zitten bij ons in een flink lokaal, dat van luchtkokers is voorzien en 's winters verwarmd wordt; dus dat is goed in orde, maar zij bederven de lucht door altijd met warme stoven te zitten. Nu is er echter een voorschrift in de wet, dat de vrouwen tijdens het schaftuur niet binnen mogen blijven. Dat gaat goed, als het zomer en mooi weer is, maar in den winter is dat lastig.

5863. V. Art. 6 van de wet zegt: „Hij, die bedoelde personen of vrouwen arbeid doet verrichten, is verplicht te zorgen, dat dezen gedurende voormelden rusttijd niet verblijven op eene besloten plaats, waar alsdan arbeid wordt verricht.” Zij mogen er dus wel blijven, als er in den rusttijd maar niet wordt gewerkt. Wordt er nu gedurende den rusttijd gewerkt in het lokaal, waar zij alsdan zijn?

A. Neen, dat gebeurt nooit.

JOHS. DE BREUK.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLLMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van Jacobus Anthonisse, oud 36 jaar, werkmán in de margarineboterfabriek van de firma Cohen & Van der Laan, te Haarlem.

5864. De Voorzitter: Gij ziet er veel ouder uit dan 36 jaar.

A. Ik ben toch geboren in 1854.

5865. V. Zijt gij al lang aan de margarineboterfabriek?

A. 12 jaar.

5866. V. Wat hebt gij vóór dien tijd gedaan?

A. Op mijn tiende jaar kwam ik op de weverij van den heer Wilson; toen ben ik bij den heer

Prévinair geweest in de katoenpakkerij, daarna twee jaren in het spiegelvak.

5867. V. Hoe kwaamt gij later in het spiegelvak?

A. Ik was getrouwd en kreeg een afkeer van de fabrieken. Ik ben toen aan dat vak gegaan met de belofte, dat ik na twee jaren een voldoende traktement zou hebben. Maar ofschoon het een kunstvak is, werd de kunst slecht beloond, en had ik na verloop van twee jaren slechts f 5 per week. Toen ben ik bij de firma Cohen & Van der Laan gekomen.

5868. V. Gingt gij in het spiegelvak met voor de gezondheid nadeelige bestanddeelen om?

A. Zeker, met levende kwik, dat een nadeeligen invloed op mijn gezondheid had. Het water begon mij uit den mond te loopen en een apotheker zeide mij, dat dit de eerste kenteekenen van vergiftiging waren.

5869. V. Bespeurt gij nog de gevolgen daarvan?

A. Neen.

5870. V. Denkt gij, dat het daarmede in verband staat, dat gij er oud uitziet, gelijk ik straks opmerkte?

A. Ik ben gezond en verricht flink mijn werk.

5871. V. Hoeveel mannen werken er op de margarineboterfabriek?

A. 23 man, met inbegrip van kuipers en machinisten.

5872. V. Waarin bestaat uw werk?

A. In boter walsen, d. i. de boter eenige malen in de machine gooien en er weer uithalen.

5873. V. Bevalt u dit beter dan uw vroeger werk?

A. Het is nog al hard werk, doch een krachtig man kan het wel doen. Als men pijn in de armen krijgt, komt er een ander om dat werk te doen.

5874. V. Wordt men dan aan minder zwaar werk gezet?

A. Ja.

5875. V. Gij vertelt daar iets, wat op eene goede verhouding schijnt te doelen. Is dit inderdaad gunstig?

A. Ja, wij hebben een besten meesterknecht.

5876. V. Kunt gij gerust met hem spreken over kleine grieven?

A. Ja, maar ze worden niet, altijd ingewilligd.

5877. V. Natuurlijk. Doch worden ze steeds welwillend overwogen?

A. Ja. Verleden jaar werd b. v. een onzer kameraden overreden. Wij wilden toen den man ter aarde bestellen, doch de meesterknecht vond het niet goed. De patroon heeft dit echter goedgekeurd en beloofd, dat hij de vrouw wat zou geven. Hij heeft haar dan tot heden toe ook f 1.50 's weeks uitgekeerd.

5878. V. Werd die man in dienst van de fabriek overreden?

A. Neen, buiten dienst.

5879. V. Doet gij werklieden ook nog wat voor die weduwe?

A. Neen, doch wij hebben ingewilligd, dat zij een paar weken lang het loon van haar man uit het ziekenfonds kreeg.

5880. V. Hoe is de werktijd geregeld?

A. Die hangt van het debiet van den patroon af. Onze gewone dag is 12 uren. Wij beginnen 's morgens om 6 uur.

5881. V. En dan verder?

A. Wij werken van 6 uur 's morgens tot 8 uur 's avonds, met 2 uren rust.

5882. V. Wordt het dikwijls later?

A. In het voorjaar wil het wel eens slap zijn; vóór een week of drie werkten wij maar tot half 5. Als het druk is, wordt het soms half 10 en 10 uur.

5883. V. Kunt gij 14 uren achtereen met 2 uren rust steeds even vlug doorwerken?

A. De laatste loodjes wegen het zwaarst; men is blij, als het 's avonds gedaan is.

5884. V. Maar gaat het werk toch altijd even vlug?

A. Ja.

5885. V. Zoudt gij niet verkiezen korter te werken en evenveel te verdienen, mits evenveel afwerkende?

A. Ik zou niet harder kunnen werken.

5886. V. Gij bedient alleen de machine?

A. Ja, ik voed ze met een schop, en dan valt de boter er dadelijk uit.

5887. V. Hangt de hoeveelheid niet af van de meerdere of mindere vlugheid?

A. Ja.

5888. V. Kunt gij dan 12 uren het maximum van vlugheid volhouden?

A. Een mensch is geen machine, maar het werk gaat 's avonds ongeveer even hard als 's morgens.

5889. V. Hoe wordt gij betaald?

A. Per uur, voor 72 uren f 10.

5890. V. En bij korter werk?

A. Dan wordt gekort, tegen 14 cent per uur; voor overwerk wordt per uur gerekend, namelijk 15 cent.

5891. V. Is er Zondagswerk?

- A. Nooit.
5892. V. Verdienen de anderen, die niet in de boter werken, meer?
- A. De kuipers, ja.
5893. V. Werken er ook jongens?
- A. Neen.
5894. V. Is er een ziekenfonds?
- A. Ja, dat is verplichtend en daaraan betalen wij 1 pct.
5895. V. Hoeveel keert dat uit?
- A. f5 per week, zoolang een ziekte duurt. De firma geeft er f100 aan per jaar.
5896. V. Kan men met zoo'n klein personeel toekomen met 1 pct. en de bijdrage der firma, of dekt de firma nog het tekort?
- A. Ik heb nooit van een tekort gehoord. Wij hebben er nu een, die van 27 Dec. tehuis is. Maar anders hebben wij weinig zieken. Van den winter hebben wij allen 6 mud steenkolen er uit gehad.
5897. V. Zoudt gij er geen prijs op stellen aan het bestuur van dat fonds, dat toch een fonds van het volk is, mede te doen?
- A. Ja, ik zou wel willen weten hoe het er mede staat.
5898. V. Hebt gij daar nooit om gevraagd?
- A. Neen.
5899. V. Waarom niet?
- A. Daaromtrent bestaat een soort van terughouding. Ik ben de oudste knecht niet, en als er wat woord te voeren is, moet de oudste dat maar doen, vind ik.
5900. V. Is er bepaalde reden voor die terughouding?
- A. Dat kan ik niet zeggen. Als wij den patroon vroegen: „hoe staat het toch met dat fonds, kan er geen rijksdaalder meer uitgekeerd worden?“, dan zou hij best genegen zijn om ons dat te vertellen; maar dat wij het niet doen, berust, geloof ik, meer op de vrees, dat het den schijn zou hebben alsof wij den patroon niet vertrouwden.
5901. V. Worden er boeten geheven?
- A. Neen.
5902. V. Ook niet voor te laat komen? Dat gebeurt toch zeker wel eens?
- A. Ja, juist omdat er geen boete is.
5903. V. Veel te laat?
- A. Een minuut of 5; maar daarover wordt niet veel gezegd. Als den meesterknecht zijn muts verkeerd staat, zegt hij alleen: „de fluit heeft al gegaan.“
5904. V. Zegt hij niets ergers dan dat, zelfs wanneer hij, zooals gij het noemt, zijn muts verkeerd heeft staan?
- A. Neen., het is een goede man.
5905. V. Wanneer wordt het loon uitbetaald?
- A. 's Zaterdagmiddags om half een.
5906. V. Is dat altijd zoo geweest?
- A. Zoover ik weet, ja.
5907. V. Bij anderen is het regel, dat 's Zaterdagavonds wordt uitbetaald; hebt gij het liever in den middag?
- A. Neen, dat kan mij niet schelen.
5908. V. Ge'ooft gij, dat het voor de werklieden in 't algemeen beter is, dat zij 's middags het loon ontvangen?
- A. Ik kan niet zeggen, dat dit eenigen invloed heeft. Als de menschen 's Maandags hun geld kregen, zou het, geloof ik, slechter zijn; maar wij wonen vlak bij de fabriek, en zoo als wij thuis zijn, houdt moeder de vrouw de hand op.
5909. V. Als 's Zaterdagavonds werd uitbetaald, zou het allicht laat kunnen worden?
- A. Ja, zooals het bij ons is, is het voor de vrouwen wel zoo doelmatig; want nu moeten de mannen 's middags weer naar hun werk, en 's avonds wil deze of gene man wel eens ergens blijven hanger, en dan zit moeder te zuchten naar het geld.
5910. V. Wordt er streng op toegezien, dat geen sterke drank in de fabriek wordt gebracht?
- A. Het is altijd verboden, maar toen de fabriek 12½ jaar bestond, heeft mijnheer zelf een borrel geschonken.
5911. V. Maar wordt er, tegen het verbod in, wel eens sterke drank in de fabriek gebracht?
- A. Neen, ik heb het in de 12 jaar, dat ik er ben, nog geen twee keer gezien.
5912. V. Als er menschen ontslagen worden, wordt dan te voren gewaarschuwd?
- A. Ja, ik ben zelf eens ontslagen wegens slapte, maar dat werd 8 dagen te voren gezegd.
5913. V. Gaan er uit eigen beweging wel menschen weg?
- A. Dat is nog niet voorgekomen.
5914. V. Er heerscht dus over het algemeen eene tevreden stemming?
- A. Ja, een beste verhouding, zoowel onder de werklieden als jegens de directie.
5915. V. Krijgt gij den patroon dikwijls te spreken?
- A. Ja, als wij willen; hij komt elken dag.
5916. V. En spreekt gij hem feitelijk nog al?
- A. Ja, als ik wat te vragen heb. Verleden jaar heb ik hem voor die steenkolen uit het ziekenfonds

bedankt, en toen tevens gevraagd, of hij niet langs coöperatieve weg ons het volgend jaar steenkolen zou kunnen bezorgen, tegen een goedkooperen prijs. Mijnheer vond dat goed en wenschte toen, dat wij daarvoor wekelijks wat zouden laten staan, dan was het tegen den winter niet zoo'n som in eens, maar het is daartoe niet gekomen. Nu zal de patroon ze ons toch goedkooper bezorgen.

5917. *V.* Waarom ging het niet zooals gij bedoeld hadt?

A. De een zei: „als ik sparen wil, doe ik het zelf”; de ander, dat hij bij slapte niets kon missen van zijn loon.

5918. *V.* Geeft het inslaan van steenkolen op die wijze eene aanmerkelijke besparing?

A. Ongeveer 10 cent per mud; ik hoor, dat de kolen ons dezen winter 90 cent zullen kosten. Ik ben lid van de coöperatieve vereeniging „Des Werkmans vriend”; waar ik voor de kolen verleden jaar 70 cent en dit jaar 90 cent betaald heb.

5919. *V.* Krijgen de werklieden ook boter van de fabriek?

A. Neen.

5920. *V.* Hoe bevalt u de coöperatieve winkelvereeniging?

A. Ik ben alleen lid van de spaarkas.

5921. *V.* Slaat gij ook aardappelen in van de spaarkas?

A. Neen, die teel ik zelf.

5922. *V.* Woont gij in een huis van een bouwvereeniging?

A. Neen, van een particulier.

5923. *V.* Hebt gij daar dan zooveel grond bij?

A. Neen, ik heb een stuk grond in de Haarlemmerduinen, dat ik door een ander laat bebouwen.

5924. *V.* Wordt dat meer gedaan?

A. Zeker, door menschen, die mest hebben voor den grond; wanneer men echter de mest moet koopen, dan is er geen winst.

5925. *V.* Gebruikt gij daarvoor uwe eigen faecaliën?

A. Neen, van mijne varkens.

5926. *V.* Komt u data aardappelen telen voordeelig uit?

A. Dat kan ik niet zeggen, want zij hebben mij verleden jaar $f 2.87\frac{1}{2}$ per mud gekost.

5927. *V.* Maar dat zijn dan zeker uitstekende duinaardappelen?

A. Zeker; wanneer ik daarbij een varken in de kuip en steenkolen op zolder heb, kan ik een stootje velen.

5928. *V.* Hebt gij geregeld een varken in de kuip?

Enquête. — Haarlem.

A. Neen, voor twee jaren verloor ik drie varkens.

5929. *V.* Hebt gij nog andere inkomsten dan die buiten de fabriek?

A. Ik heb nog een bijzaakje, dat door mijne vrouw waargenomen wordt.

5930. *V.* Wat levert dat op?

A. De huur, maar niets meer. Het is ook een zaakje in margarineboter, en dit is in den laatsten tijd wel wat slechter gegaan, omdat er zulke goedkoopere winkels in Haarlem zijn, die een half pond boter of een pond toegeven.

5931. *V.* Hebt gij kinderen, die reeds wat verdienen?

A. Twee jongens, een van 14 en een van 12 jaar.

5932. *V.* Waar werken zij?

A. Bij een bloemist.

5933. *V.* Hebben zij de lagere school geheel doorloopen?

A. Dit zal wel niet. Den oudste heb ik naar eene kostschool in Noordbrabant gedaan. Hij is er een half jaar geweest, doch het beviel hem niet.

5934. De heer **Kolkman**: Wat was dat voor een kostschool?

A. Een Katholiek gymnasium, te Megen. Hij wilde priester worden.

5935. *V.* Hebben de paters hem weggestuurd?

A. Hij moest een soort van examen doen, maar hij had niet gewerkt.

5936. De **Voorzitter**: Had de tweede jongen de school geheel doorloopen?

A. Ik weet het niet.

5937. *V.* Het verwondert mij, dat gij daarvan niet op de hoogte zijt.

A. De jongens willen zelf liever naar een baas. Ik had liever gehad, dat ze nog een poosje op school waren gebleven.

5938. *V.* Kondt gij dat als vader niet van hen verkrijgen?

A. Neen.

5939. *V.* Wat zoudt gij er van zeggen, indien de wet leerplicht voorschreef?

A. Ik zou het goedkeuren in het belang van de kinderen.

5940. *V.* Meent gij dat 12 jaar te jong is om van de school over te gaan naar fabriek of werkplaats?

A. Ja

5941. *V.* Ondanks de offers, die daardoor van de zijde der ouders zouden worden geleverd, zoudt gij verhooging van dien leeftijd wenschen?

A. Ik ben van oordeel, dat de ouders zonder die geringe verdiensten van de kinderen best kunnen leven. Wanneer ze op 14jarigen leeftijd aan het werk gaan, zijn ze wat wijzer en niet zoo speelsch.

J. ANTHONISSE.

A. KERDIJK, Voorzitter.
KOLKMAN.
W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van Johannes Cornelis Van der Aar,
oud 29 jaar, bleekersknecht bij J. Van
Kimmenaede, te Haarlem.

5942. De Voorzitter: Met hoeveel mannen werkt de heer Van Kimmenaede?

A. Ik ben alleen.

5943. V. Maar er werken ook vrouwen?

A. Vijf.

5944. V. Zijn er gehuwde bij?

A. Neen.

5945. V. Op welken leeftijd komen zij?

A. Ik meen, dat de oudste 24 à 25 jaar, de jongste 17 à 18 jaar is.

5946. V. Hoe lang wordt er gewerkt?

A. Van 's morgens 6 tot 's avonds 7 uur, soms wordt het 's morgens 6 $\frac{1}{4}$ uur.

5947. V. Hoe was het vroeger?

A. Toen werkten wij van 6 tot 8 uur.

5948. V. Werd het toen nooit later?

A. Bij ons niet, daar houdt onze juffrouw niet van.

5949. V. Wat hoordet gij daaromtrent van andere bleekerijen?

A. Dat het wel eens 9 uur werd.

5950. V. Wordt aan het uur van 7 thans stipt de hand gehouden?

A. Bij ons wel.

5951. V. Wordt het bij anderen wel later?

A. Ja.

5952. V. Hoeveel verdient gij?

A. f 8 vast.

5953. V. Komt er nog iets bij?

A. Niets.

5954. V. Hoeveel verdienen de vrouwen?

A. Ik geloof van f 2 tot f 3.

5955. V. Zijn die loonen dezelfde gebleven, toen de arbeidstijd korter werd?

A. Ja.

5956. V. Welken rusttijd hebt gij?

A. Van 8 tot 9 en van 1 tot 2 uur.

5957. V. Is ook dit onveranderd gebleven?

A. Vroeger hadden wij des morgens drie kwartier, 's middags 1 uur en daarna nog $\frac{1}{2}$ uur. Dit laatste is thans vervallen; er is dus slechts een verschil van een kwartier.

5958. V. Zijt gij ingenomen met dien verkorten arbeidsduur?

A. Ik wel, want als de meiden er uitscheiden, heb ik ook gedaan. En de meiden zijn er ook mede in haar schik.

5959. V. Gaan die, na afloop van het werk, gewoonlijk dadelijk naar huis?

A. Zij zijn allen in den kost.

5960. V. Wat doen zij dan in den avond?

A. Dan gaan zij meest de deur uit.

5961. V. Wordt er nu evenveel afgewerkt als vroeger met hetzelfde personeel?

A. Ja, daar richten wij het naar in.

5962. V. Hoort gij den patroon nooit klagen over de wet? Zegt hij niet: „wat geeft dat een last“?

A. Neen, en dat is ook het geval niet.

J. C. VAN DER AAR.

A. KERDIJK, Voorzitter.
KOLKMAN.
W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, Adj.-secretaris.

ZITTING VAN ZATERDAG 22 AUGUSTUS 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter*.

KOLKMAN.

VISSER.

Verhoor van **Johannes Swens**, oud 77 jaar,
fabrikant van harde en toiletzeep, te Haarlem.

5963. De **Voorzitter**: Bestaat uw personeel niet voor een groot deel uit jeugdige arbeiders?

A. Ja, ik heb steeds tusschen de 20 en 25 arbeiders en arbeidsters beneden de 16 jaar, het meest meisjes.

5964. *V.* Houdt gij u voor de aanneming aan den wettelijken leeftijdsgrens van 12 jaar, of neemt gij de kinderen eerst ouder aan?

A. Neen, wie 12 jaar is, neem ik aan.

5965. *V.* Wat is uw ervaring ten aanzien van de ontwikkeling en de geschiktheid tot arbeiden van die kinderen van 12 jaar?

A. Hoewel het werk, dat zij bij mij te verrichten hebben — het is het afsnijden van den baard van de stukjes zeep, die door de grootere knechts zijn geperst, en het verpakken daarvan — meer handigheid eischt dan intellect, duurt het wel een half jaar eer zij op de hoogte zijn; en wat hun intellectuele vermogens betreft, met het oog op hun volgend leven zou ik, indien ik wat te zeggen had, alle kinderen verplichten tot hun 14de jaar school te gaan, want naar de ervaring, die ik heb opgedaan, is het met de ontwikkeling van de jeugdige arbeiders nog treurig gesteld. Dat schrijf ik niet toe aan de kinderen, maar aan de omgeving en aan het gebrek aan onderwijs. Zij gaan op hun 12de jaar van school, juist als het verstand zich begint te ontwikkelen. En al willen de kinderen zelf op de school blijven, dan worden zij door de ouders genoodzaakt om iets te verdienen. Daarom zou ik wenschen een wet tot leerplicht tot het 14de jaar.

Enquête.—Haarlem.

5966. *V.* Eischt gij van de kinderen, die gij aanneemt, het bewijs, dat zij de school geheel doorloopen hebben?

A. Neen. Te Haarlem is, naar ik meen, door eenige fabrikanten eene overeenkomst aangegaan, om kinderen, die niet behoorlijk lezen en schrijven kunnen, niet aan te nemen. Ik heb mij daarbij niet aangesloten, omdat ik dit jegens de kinderen onbillijk vind. Wanneer zij komen, zijn zij 12 jaar en kunnen niet meer op school gaan.

5967. *V.* Kunnen zij dan niet meer school gaan? Zij worden in Haarlem toch niet van de school verwijderd?

A. Neen, maar er is in den regel te weinig plaats.

5968. *V.* Wij hebben nog niets vernomen wat er op wees, dat, in verband met gebrek aan plaatsruimte, de kinderen genoopt waren om de school te verlaten. Zijn u gevallen bekend, dat op 12jarigen leeftijd zulk een aandrang is uitgeoefend?

A. Neen.

5969. *V.* Gij spraakt van een overeenkomst tusschen fabrikanten. Ik wist wel van eene circulaire van de schoolcommissie aan de werkgevers, om geen kinderen aan te nemen, die niet geheel de school hadden doorloopen. Is het dat, wat gij bedoelt?

A. Er is mij medegedeeld, dat men verzocht werd geen kinderen aan te nemen, die niet behoorlijk lezen en schrijven kunnen. Dat was verleden jaar.

5970. *V.* Dan zal dat toch wel hetzelfde geweest zijn?

A. Het kan wezen.

5971. *V.* Genieten uw jeugdige arbeiders 's avonds nog onderwijs?

A. Ja, des winters.

5912. *V.* Op de school, aan het hoofd waarvan de heer Loran staat?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen.

5973. *V.* Gaan zij er allen heen?

A. Zij verzuimen nog al eens, maar nu er meer kinderen gekomen zijn, heb ik met den onderwijzer afgesproken, dat hij mij dezen winter daarvan steeds kennis zal geven.

5974. *V.* Zijn de kinderen, die gij bezigt, uit betrekkelijk welgestelde werkmansgezinnen, of uit de laagste kringen?

A. In het begin had ik ze nog al uit welgestelde gezinnen. Maar hoewel het een zeer zindelijk, licht werk is, daar het alleen bestaat in het vouwen van stukjes zeep in papertjes, bestaat er toch een zeker vooroordeel tegen fabrieksarbeid. Toen mijn fabriek uitgebreid werd, moest ik wel kinderen uit mindere kringen aannemen, en ik behoef u niet te zeggen, dat in de allerlaagste klassen de moraal heel wat te wenschen overlaat, zoodat de beteren spoedig verdwenen. Zij mogen zingen en praten, maar geen gemeene liedjes of slechte taal uitslaan en niet vloeken, en toch verklaren mijn twee knechts, die daarvoor zorgen, dat het uiterst moeilijk is hen daarvan af te houden, zoodat, wanneer zij maar een oogenblik niet luisteren, zij een taal uitslaan, waarvan men versteld moet staan.

5975. *V.* Gij zeidet, dat de meisjes niets anders doen dan vouwen. Zou niet een reden, waarom knappe ouders niet wenschen, dat hun meisjes naar uw fabriek gaan, deze kunnen zijn, dat zulk eentonig vouwen weinig ontwikkelend moet worden geacht?

A. Het denkbeeld van op eene fabriek te werken is reden, dat de kinderen van knappe werklieden er niet komen.

5976. *V.* Vindt gij het begrijpelijk, dat dit begrip er in zit?

A. Ja. Vroeger was de fabrieksarbeidersstand een andere dan nu; toen de groote weverijen van Wilson en Prévinaire nog bestonden, ging Jan Rap en zijn maat er heen, en dit heeft den naam van fabrieksarbeider in minachting gebracht.

5977. *V.* Hebt gij ook oudere vrouwen in dienst?

A. Neen. Wanneer de meisjes 16 jaar zijn, dring ik er op aan, dat zij een dienst gaan zoeken, omdat er ook jongens zijn, en het samenleven met dezen niet goed is; gewoonlijk echter kan ik ze alleen door dwang weg krijgen, bijv. door te zeggen, dat ze over 4 of 6 weken heen moeten gaan.

5978. *V.* Is de reden daarvan gelegen in het feit, dat de ouders ongaarne de meerdere verdiensten missen, of dat de meisjes te veel gesteld zijn op den vrijen tijd na de fabrieksuren?

A. Beide. De voornaamste reden ligt bij de ouders, want de verdienste van f 2.50 in de week is veel hooger, dan ze in een dienst hebben. Daarenboven loopen ze 's zomersavonds graag rond, 's winters noodzaak ik ze naar school te gaan. Dat zal voor de meisjes wel de reden zijn, dat ze liever op de fabriek blijven.

5979. *V.* Werken jongens en meisjes samen?

A. Gedeeltelijk.

5980. *V.* Reeds vóór den leeftijd van 16 jaar kan dat samenzijn bedenkelijk wezen, dunkt u niet?

A. Ja, maar in de twee lokalen, waar zij samenwerken, heb ik vertrouwde knechts, die surveilleeren.

5981. *V.* Is u nooit iets bedenkelijks van dat samenwerken ter oore gekomen?

A. Eens is er iets gebeurd, wat niet behoorlijk was, en toen heb ik den jongen, die alleen de aanleiding er toe gaf, weggestuurd.

5982. *V.* Een getuige heeft ons medegedeeld, dat er maar één bestekamer is, doch dat door een schoolsche regeling gezorgd wordt, dat gezamenlijk gebruik maken daarvan onmogelijk is. Toch is dat een noodmiddel. Zou er geen tweede gelegenheid te maken zijn?

A. Onmogelijk, de plaats daarvoor ontbreekt totaal. Maar 't gevaar is niet zoo groot, omdat in het lokaal, waar zij doorheen moeten, altijd een knecht aanwezig is, die er mij wel opmerkzaam op zou maken, als er een paar te gelijk naar achteren gingen.

5983. *V.* Gaan de jongens ook op hun 16de jaar heen?

A. Enkelen blijven, maar anderen gaan dan naar de fabriek van Prévinaire als assistent bij een drukker.

5984. *V.* Gaan de kinderen geregeld ter catechisatie of leering, ook onder werktijd?

A. Ja, daar sta ik op.

5985. *V.* Is de werktijd voor de kinderen dezelfde als die voor volwassenen?

A. Pardon. In den zomer werken de kinderen van 7 tot 7, 's winters van 8 tot 7 uur. De rusttijd is 2½ uur.

5986. *V.* Hoe was dat vóór de invoering der arbeidswet?

A. Toen was het van 6 tot 8 uur.

5987. *V.* Heeft de wet voor u geen groot bezwaar opgeleverd?

A. Dat juist niet, maar ik geloof wel, dat er sedert minder wordt gedaan, want als een deel van het personeel weg is, kan het andere niet altijd zoo flink voort. Bijv. de groote stukken zeep worden gesneden en gestapeld op rekken. Wanneer nu de jongens, die dat gewoonlijk doen, weg zijn, dan kunnen de grooteren niet zoo regelmatig voort, want dan moeten zij dat werk zelf doen. Dat heeft dus vermindering van de productie ten gevolge, maar die is niet van groote beteekenis.

5988. *V.* Hoe ging het vroeger in den winter met het avondonderwijs?

Als de kinderen dan tot 8 uur werkten, was het toch te laat voor de school?

A. Ik regelde mij dan naar de school.

5989. *V.* Als de kinderen nu 's zomers om 7 uur weggaan, is er geen school; gaan zij dan direct naar huis?

A. Dat hangt veel van de ouders af; knappe ouders hebben knappe kinderen.

5990. *V.* Hoe talrijk is uw volwassen personeel?

A. 9 arbeiders.

5991. *V.* Hoe is hun werktijd?

A. Des zomers van 's morgens 6 tot 's avonds 8 uur. Wanneer de dagen korter worden, beginnen zij om 7, in den winter zelfs om 8 uur, omdat ik niet gaarne heb, dat 's morgens met licht gewerkt wordt. Van dien werkdag gaat 2½ uur schafttijd af, 1½ uur in den middag en 's morgens en 's middags ½ uur. De werkdag is dus feitelijk 11½ uur.

5992. *V.* Is het zwaar werk, wat de menschen bij u doen?

A. Over het geheel niet. Het wegbrengen van de kisten zeep is natuurlijk zwaarder, maar dat doen zij dan ook met hun tweeën of drieën, naarmate de kisten zwaar zijn.

5993. *V.* Vindt gij, dat de menschen bij zulk een arbeidsdag tijd genoeg overhouden voor zich zelf en hun gezin?

A. Toen verleden jaar die rage voor den Surigen arbeidsdag ontstond, heb ik mijn knechts bijeengeroepen en hun gevraagd, of zij nu 8 uren wilden werken, maar zij verzochten mij den werkdag te laten zoals hij was, omdat zij anders niet zouden weten wat zij met den velen vrijen tijd zouden doen.

5994. *V.* Er is eene groote marge tusschen 8 en 11½. Zijt gij niet van meening, dat het in het belang van uwe werklieden zou zijn, den arbeidsduur, die nu bij u bestaat, wat te verkorten?

A. Ik geloof, dat het niet onwenschelijk zoude zijn, den werktijd tot 10 uren in te korten.

5995. *V.* Zijt gij van oordeel, dat, al wordt gezegd door dezen of genen: «als de tijd korter was, zou ik met mijn tijd geen raad weten», dit zich toch zeer goed zou vinden?

A. Ik geloof, dat het aanleiding zou geven, dat zij, wanneer zij geld hadden, naar de kroeg zouden loopen, althans wat de minder goeden betreft. Het zou eene geheele andere zaak zijn, wanneer elke arbeider een woning had, zoals die van de coöperatieve bouwverenigingen, met een tuintje. Dan kon hij in zijn vrijen tijd in dat tuintje werken. Maar wonen zij in nauwe gangen of stegen, dan loopen zij er uit.

5996. *V.* Een andere getuige sprak in gelijken geest, maar wees er op, dat het niet alleen zat in het kunnen bearbeiden van een tuintje, maar ook in de wenschelijkheid, om de menschen gelegenheid te verschaffen zich geestelijk te ontwikkelen op plaatsen, waar geen sterke drank te krijgen is, en ze op die wijze uit de kroeg te houden. Hoe denkt gij daarover?

A. Daarvoor zou ik gaarne hun arbeidstijd inkorten tot 10 uren.

5967. *V.* Hebt gij er niet over gedacht, om bij u den arbeidsduur op 10 uren te brengen?

A. Neen.

5998. *V.* Gesteld dat de wetgever, gelijk hij nu reeds gedaan heeft voor vrouwen en jeugdige per-

sonen, ook voor volwassen personen den maximum-werktijd bepaalde, hoe zoudt gij daarover oordeelen?

A. Ik zou daarmede ingenomen zijn.

5999. *V.* En wat zouden de gevolgen zijn voor de verdiensten?

A. Zij moesten hetzelfde loon krijgen, anders zou het den menschen niet helpen.

6000. *V.* Hebt gij nooit een proef genomen, om te zien, of gij bij korteren werktijd hetzelfde en even goed product kondet verkrijgen?

A. Neen.

6001. *V.* Is uw bedrijf niet van dien aard, dat zulk een proef kans van slagen zou hebben?

A. Neen. Dikwijls ben ik bijv. genoodzaakt om een ouderen knecht aan het werk te houden, ten einde te voorkomen, dat niet zeker mengsel bedorven wordt.

6002. *V.* Welke zijn de verdiensten van uwe menschen?

A. De meisjes en jongens hebben van f 0.75 tot hoogstens f 2.50, het loon van de knechts is van f 7 tot f 10.

6003. *V.* Genieten zij boven hun loon eenige geregelde premie, of wordt er bij u overgewerkt?

A. Geen van beide.

6004. *V.* Een getuige van uw fabriek heeft ons gesproken van eene uitkeering uit de winst; wilt gij ons daarvan het een en ander mededeelen?

A. Wanneer aan het einde van het jaar de balans gunstig is, ontvangen zij een uitkeering, waarvan het bedrag door mij op een postspaarbanksboekje gezet wordt. Tot mijn leedwezen merk ik echter meermalen, vooral bij het jongere geslacht, aan het eind van het volgend jaar, dat de boekjes, wanneer ik die voor het inschrijven van een nieuw bedrag terugvorder, verdwenen zijn. Ik heb hun namelijk met die boekjes geheel de vrije hand gelaten, omdat zij er anders niet zooveel aan zouden hebben. Bij de ouderen is dat beter.

6005. *V.* Kunt gij van het jonge geslacht ook na-gaan, of de gelden, die opgenomen worden, voor een op zich zelf goed doel worden besteed?

A. Neen, maar ik vrees, dat het, wanneer de ouders de boekjes in handen krijgen, niet heel lang duurt, of het geld wordt opgevorderd.

6006. *V.* Stelt gij niet den eisch, dat een zeker bedrag, hoe klein dan ook, moet blijven staan?

A. Neen.

6007. *V.* Hoeveel bedraagt de uitkeering ongeveer voor volwassen arbeiders?

A. In den regel een paar percent van hun loon in een geheel jaar.

6008. *V.* Wordt zij uitsluitend naar het bedrag van het loon geregeld, of houdt zij tevens verband met de dienstjaren?

A. Zij hangt uitsluitend af van het bedrag van het loon.

6009. *V.* Hebt gij voor uzelf een bepaald percentage van de winst voor die uitkeering bestemd?

A. Neen; ik ga globaal na, of de resultaten van het afgelopen jaar eenigszins gunstig zijn, en daarnaar geef ik hun eene uitkeering.

6010. *V.* Doet gij dit al lang?

A. Sedert twee jaren.

6011. *V.* Wordt die maatregel, wat de ouderen betreft, die, gelijk gij zeidet, hun spaarbankboekje laten staan, zeer gewaardeerd?

A. Ja. Ik ondervind maar zelden, dat die oudere werklieden heengaan. Meestal blijven zij graag.

6012. *V.* Gij hebt een klein personeel. Is de verhouding dientengevolge een tamelijk gemoedelijke?

A. Ja, dat is zeker.

Vroeger placht ik ook in geval van ziekte het geheele loon uit te betalen, maar na een verschil van meening met den heer Struve ben ik daarvan teruggekomen, en tegenwoordig geef ik het halve loon.

6013. *V.* Het verband tusschen het een en het ander is mij niet duidelijk. Wat was dat verschil van meening?

A. Een van de jongens had eene kleine verwonding aan de top van een vinger van zijne linker hand gekregen. Ik liet er door den chirurg een verband om leggen, en de jongen bleef 4 weken weg, hoewel hij niets anders te doen had dan met zijne rechterhand aan een snijtafeltje te draaien. Ik kreeg toen eene missive van den heer Struve, waarbij hij wees op het feit, dat er een ongeluk was gebeurd, waarvan ik geen kennis aan den burgemeester had gegeven. Ik antwoordde, dat ik het geval te onbeduidend had geacht, waarop hij mij weer replieeerde, dat de wet het vereischte en ik mij daarnaar had te gedragen. Dit hinderde mij wel eenigszins. Ik heb toen aan den chirurg een certificaat gevraagd, waarbij hij verklaarde, dat de jongen desnoods nog denzelfden dag had kunnen werken, en dit stuk aan den heer Struve gestuurd. Verder heb ik er niets van gehoord.

6014. *V.* De wet bepaalt, dat van een ongeluk, tengevolge waarvan de getroffene binnen 2maal 24 uren den arbeid niet hervat, kennis moet worden gegeven. Acht gij in het algemeen die bepaling niet heilzaam en doeltreffend, aangezien allen dientengevolge kan worden onderzocht, of het een ernstig geval is.

A. Zeer zeker.

6015. *V.* Hoe heeft dan dat gebeurde er u toe geleid om voortaan slechts half loon bij ziekte uit te keeren?

A. Omdat in dat geval bijv., die jongen dan waarschijnlijk wel te werk zou zijn gekomen.

6016. *V.* Dus zijt gij er eigenlijk toe geleid uit vrees voor misbruik?

A. Ja.

6017. *V.* Die vrees werd ook door anderen geuit. Zijt gij het intusschen anderzijds met mij eens, dat het, bij werkelijke ziekte, voor een gezin van overgroot belang is het volle loon te krijgen, en zoudt gij niet meenen, dat er eene contróle is in te voeren, waardoor misbruik voorkomen wordt?

A. De bepaling heb ik opgenomen in het reglement, maar ik behoud aan mij natuurlijk de bevoegdheid om, waar ik met knappe, eerlijke menschen te doen heb, er van af te wijken. En dat gebeurt en is gebeurd.

6018. *V.* Welke bepalingen zijn er verder nog in dat reglement opgenomen?

A. Dat voor te laat komen boete wordt betaald, dat men zich fatsoenlijk behoort te gedragen, dat bij vertrek de dienst 8 dagen te voren moet opgezegd worden, en dat ik hetzelve zal doen, wanneer ik iemand wil wegzenden.

6019. *V.* Zijn er boeten ook voor andere zaken?

A. Niet veel. Alleen in de pakkamer worden door den meesterknecht wel eens een paar centen boete toegepast, omdat hij daar anders geen baas kan blijven. Niettegenstaande dat, zijn er toch nog lastigen, want sommigen brengen niet al hun weekgeld thuis wat zij verdienen, zoodat de ouders van die boeten niets merken.

De immoraliteit is inderdaad verschrikkelijk bij die lagere klassen; ik hoorde daar dezer dagen nog staaltjes van, die mij zeer deden.

Een jongen had bij ons een paar dagen gewerkt en was toen weggebleven. Omdat hij zijn geld niet kwam halen (het was 40 cents), zonden wij den kantoorbediende er mede naar de achterbuurt, waar hij woonde. Toen deze zeide, dat hij van de fabriek «het Klaverblad» kwam, wilde de vader hem met een vloek de deur uitzetten, maar toen de bediende hem zeide, dat hij dan geen geld kreeg, veranderde het tooneel, en vader en moeder riepen om het hardst om zelf die 40 cts. te hebben. De kantoorbediende, die een gemoedelijk jongmensch is, heeft toen elk maar de helft gegeven.

Een tweede geval is nog ergerlijker. Hij kwam ook ergens om geld te brengen en vond de vrouw op den vloer liggende, waarschijnlijk haar roes uitslapende. Hij kon haar niet wakker krijgen en gaf het geld dus maar aan een kleine dreumes van ongeveer 3 jaar, die bezig was om de kamer te vegen.

6020. *V.* Dat zijn inderdaad droevige gevallen van verwilderde gezinnen; maar gij zeidet, dat er kinderen zijn, die niet alles thuis brengen: weten de ouders dan niet, wat zij verdienen?

A. Het komt wel voor, dat zij dat niet weten.

6021. *V.* Is dan door u niet overwogen om het mede te deelen aan de ouders?

A. Neen, daar heb ik nog niet over gedacht.

6022. *V.* Welke hitte heerscht er wel in de droogkamer, wanneer de man er ingaat?

A. Dat hangt af van de soort van zeep. In den regel is het er 85 en meer graden Fahrenheit.

6023. *V.* Is er een bepaald man belast met het inbrengen van zeep in die droogkamer en met het uithalen?

A. Ja, maar het gebeurt ook wel, dat anderen er in moeten gaan; ik heb dat echter zóó geregeld, dat niemand er lang in behoeft te blijven.

6024. *V.* Gaan er ook wel eens kinderen in?

A. Ja, voor een oogenblik om een stukje zeep te halen.

6025. *V.* Wat noemt gij een oogenblik?

A. Den tijd om een stuk zeep te grijpen. Het langst zijn zij er in, wanneer zij er hunne kielen te drogen hangen, want de jongens en meisjes hebben van mij uniformkielen, die zij aan de fabriek wasschen en drogen.

6026. *V.* Moeten de werklieden, al blijven zij er zeer kort in, vaak per dag in die kamer gaan, zoodat zij er toch een groot deel van hun werktijd in doorbrengen?

A. Ja, vooral mijn oudste knecht; ik heb hem echter nooit hooren klagen.

6027. *V.* Het schijnt inderdaad, dat het menschelijk lichaam zich ook in dit opzicht accomodeert; is het aan die droogkamer verbonden bezwaar, uws inziens, tot het bereikbare minimum teruggebracht?

A. Ik geloof gedaan te hebben, wat ik kon.

6028. *V.* Zijn er geen zeepfabrieken, waar de zeep in de droogkamer geschoven wordt, zonder dat de menschen er in behoeven te gaan?

A. Daarvan is mij niets bekend.

6029. *V.* Uwe zeepketels geven waarschijnlijk ergens wasem; wat doet gij om dat te beperken?

A. Boven den ketel is een trechter, die wijder is dan de mond van den ketel, met een uitlozings-opening van $\frac{3}{4}$ meter, die afgesloten kan worden met een plaat, welke geopend wordt, wanneer men kookt, zoodat de warmte kan wegtrekken. Bovendien is het lokaal groot en hoog, en heeft het van boven tal van luchtramen. Mijn kantoor is er vlak naast, maar ik heb nooit last van den wasem van de ketels.

6030. *V.* Staan degenen, die aan die ketels werken, op een bordes?

A. De rand van de ketels is ongeveer $\frac{3}{4}$ meter verheven boven de grondvlakte, waarop zij staan, om te voorkomen, dat zij er in vallen.

6031. *V.* Is er nooit een ongeluk in de fabriek gebeurd?

A. Nooit. Ik heb nog een anderen maatregel willen invoeren, namelijk hun een riem om het lijf te geven, vastgehecht in den muur, zoodat er geen mogelijkheid was, dat zij, behoudens breken van den riem, in zulk een ketel konden vallen. Maar, wanneer ik hen daarover sprak, was het: «Mijnheer, meem mij niet kwalijk, maar zoo'n ding wil ik niet aan».

6032. *V.* Heeft uwe firma reeds werklieden zoo oud zien worden, dat zij tot arbeiden niet meer in staat waren?

A. Neen. Wel kan mijn oudste knecht, die 35 jaren in mijn dienst is en 71 of 72 jaar telt, niet meer zoo werken als de anderen. Maar hij komt dan ook eerst 's morgens om 9 uur en gaat 's middags om 5 uur naar huis, zonder terug te moeten komen.

6033. *V.* En heeft dit invloed op zijn loon?

A. Neen, dat is hetzelfde gebleven, namelijk f 10.

6034. *V.* Hebt gij onze aandacht nog op een of ander punt te vestigen?

A. Alleen hierop, dat ik zoo gaarne er toe zou willen medewerken om den leerplicht tot het veertiende jaar ingevoerd te krijgen.

J. SWENS.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJAARDS *Adj.-secretaris.*

Enquete.—Haarlem.

Verhoor van **Dirk Schrijnders**, oud 44 jaar, voorman van losse sjouwers, te Haarlem.

6035. *De Voorzitter:* Wat voor werk doet gij?

A. Steenkolen lossen en wat er meer voorkomt, voornamelijk uit schepen.

6036. *V.* Ik dacht, dat gij ook wel werk aannaamt?

A. Ja zeker, maar dan werk ik zelf mee.

6037. *V.* Gij werkt dus niet in dienst van anderen?

A. Neen, vroeger wel bij De Vaal, steenkolen-factor te Haarlem.

6038. *V.* Wij hebben gehoord, dat De Vaal zelf een kroeg houdt en daarin geregeld uitbetaalt; is dat zoo?

A. Zeker, ik heb zelf een jaar of vier bij hem gewerkt. Wanneer wij dan aan «Meerenberg» steenkolen moesten lossen, dan kwamen wij met 3 of 4 man, des morgens om drie uur, half vier, bij hem aan huis en tikten dan aan het raam om de jenever, die den avond te voren besteld was.

Dit gebeurt dagelijks nog; om 7 uur 's morgens gaan tegenwoordig de kroegen open, maar vóór één kastelein open is, is er bij De Vaal al 3 of 4 kan jenever verkocht, die door de werklieden medegenomen is.

Vóór 13 of 14 jaar is hij nog armer dan ik in Haarlem gekomen, en nu is er geen heer, die tegen zijne harddravers kan concurreeren, alles door het geld van de arbeiders. Hij heeft gewoonlijk wel 6 ploegen aan het werk, maar hij betaalt het geld niet uit, vóór de laatste ploeg binnin is. Men zit er dan een heelen tijd, en dit gebeurt natuurlijk alleen om de gelegenheid te geven om te drinken. Het is wel eens gebeurd, dat hij iemand gedaan heeft gegeven, omdat hij bij een ander jenever haalde.

6039. *V.* Wordt er bij De Vaal iederen avond uitbetaald?

A. Ja.

6040. *V.* En geschiedt de uitbetaling steeds in de kroeg?

A. Ja.

6041. *V.* Waren er ook, toen gij bij hem werktet, die niets dronken?

A. Toen ik bemerkte, dat ik meer achter- dan vooruit ging, bedankte ik voor het jenever drinken. Doch daar werd al gauw aanmerking op gemaakt. Ik dronk een halve flesch bier en bleef daar net zoolang op zitten tot de baas kwam. Ik was er toen spoedig tusschen uit.

6042. *V.* Wie maakte er aanmerking op?

A. De kameraads.

6043. *V.* De juffrouw niet?

A. Dit weet ik niet. De kameraads zeiden wel, dat ze mij in de gaten had, maar ik durf het niet zeker zeggen. De baas zegt, dat het hem onverschillig is, of men drinkt of niet, maar onderwijl geeft hij de gelegenheid.

6044. *V.* Heeft de man, die bij een ander jenever haalde, werkelijk daarom gedaan gekregen?

A. De Vaal heeft het wel over een andere hoeg ge-gooid en gezegd, dat hij geen werk had, maar dat is niet waar. Hij zeide: «je eet van mij, dus ga eten van hem, bij wien je je jenever haalt».

Nog geen 3 weken geleden kwam ik een werkman van hem tegen, mooi vet, die zeide: «kijk, dat heb ik van mijn f 3.07 over, een arme f 1.02». Ik zei toen: «mankeert het je in je kop? neem een kruikje hier en laat het daarbij»; waarop hij antwoordde: «dan krijg ik gedaan».

6045. *V.* Wordt er bij het lossen onder het werk gewoonlijk veel drank gedronken?

A. Wel zeker. Vóór een schop in de kolen wordt gezet, is er al gedronken. Ik deed het vroeger zelf ook.

6046. *V.* Gebeurt dat een enkele maal, of is het regel?

A. Neen zeker, regel. Mijnheer Van de Poll ergerde er zich zóó over, dat het volk soms met kleeren aan achter de schuit in het water aanliepen te douwen, dat hij tot mij zeide: «ik wil De Vaal om die reden niet «bedanken, maar als je het werk iets beneden De Vaal «kunt aannemen, krijg jij het werk», omdat hij van den heer De Clercq wist, dat ik mijn leven had gebeterd.

6047. *V.* Gij zijt op het oogenblik een concurrent van De Vaal. Zijt gij u wel bewust van de ernstige beschuldigingen, die gij tegen hem inbrengt, en zegt gij niets dan de waarheid?

A. Er is geen enkel woordje bij, dat niet toepasselijk is. Ik ben zelf vier jaar bij den man geweest en heb toen zelf gedaan, wat ik verteld heb. De jenever, die den vorigen avond besteld was, stond klaar in tinnen kruikjes in den stal net alsof het koffie was, en als de menschen 's morgens om 5 uur kwamen om manden en schoppen te halen, namen zij de jenever met een tusschen hun kleeren mede. Als de politie het recht had om die menschen te visiteren, weet ik, dat zij op allen jenever zou vinden.

6048. *V.* Drinkt gij zelf geen jenever meer?

A. Neen, sinds 3 jaar niet.

6049. *V.* Hoe is het te dezen opzichte gesteld met de menschen, die thans onder u werken?

A. Ik ga ook bij hen het gebruik van sterken drank zooveel mogelijk tegen, maar geheel krijgt men het er nooit uit.

6050. *V.* Hebt gij de overtuiging, dat de wijze, waarop De Vaal handelt, de menschen tot veel erger drinken verleidt?

A. Ja, daarom heb ik het werk van mijnheer Van de Poll gekregen, op conditie, dat ik de menschen geen jenever zou verkoopen en thuis zou uitbetalen. En dat doe ik nu 's Zaterdagavond om 6 uur.

6051. *V.* Is De Vaal met u de eenige, die dit soort werk doet?

A. Ja.

6052. *V.* Heeft de heer De Clercq u het werk gegund, omdat De Vaal in de kroeg uitbetaalde?

A. Ja; hij zeide niet geweten te hebben, dat er andere menschen waren, die dat werk deden, dan De Vaal, maar hij was blij, dat hij van hem af was.

6053. *V.* De verffabriek is nu weer bij De Vaal, niet waar?

A. Ja, er kwam een schuit met ijzererts van 88 last.

Ik moest daarvoor hebben 45 cents per last; dat deed ik, omdat ik goed verdiende aan de steenkolen en aan de cokes, want wij kunnen f 4 per dag daarmee verdienen. Daar wij nu aan die kolen en cokes een goed daggeld verdienen, moesten wij het ijzererts voor iets minder aannemen en verdienden dan van 's morgens 5 tot 's avonds 8 uur f 2 à f 2.30. Doch nu had ik het werk van den heer Van de Poll gekregen en de menschen, die altijd met mij werkten, in dat werk gezet, want dat duurt 26 weken. Ik moest dus een vreemde ploeg nemen, maar die wilde niet werken in de ijzererts voor f 2.30 per dag. Ik heb toen aan den directeur 10 cent verhooging per last gevraagd, wat mij toegestaan werd. Later vernam ik echter, dat De Vaal weder het werk voor de Haarlemsche stoomververij had.

6054. *V.* Is toen aan De Vaal de voorwaarde gesteld, dat hij moest uitbetalen op het werk zelf?

A. Neen; toen ik den heer Bienfait sprak over het afnemen van dat werk en hem zeide, dat De Vaal in de herberg uitbetaalde, zeide hij mij, dat hem dit niets kon schelen.

6055. *V.* Wanneer gij uwe menschen uitbetaalt, doet gij dat dan in afgestapt geld, of geeft gij hun allen te zamen een bankbiljet, dat zij wisselen moeten?

A. Ik betaal hun steeds in afgestapt geld uit.

6056. *V.* De verdiensten van die losse sjouwers zijn, volgens de door u genoemde cijfers, groot.

A. Ja, zij verdienen gemiddeld f 3 à f 4 per dag.

6057. *V.* Het hangt er echter maar van af, of zij veel werk hebben?

A. De menschen in mijn dienst werken dit jaar van begin April tot heden. Ik heb hun dan ook wel f 18 en f 19 uitbetaald.

6058. *V.* Maar er komt zeker toch ook een tijd, dat zij minder hebben?

A. Ja, zelfs dat zij niets verdienen.

6059. *V.* Toen gij gewoon werkman waart, schreeft gij toen op, wat gij verdiendet?

A. Neen; ik nam in het ordentelijke er af, wat ik voor mij zelf noodig had, en gaf dan de rest aan mijne vrouw.

6060. *V.* Legde deze wat op zijde?

A. Zeker, ik heb een heel knappe, spaarzame vrouw, al zeg ik het zelf, die voor den winterdag zorgde.

6061. *V.* Had dit ten gevolge, dat, hoezeer ook in den winter de arbeid verminderde, gij niettemin het gehele jaar door op dezelfde wijze kondet leven?

A. Gebrek heb ik nooit geleden, maar als de winter te lang duurde, is het wel eens gebeurd, dat mijn hooje of ketting uit mijn goed sprong.

6062. *V.* Er zijn echter heel wat losse sjouwers, wier vrouwen niet zoo overleggend en bij de hand zijn, en in wier gezin des winters hard gebrek geleden wordt, niet waar, tengevolge van het drinken van den man en het gebrek aan voorzorg bij de vrouw?

A. Ja, vooral in den tegenwoordigen tijd.

6063. *V.* Meent gij intusschen, dat het te Haarlem met den lossen sjuower, wanneer hij zelf niet aan de zuip is en eene knappe vrouw heeft, niet slecht gesteld is?

A. Dan kan hij er het geheele jaar door best van komen.

D. SCHRIJNDER.

A. KERDIJK, *Voorzitter*.
KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, *Adj.-secretaris*.

Verhoor van **Gerardus Hardsmeets**, oud 42 jaar, schildersknecht bij den heer Bourée, te Haarlem.

6064. De *Voorzitter*: Werkt gij al lang bij den heer Bourée?

A. 1½ jaar.

6065. *V.* Waar zijt gij vroeger geweest?

A. Bij den heer Mooy. Ik ben daar vandaan gegaan, omdat de zaak achteruit ging en ik er niet genoeg voor mijn gezin kon verkien.

6066. *V.* Wat verdient gij bij den heer Mooy?

A. 16 ct. per uur.

6067. *V.* Is dat niet het standaardloon?

A. Ja.

6068. *V.* Is er niet sprake van het loon te verhoogen?

A. Ja, dit zal met Januari a. s. gebeuren.

6069. *V.* Voor allen?

A. Ja, omdat het voor de metselaars en timmerlieden ook verhoogd zal worden. De meeste patroons zijn het er over eens om 18 cent te geven.

6070. *V.* En de heer Bourée?

A. Hij was niet ter vergadering tegenwoordig, doch hij verklaarde niet achter te zullen blijven, wanneer de anderen het deden.

6071. *V.* Wordt niet door schilders vaak onder het standaardloon gewerkt?

A. Heel veel.

6072. *V.* Uitsluitend bij aannemingen?

A. Sommige patroons zijn er erg op uit om halfwassen te krijgen, omdat het opzicht over het schilderen niet zoo streng is.

6073. *V.* Komt het werken onder het standaardloon ook wel bij volwassenen voor?

A. Zeker, in den slappen tijd krijgen we bij den heer Bourée ook wel eens 1 of 2 cent minder, wanneer hij het werk wat schraal heeft aangenomen.

6074. *V.* Hoeveel volwassenen zijn er?

A. Op het oogenblik 8.

6075. *V.* Wisselt dat getal sterk?

A. Ja, het hangt van het werk af.

6076. *V.* Wat noemt gij een volwassene?

A. Iemand van 23 jaar, die goed zijn werk verstaat.

6077. *V.* Is het waar, dat juist de heer Bourée veel met halfwassen werkt?

A. Ja, en dat wordt natuurlijk erger, naarmate het slapper wordt.

6078. *V.* Dat is zeker een gevolg van de lage aannemingsprijzen?

A. Ja.

6079. *V.* Op welke wijze zoudt gij meenen, dat men dit euvel te keer zou kunnen gaan?

A. Naar mijn domme verstand zou ik zeggen, dat de bazen onderling een tarief moesten vaststellen voor aannemingen, bijv. per meter; dan zou een aanbesteder niet bij den laagsten inschrijver kunnen gaan en zoo op een werk f 200.— of f 300.— in den zak steken.

6080. *V.* Maar wat, als niet alle bazen zich daarbij aansluiten?

A. Ja, dan wordt het moeilijk.

6081. *V.* Moet niet een redmiddel gezocht worden in voorschriften in de bestekken? Dan toch kan niemand inschrijven, of hij moet zich aan het daarin bepaalde onderwerpen.

A. Ja, dat zou wel goed zijn.

6082. *V.* Hebt gij met uw patroon over deze quaestie wel eens gesproken?

A. Ja wel, heel veel. Hij zeide steeds, dat hij ook door de concurrentie gedwongen wordt, maar nu er sprake is van verhooging van het loon met Januari, heeft hij toch een paar karweitjes laten loopen.

6083. *V.* Hebt gij ook in verband met uwe oproeping voor deze Commissie met hem over de zaak gesproken?

A. Ja, hij moet van daag ook hier wezen.

6084. *V.* Hebt gij daarbij ook over andere punten met hem gesproken?

A. Ja; hij zeide, dat ik voor mijn persoon niet te klagen had, en dat is waar, maar ik antwoordde: « ik kom daar niet voor mij zelf, maar voor het algemeen, ik doe er niets bij, maar ook niets af ».

6085. *V.* En vond de patroon dat goed?

A. Ja.

6086. *V.* Hoe lang is de werktijd bij den heer Bourée?

A. 's Zomers van 's morgens 6 tot 's avonds 8 uur, waarvan 2 uren schafttijd afgaan.

6087. V. Wordt het niet vaak later?

A. Bij groote uitzondering, als er heel veel werk is; dan wordt het wel eens 10 of 11 uren.

6088. V. Wordt nooit 's nachts doorgewerkt?

A. Dat is maar ééns gebeurd, zoolang ik bij den baas ben.

6089. V. 's Winters wordt de dag zeker veel korter?

A. Ja, dan werken wij maar 7 uren daags.

6090. V. Hebt gij in den tijd, dat gij bij den heer Bourée zijt, 's winters wel eens geheel niet gewerkt?

A. Eens heb ik 3 weken niet gewerkt, maar dat was grootendeels mijn eigen schuld. Ik had quaestie op het werk gehad, dus was het een soort van straf.

6091. V. Was die straf naar uw eigen oordeel niet onbillijk?

A. Ik had met een timmerman quaestie gehad, en de directie eischte toen, dat ik het werk zou verlaten. De patroon had nog werk genoeg, maar ik meende, dat hij, omdat ik het volle loon had, van mij af wilde. De winter zag er zoo angstig uit en ik heb vrouw en kinderen, en zoo doende heb ik werk gevraagd tegen 15 cts. De patroon zeide wel, dat dit niet behoefde, maar ik heb toch 15 cts. geschreven uit angst, dat hij denken zou: gij zijt mij te zwaar, gij gaat er maar uit.

6092. V. En wie heeft gedurende die drie weken uw plaats vervuld, een volwassene of een halfwas?

A. Dat weet ik niet.

6093. V. Houdt gij aanteekening van uwe verdiensten?

A. Neen, maar ik weet wel, dat ik ruim f 400 per jaar verdien.

6094. V. Hoe doet gij om den winter door te komen?

A. Ja! Ik zeg wel eens aan mijne vrouw: « hoe zullen wij dezen winter doorbrengen, » of: « hoe hebben wij dien doorgebracht? »

6095. V. Legt gij in den zomer wel eens wat op zijde voor den komenden winter?

A. Daar is nooit wat van gekomen.

6096. V. Hebt gij een groot gezin?

A. 4 kinderen.

6097. V. Hoeveel gaat er van uw loon af voor uw persoonlijk gebruik in de week?

A. Voor mijn noodzakelijk gebruik heb ik f 0.75 à f 1 nodig.

6098. V. Wat verstaat gij onder noodzakelijk gebruik?

A. Sigaren, tabak, een glas bier.

6099. V. Gebruikt gij geen sterken drank?

A. Een enkele maal.

6100. V. Wordt er bij den heer Bourée des Zondags gewerkt?

A. Niet veel.

6101. V. Hebt gij persoonlijk wel eens des Zondags gewerkt, hetzij bij uw tegenwoordigen of bij een vroegeren patroon?

A. Neen; maar wel voor mij zelven.

6102. V. Doet gij ook wel eens een karwei des avonds laat, zoodat gij den halven nacht doorwerkt?

A. Ja.

6103. V. Dan komt er toch zeker niet veel terecht van dat werk?

A. Ik heb in mijn tusschentijd wel eens een huis van twee verdiepingen geheel geschilderd.

6104. V. Die extra-verdiensten zijn niet gerekend onder de f 400, die gij daar straks noemde?

A. Neen.

6105. V. Hoeveel bedragen die extra-verdiensten per jaar?

A. Dat is zeer wisselvallig, soms f 10, soms meer dan f 100 per jaar.

G. HARDESMEETS.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLEMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van de wed. **Maria Peperzak**, geb. Raafs, oud 44 jaar, rijtuigschoonmaakster bij de Nederlandsche Spoorwegmaatschappij, te Haarlem.

6106. De **Voorzitter**: Werkt gij uitsluitend op de werkplaats?

A. Ja.

6107. V. Hoe lang werkt gij?

A. Van 's morgens half zeven tot 's avonds zeven uur, met een rusttijd van half twaalf tot twee uur.

6108. V. Wat verdient gij?

A. Een gulden daags, met 30 percent overgeld.

6109. V. Waarom krijgt gij niet in eens f 1.30?

A. Het overgeld wordt maar eens in de maand betaald. Het gewone loon krijgen wij eens in de week, des Zaterdagavond.

6110. V. Arbeidt gij wel eens langer dan 10 uren?
A. Dat mag niet.
6111. V. Gij zijt zeker geen Haarlemsche, is het wel?
A. Neen, een Nijmeegsche.
6112. V. Werkt gij al lang bij de maatschappij?
A. 7½ jaar.
6113. V. En gij hebt altijd des middags 2½ uur rust?
A. Ja.
6114. V. Krijgen dat alle vrouwen?
A. Waar wij werken, wel.
6115. V. Hoeveel vrouwen werken daar?
A. Tien.
6116. V. Zijn dat allen getrouwde vrouwen?
A. Ja, of weduwen. Vrije vrouwen worden niet aangenomen.
6117. V. Hebt gij kinderen tehuis?
A. Drie.
6118. V. Zijn zij nog klein?
A. Zij gaan alle drie op school.
6119. V. Hoe gaat het met de kinderen 's ochtends, als gij op de werkplaats zijt?
A. Dan komt een vrouw naar hen kijken en boterhammetjes geven. Die geef ik 15 stuivers in de week.
6120. V. En hebt gij nog tijd om 's morgens zelf de kinderen te wasschen en op te knappen?
A. Dat doe ik altijd zelf. Als moeder dat niet gedaan heeft, is het niet gedaan.
6121. V. Werktet gij ook al aan de maatschappij, toen uw man nog leefde?
A. Ja, toen mijn man ziek was.
6122. V. Wat was hij?
A. Smid aan de werkplaats van den Hollandschen spoor.
6123. V. Gaat gij, indien gij 's avonds thuis komt, uw huishouden nog waarnemen?
A. Ja, anders kwam er niet veel van terecht.
6124. V. En wascht gij ook zelf?
A. Ja.
6125. V. Hoe laat komt gij dan 's avonds op uw bed?
A. Om een uur of 11, half 12.
6126. V. Naait gij ook voor uwe kinderen?
A. Ja, 's Zondags.
6127. V. Wat verwoont gij?
Enquête.—Haarlem.
- A. f 1.50 in de week.
6128. V. Betaalt gij schoolgeld voor uwe kinderen?
A. Neen.
6129. V. Gaat er nog wat van uw loon voor een ziekenfonds af?
A. Ja, 20 centen; voor het fonds van de maatschappij betaal ik 1% en daaruit krijg ik f 3 in geval van ziekte. Dan ben ik nog in een particulier fonds, waarvoor ik ook 10 cent betaal en waaruit ik f 6 trek. In geval van ziekte ben ik er dus beter aan toe, zoodat ik 's winters wel ziek zou willen wezen, indien het niet al te erg was.
6130. V. Zeg eens eerlijk, of gij niet wel eens wat lang wegblijft, indien ge ziek zijt?
A. Neen, ik ben erg vasthoudend om te werken.
6131. V. Hebt gij geneeskundige behandeling van de fabriek?
A. Ja, deze is zeer goed.
6132. V. Wie is de dokter?
A. Dr. Prins Verster. Ik ben echter nooit ziek geweest, behalve dat ik, toen mijn man is gestorven, de typhus heb gehad, 10 weken lang.
6133. V. Wie heeft toen voor uwe kinderen gezorgd?
A. De Vincentius-vereeniging
6134. V. Als ik uw mededeelingen goed heb gevolgd, houdt gij elke week — na aftrek van huishuur, fondsengeel en geld voor de buurvrouw — van uw vast loon f 3.55 over?
A. Ja.
6135. V. En hoeveel is het overgeld in de maand?
A. Ongeveer f 6.
6136. V. Komt dit, doordat, als ge een schaft wegblijft, afgetrokken wordt van die 30 pct.?
A. Ja.
6137. V. En weet ge met uw verdiensten rond te komen?
A. Ja, dat dient wel. Zij zullen mij niet aan mijn mantel trekken. Maar zuinigheid is de boodschap en ik doe alles zelf; ik zet hakken onder de schoenen en besla de klompjes met leer, dan houden zij lang tegen. Het is niet ieder te vertellen, hoe een weduwwrouw aan den kost komt. Mijn man nam alles mede.
6138. V. Aan welke ziekte is uw man overleden?
A. Aan kanker in de maag, een nare dood; hij was 35 jaar.
6139. V. Hoe oud is uw oudste kind?
A. 9 jaar.

M. PEPPERZAK.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van **Jan Bourée**, oud 28 jaar, schildersbaas, te Haarlem.

6140. De **Voorzitter**: Zijt gij uw vader in de zaak opgevolgd?

A. Neen, ik heb die zelf opgezet 4½ jaar geleden.

6141. V. Wat deedt gij vroeger?

A. Toen was ik schildersgezel te Rotterdam bij den heer Eckhardt, waar ik hoofdzakelijk decoratiewerk maakte.

6142. V. Hoeveel knechts hebt gij?

A. Op het oogenblik, omdat ik een werk heb, dat spoedig af moet, 18, maar dat is voor korten tijd; het kan zijn, dat ik er gauw nog maar 2 heb.

6143. V. Is een deel van die 18 altijd bij u?

A. Neen, ik ben begonnen met een jongen van 15 jaar; toen heb ik een werk gekregen, waar ik mee in ben gelopen, omdat de aannemer er van door is gegaan, en waardoor al mijn spaarpenningen verloren zijn gegaan. Daarop heb ik van lieverlede andere werkzaamheden gekregen, en nu ben ik nog met eene aanneming bezig.

6144. V. Hebt gij uitsluitend aangenomen werk?

A. Op het oogenblik wel.

6145. V. Dat aangenomen werk is slecht voor patroon en knecht, niet waar?

A. Ja, het is ook het laatste werk van dien aard, dat ik doe. Met Januari wordt het loon gebracht op 18 cents; nu heb ik laatst mijne inschrijving daarop al gebaseerd, en daardoor heb ik het werk niet gekregen, want ik was de hoogste; maar ik wil het voor mij zelf goed hebben, maar ook voor de knechts.

6146. V. Ons is door onderscheiden getuigen gezegd, dat door u dikwijls betaald wordt onder het standaardloon; is dat zoo?

A. Dat kan er naar zijn. Jongelui, die bij mij komen op 16-, 17jarigen leeftijd, klimmen op tot 14 cts. per uur en krijgen elk jaar 1 ct. meer, maar een getrouwd persoon heeft 16 ct. bij mij, zooals het loon in Haarlem is.

6147. V. Er werd gezegd, dat gij bij voorkeur halfmaatjes zocht te krijgen, ten einde met de aannemingsom uit te kunnen komen?

A. Dat zal ik niet tegenspreken, maar ik zou wel eens willen zien, dat een getrouwd persoon mij bewees, dat ik hem op het loon beknibbelde, beneden het standaardloon.

6148. V. Er werden ons twee dingen gezegd: voor eerst, dat in den winter wel volwassenen zich uit nood aanbieden beneden het standaardloon, waarvan dan door sommige patroons gebruik wordt gemaakt; en ten tweede, dat er zijn baasjes, die naar jeugdige arbeiders zoeken, — het werk is dan wat minder goed, maar het is aangenomen werk — omdat zij ze minder behoeven te betalen. Dit een en ander werd ook van u gezegd?

A. De naam is erger dan het feit; ik heb wel is waar veel jongmaatjes in mijn dienst, maar uit het boekje; dat ik de eer heb u hierbij te overhandigen, blijkt het loon.

6149. V. Dat boekje geeft niet het minste bewijs,

want dat vermeldt wel de uitbetaalde bedragen, maar niet, hoe lang de menschen daarvoor gewerkt hebben.

Gij hebt gezegd, dat gij wel eens zoudt willen zien, dat een getrouwd man u bewees, dat gij hem beknibbelde op het loon. Is dat toch niet verleden winter gebeurd?

A. Ik ben bij een werk de minste inschrijver geweest. Nu heeft in den winter ieder werkmán gaarne werk; dan bieden zij zich aan voor minder loon, en zulk een persoon heb ik wel eens in dienst genomen.

6150. V. Dan hebt gij daar straks toch eene positieve onwaarheid gezegd, door te verklaren, dat gij een volwassen werkmán nooit beneden het standaardloon betaalt, aangezien nu blijkt, dat gij het wel doet.

A. Dat is zoozeer geen onwaarheid.

6151. V. Maar toch in ieder geval eene groote onjuistheid?

A. Natuurlijk, maar ik dacht, dat u enkel gevraagd had naar verleden winter.

6152. V. Dat is niet waar; nu krijgen wij eene opeenstapeling van onwaarheden. Toen ik u zeide, dat, naar ons was medegedeeld, gij soms beneden het standaardloon liet werken, ziedt gij dat niet te doen, en wel den man te willen zien, die u aantoonde, dat gij het doet. Toch is gebleken, dat gij het wel deedt, en is door u dusiets medegedeeld, wat in strijd is met de waarheid.

Hoe dit zij, gij komt er waarschijnlijk toe om minder te betalen dan het standaardloon, tengevolge van de lage som, waarvoor gij inschrijft.

A. Ja.

6153. V. Keurt gij dergelijke inschrijvingen zelf af?

A. Zeker, anders zou ik nooit van mijn punt afgaan en beneden het standaardloon laten werken.

6154. V. Komt het dus hierop neer, dat gij, voor wat de jongmaatjes betreft alsmede het werken beneden het standaardloon, doet wat gij zelf afkeurt, maar waartoe gij genoopt wordt ten gevolge van de concurrentie met anderen?

A. Ja. Ik zal het dan ook nooit meer doen, wanneer dit werk eenmaal klaar is.

6155. V. Het is u waarschijnlijk bekend, dat door een werklievenvereniging een adres aan den Gemeenteraad is gericht om in de bestekken van gemeentewerken een minimum-loon en een maximalen arbeidsuur te bepalen. Nu laat ik van dat minimum-loon het bedrag daar, maar vraag u enkel, of een dergelijk minimum u in beginsel wenschelijk voorkomt?

A. Ja.

6156. V. Ook de bepalingen van een maximalen arbeidsduur?

A. Daarop kan ik geen bepaald antwoord geven, want er zijn werken, die binnen een bepaald tijdsverloop moeten gebeuren.

6157. V. Het een zou natuurlijk met het ander in verband moeten gebracht worden, de afleveringstermijn zou naar dien arbeidsduur geschikt moeten worden. Zoudt gij echter, indien dat geschiedde er geen bezwaar in zien?

A. Neen, een arbeidsdag van 10 uren vind ik een mooien dag voor een werkman.

6158. V. Zoudt gij wenschen er toe gedwongen te worden om niet langer dan een bepaalden tijd te laten werken en een bepaald loon te moeten betalen?

A. Daarin kan ik wel toestemmen.

6159. V. Gesteld dat dit gebeurde voor de gemeentewerken, dan zouden particulieren — zoo zegt men — ook dien weg opmoeten, en de zaak dus algemeen worden. Maar, redeneert men verder, dan zouden de werklieden toch de kous op den kop krijgen, want dan zouden de particulieren minder laten werken. Is dat ook uwe meening?

A. Ja, dat geloof ik wel.

6160. V. Wenscht gij het desniettemin?

A. Ja.

6161. V. Omdat gij den toestand van uw vak met het oog op uitbesteding en inschrijving ongezond vindt?

A. Ja.

6162. V. Hoe zoudt gij het dan willen?

A. Ik zou wenschen, dat ieder patroon, wanneer een werk uitbesteed werd, zoodanig inschreef, dat de arbeidsdag 10 uren en het loon 18 cent kon wezen.

Op het oogenblik heb ik oneenigheid met een aannemer, die f 45.00 minder heeft ingeschreven dan de man, die vóór hem was. Hij trachtte nu ook mij het werk zoo goedkoop mogelijk te laten verrichten, doch ik kon het niet

en heb er voor bedankt, waar ik niets geen berouw over heb.

6163. V. Laat mij het voorheen besprokene nog eens resumeeren. Gij tracht dikwijls jonge menschen te krijgen, omdat gij die minder behoefte te betalen dan volwassenen, daar gij anders niet zoudt uitkomen met uwe aannemingssom?

A. Dat heb ik gedaan.

6164. V. En ook hebt gij gebruik gemaakt van de kans, die gij schoon zaagt, om volwassenen voor minder te laten werken dan het standaardloon?

A. Ja.

6165. V. Gij zijt daartoe gedwongen door het aannemingsstelsel, zooals het tegenwoordig wordt toegepast?

A. Ja.

6166. V. In het begin van uw verhoor hebt gij getracht dit een en ander te ontkennen. Ik heb u dit kwalijk genomen. Hebt gij die onwaarheid gesproken, omdat gij gevoeldet dat gij verkeerd deedt, dat gij niet handeldet zooals behoort, doch dat gij niet anders kondt?

A. Ja. Ik zit tusschen twee vuren. Ik moet scharrelen en benadeel mij zelf en mijne werklieden.

J. BOUREE.

A. KERDIK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROUJAARDS, Adj.-secretaris.